

OSMANLI ERBÂB-I HUKUKU! İTTİHAD EDİN: OSMANLI HUKUKÇULARININ İLK CEMİYETLEŞME TEŞEBBÜSLERİ (1908-1910)*

*Ottoman Jurists! Unite:
Ottoman Jurists' Initial Attempts to Establish Legal Associations*

Dr. Öğr. Üyesi Ali Adem YÖRÜK**

Öz: Türkiye’de siyasi hayatın dönüm noktalarından biri olan II. Meşrutiyet’in ilanından sonra en fazla dile getirilen özgürlüklerden biri, toplanma ve cemiyet kurma özgürlüğüdür. Kanun-ı Esasi’nin tekrar ilan edilmesi ve Meclis-i Mebusan’ın açılacak olmasından dolayı yeni cemiyetlerin kurulması için uygun bir ortam oluşmuş; özellikle Temmuz 1908’den 31 Mart hadisesine (Nisan 1909) kadar çok sayıda cemiyet kurulmuştur. Cemiyet kurma konusunda hukukçular öncü gruplardan biri olmuştur. Bu yazıda II. Meşrutiyet döneminin ilk yıllarında faaliyet göstermiş altı hukuk cemiyeti tanıtılacaktır. Avukatların meslek örgütü olan Dersaadet Dava Vekilleri Cemiyeti, II. Meşrutiyet’in ilanından hemen sonra ihya edilmiştir. Osmanlı Hukuk Cemiyeti, daha çok bilimsel hedeflerle yola çıkmış, ancak hukuk öğrencilerinin etkisinin artması üzerine bu amaçlardan uzaklaşmıştır. Dersaadet Mukayese-i Hukuk Müessesesi, hukuk alanında revaçta bir yaklaşıma dayanmaktadır. Talebe-i Hukuk Cemiyeti, öğrenci sorunlarının gündeme getirilmesi ve üniversite öğrencilerinin siyasileşmesinin tarihi bakımından önem taşımaktadır. Osmanlı Hukuk Encümeni, bir hukuk akademisi olarak tasarlanmıştır. Mekteb-i Hukuk Mezunları Cemiyeti, daha dar kapsamlı bir teşebbüs olacak, bütün hukukçuları değil, sadece Mekteb-i Hukuk mezunlarını biraraya getirmeye çalışacaktır. Bu cemiyetler tanıtıldıktan sonra dördünün nizamnamesi ekte sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı hukukçuları, cemiyet, hukuk cemiyetleri, İstanbul Barosu, meşrutiyet.

Abstract: Following the proclamation of the Second Constitutional Monarchy, which constituted a pivotal juncture in Turkey’s political history, the two freedoms most frequently referenced were those of assembly and association. The re-proclamation of the Kanun-ı Esasi (Ottoman Constitution) and the opening of the Meclis-i Mebusan (Ottoman Parliament) created a favourable environment for founding new associations; especially between July 1908 and the 31st of March (April 1909), many associations were founded. The jurists have been one of the pioneering groups in the establishment of associations. This article introduces six legal associations that were active in the early years of the Second Constitutional Era. The professional organisation of lawyers, İstanbul Bar Association (Dersaadet Dava Vekilleri Cemiyeti), was revived immediately after the declaration of the Second Constitutional Monarchy. The Ottoman Law Association (Osmanlı Hukuk Cemiyeti) started out with more scientific objectives, but moved away from these objectives as the influence of law students increased. İstanbul Comparative Law Institute (Dersaadet Mukayese-i Hukuk Müessesesi) was founded on the basis of a popular legal approach. İstanbul Faculty of Law Student Association (Talebe-i Hukuk Cemiyeti) is important in terms of putting students’ issues on the agenda and the history of the politicisation of university students. Ottoman Law Institute (Osmanlı Hukuk Encümeni) was established with the objective of functioning as a law academy. Mekteb-i Hukuk/ İstanbul Faculty of Law Alumni Association (Mekteb-i Hukuk Mezunları Cemiyeti) would be a narrower initiative and would seek to unite only Mekteb-i Hukuk graduates, not all jurists. After introducing these associations, the statutes of four of them are presented in the annex. **Keywords:** Ottoman jurists, association, law associations, İstanbul Bar, constitutional monarchy.

* Bu yazı, “II. Meşrutiyet Döneminde Hukukçuların Meşrutiyet Algısı” adlı doktora tezimin (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2016) “Hukukçuların İlk Cemiyetleşme Teşebbüsleri” başlıklı kısmından (1.2.) türetilmiştir. Metin elden geçirilerek yeniden düzenlenmiş, az sayıda yeni bilgi ve kaynağa işaret edilmiş, cemiyet nizamnameleriyle ilgili açıklamalar artırılmış, ayrıca belge niteliğinden ötürü dört nizamname ve iki konuşma metni yazıya eklenmiştir.

** İstanbul İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi, aayoruk@istanbul.edu.tr

ORCID: 0000-0002-2036-056X

Makale Geliş Tarihi: 23.08.2024, Makale Kabul Tarihi: 19.09.2024

GİRİŞ

Matbuatın, fikir hayatının, siyasi ve sosyal hareketlerin önceki dönemden çok farklı bir manzaraya bürünmeye başladığı II. Meşrutiyet ortamında, cemiyetleşme açısından da dikkat çekici bir canlılık hemen göze çarpar.¹ Matbuatın canlanması ile cemiyet kurma teşebbüsleri, yeni siyasi hayatın iki kanadı gibidir.² Kanun-ı Esasi'nin iadeten ilanı ile Meclis-i Mebusan'ın yakında açılacak olması, toplumun siyasi katılıma teşne kesimlerini harekete geçirmiş; özellikle II. Meşrutiyet'in ilanından 31 Mart hadisesine kadar geçen sekiz ay boyunca -abartılı bir dille söylenirse- eli kalem tutan her bir Osmanlı sesini duyurmaya, gazete veya dergi çıkarmaya, konumuna göre siyasette söz sahibi olmaya, seçim sürecinde bir yer tutmaya, kendini ait hissettiği grupla birlikte hareket etmeye, nihayet mümkünse örgütlenmeye çalışmıştır. Yeni cemiyetler, matbuatın bütün kesimlerine takip edilmiş ve desteklenmiş; cemiyetlerin birçoğunun nizamnamesinde (başarılamayacak olsa bile) bir yayın organı çıkarma düşüncesi dile getirilmiştir. Sonraki yıllarda savaşlar, işgaller, iç gâileler ve siyasi istikrarsızlığın getirdiği tecrübelerle her ne kadar anarşi ve kötü idare (*sû'-i idare*) şikayetleri artacak; güvenlik (*asayiş*), düzen (*nizam*) ve iyi işleyen idare beklentileri yükseliş gösterecekse de özellikle ilk aylarda sansür ve jurnal karşısında konumlandırılan ifade özgürlüğü (*hakk-ı kelâm*) ve toplanma/cemiyet kurma özgürlüğünün (*hakk-ı içtima*) hiçbir kısıtlama söz konusu edilmeden, mutlak olarak yorumlanabileceği kanaati hakim görünmektedir. Sürdürülebilirlik, cemiyetleşme teşebbüslerinin öncelikli gündem maddesi değildir; buna mukabil yeni cemiyetlerin kurulması için fevkalâde uygun bir ortam vardır. Yeni dönemin iki ana aktörü olarak İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Meclis-i Mebusan'ın model alınması, yeni dönemin muteber kavramlarının hararetle benimsemesi ve İttihatçıların muhalefet ihtimallerini bertaraf etmek amacıyla kuruluş aşamasındaki cemiyetlerde kontrolü elde tutmaya çalışması, cemiyetlerin ortak özellikleri olarak sayılabilir.

Hukukçular, cemiyet kurma modasına uyum sağlamakta gecikmemiş; daha doğru bir ifadeyle bu harekete öncülük eden zümrelerden biri olmuştur. Hukukçuların taşrada da cemiyetleşmeye ön ayak oldukları;³ Girit

¹ II. Meşrutiyet yıllarındaki "cemiyet hayatı"nın eleştirel bir tasviri için bkz. Refik Halid Karay, Tanıdıklarım, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2009, s. 104-110.

² Matbuat-cemiyet ilişkisinin bu yazı bakımından başkaca önemli bir yönüne işaret etmekte fayda vardır. Anderson'un tespitiyle, mesleki dernekler ile bunlara ait dergilerin çıkışı, bilimsel disiplinlerin oluşumuna etki eden kritik gelişmelerdir (Benedict Anderson, Sınırları Aşarak Yaşamak - Bir Sosyal Bilimcinin Yaşamından Anılar, çeviren: Ayet Aram Tekin, Metis, İstanbul, 2017, s. 122-123). 1870'lerden itibaren, Cemiyet-i Fikhiye (bkz. dipnot 179); Adliye Nezareti'nin yayın organı *Ceride-i Mehâkim* (1873) ve (Yıldız'la iyi ilişkiler kurmaya çalışan) İlyas Matar ve İlyas Resam tarafından çıkarılan *Hukuk/el-Hukuk* (1890) gibi projeler hukukun müstakil bir alan olarak vaz edilmesi/algılanması bakımından önemle not edilebilir; ancak nihai tahlilde bunlar II. Meşrutiyet dönemindeki faaliyetlere kıyasla oldukça sınırlıdır.

³ Örnek olarak Üsküp İttihad Kulübü Heyet-i İdaresi reisi ve dava vekili Pinecyan Hamparsum Efendi'nin Mekteb-i Hukuk'tan sınıf arkadaşı Ahmed Cevdet'e

mitingleri gibi kamuoyu oluşturma çabalarında da Mekteb-i Hukuk'un önemli bir yeri olduğu bilinmektedir.⁴ Hukuk mektepleşmesinin yaklaşık 40 yıllık birikimi sayesinde sayı ve toplumsal konum itibarıyla etkin bir zümre haline gelmiş olan hukukçuların merkezde ve taşrada yürüttükleri bu gibi faaliyetlerin örnekleri artırılabilir. Dolaylı bağlantı kurulabilecek bu gibi faaliyetlerde hukukçuların oynadığı rolün araştırılması da önemli olmakla beraber bu yazıda, hukuk muhitinin temel yönelimleri çerçevesinde kurulan cemiyetlere odaklanacak; kronolojik bir sıra takip ederek hukukçuların cemiyet kurma teşebbüslerini ayrıntılı bir şekilde ele almaya çalışacağım.

Hukuk mezunlarının cemiyet kurma teşebbüsleri (Mekteb-i Mülkiye,⁵ Darüşşafaka,⁶ Mekteb-i Sultani⁷ mensup ve/ya mezunları veya öğretmenler⁸ gibi) "*hürriyet*"in ilanından hemen sonraki günlere tesadüf etmektedir. Dönem kaynaklarında "cemiyet" kelimesi, derneklerin yanı sıra meslek örgütleri ve bilimsel/kültürel topluluklar (encümen, meclis, şûrâ, müessese, akademi/akademya, enstitü) için de kullanılmaktaydı. Bu yazıda da "cemiyet" şemsiye kavram olarak kullanılmış; hukukçuların II. Meşrutiyet'in ilk yıllarında hangi örgütlerde biraraya geldiklerini tasvir etme imkanı sunduğu için altı cemiyet birlikte ele alınmıştır. Tanıtılacak cemiyetlerin ilki meslek örgütü (Dersaadet Dava Vekilleri Cemiyeti); ikincisi amaçları bakımından enstitü, faaliyetleri bakımından dernek/öğrenci derneği (Osmanlı Hukuk Cemiyeti); üçüncü (Dersaadet Mukayese-i Hukuk Müessesesi) ve beşincisi (Osmanlı Hukuk Encümeni) enstitü/akademi; dördüncüsü öğrenci derneği (Talebe-i Hukuk Cemiyeti); altıncısı mezun derneğidir (Mekteb-i Hukuk Mezunları Cemiyeti). Birkaç istisna dışında

---

(İkdamcı, Oran, 1862-1935) mektubuna bkz. ["Pinecyan Hamparsum'dan Ahmed Cevdet'e"], nr. 5115, 21 Ağustos 1908, İkdâm, s. 3. "Kanun-ı Esasî'nin mevki-i tatbiki vaz'ıyla idare-i meşrutanın ilanı üzerine Üsküp'te maksad-ı tesisi *akvâm ve anâsır-ı muhtelifeyi Osmanlı nam ve ürvanı altında ittihadla* efrâd-ı milletin devam ve temin-i hüsni-münasebât ü muaşeretlerine gayret etmekten ibaret olmak üzere İttihad-ı Osmanî Kulübü" adlı bir kulüp kurulmuştur. Pinecyan'ın -millet gibi- hürriyete kavuşan gazetelere merakın arttığını belirterek *İkdam*'a abone olmak istemesi, siyasi terbiye edinme gerekliliğinin iki yüzü olarak cemiyetleşme ile matbuatı birarada göstermektedir.

⁴ Mesela bkz. Mardinîzade Ebül'ulâ, "Tarihî Bir Gece", sy. 21, 1 Kânunîsâni 324, Sırat-ı Müstakim, s. 327-328; Celal Nuri, "Girit ve Efkâr-ı Umumiye", nr. 179, 30 Ocak 1909, Tanin, s. 2.

⁵ Mülkiye mezunlarının toplantılara örnek olarak bkz. "Mekteb-i Mülkiye Mezunları", nr. 9837, 16 Ağustos 1908, Tercüman-ı Hakikat, s. 4; "Mekteb-i Mülkiye Mezunları", nr. 9839, 18 Ağustos 1908, Tercüman-ı Hakikat, s. 3. Mezunîn-i Mülkiye Cemiyeti'nin nizamnamesi için bkz. Ali Çankaya, Son Asır Türk Tarihinin Önemli Olayları ile Birlikte Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler, Mars Matbaası, Ankara, 1968-1969, II, 1323-1328.

⁶ "Darüşşafaka Mezunlarından", nr. 5114, 20 Ağustos 1908, İkdâm, s. 4.

⁷ ["Mekteb-i Sultani Cemiyet-i Hayriyesi"], nr. 5114, 20 Ağustos 1908, İkdâm, s. 4.

⁸ Dönemin eğitim ve öğrenci dernekleri için bkz. Mustafa Gündüz, "II. Meşrutiyet ve Erken Cumhuriyet Dönemi, Eğitim ve Öğrenci Dernekleri I", 5/2 Spring, 2010, Turkish Studies, s. 1088-1120. Bu yazıda kurucular, amaç, ana hatlarıyla idari yapı ve gelir kaynakları çerçevesinde Mekteb-i Hukuk Mezunları Cemiyeti'ne de temas edilmiştir.

ikincil literatür konuyla ilgili bilgi veya yorum içermemektedir. Bazı cemiyetlerin kısa süre faaliyet göstermiş olması ve konunun gündelik takip gerektirmesi gibi sebeplerle süreli yayınlar (özellikle gazeteler) bu çalışmanın ana kaynağını oluşturmuştur. Cemiyet nizamnameleri de temel bir kaynak olarak kullanılmış, belge niteliğinden ötürü bunların dördü yazının eklerine alınmıştır.

I. MEKTEPLİ / RUHSATNAMELİ YERLİ AVUKATLARIN ÖRGÜTÜ: “DERSAADET DAVA VEKİLLERİ CEMİYETİ”

Osmanlı hukuk modernleşmesinin temel hedeflerinden biri, yeni bir meslek olarak ortaya çıkmaya başlayan avukatlığın nizam altına alınmasını sağlamaktır. II. Meşrutiyet’e kadar ülkemizde avukatlık mesleğinin kurumsallaşması bakımından hukuk mektepleşmesinin paralelinde ve kısmen kontrolünde yürüyen ciddi bir birikim oluşmuştur.⁹ Avukatlıkla ilgili ilk kanuni düzenlemelerden itibaren meslek örgütünün/örgütlerinin faal olduğuna dair işaretler de vardır.¹⁰ 1880’lerden itibaren avukatlar sayıca artacak, İstanbul başta olmak üzere büyük şehirlerde daha etkin bir konuma kavuşacak¹¹ ve mektepli hukukçular avukatlığa daha fazla rağbet etmeye başlayacaktır; ancak bu gelişmelere rağmen meslek örgütü, 1908’e kadar neredeyse hiçbir varlık gösterememiştir. II. Meşrutiyet ilan edildiğinde hukukçuların bir cemiyet çatısı altında faaliyet göstermek üzere ilk teşebbüsleri, Dava Vekilleri Cemiyeti’nin ihya edilmesi olacaktır. Cemiyetin kuruluş sürecinde erken dönem mevzuatına atıf yapılmış ve faaliyetler “ihya” olarak ifade edilmiştir. Öte yandan aradaki ciddi kesintiden ötürü (avukatlık tarihi bakımından taşıdıkları önem bir yana) ilk örgütlerle aşağıda bahsedilecek örgütlenme çabaları arasında organik bir bağ kurmak mümkün görünmemektedir. İddialı ve kapsayıcı bir meslek örgütlenmesinin hayata geçirilebilmesi, başka bir deyişle esaslı ve sürdürülebilir bir örgütün kuruluşu için II. Meşrutiyet’in ilk günlerini beklemek gerekmiştir.

⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Adem Yörük, “Mekteb-i Hukuk’un Kuruluşu ve Faaliyetleri (1878-1900)”, basılmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üni. TAE, İstanbul, 2008, s. 174-178. Avukatlık kurumunun gelişimi hakkında bkz. Seda Örsten Esirgen, “Tanzimattan Cumhuriyete Avukatlık”, sy. 63 (4), 2014, AÜHFHD, s. 737-778. Avukatlık hakkında bir mevzuat derlemesi için bkz. Türkiye’de Savunma Mesleğinin Gelişimi, 2. baskı, haz. Atilla Sav - Musa Toprak, Türkiye Barolar Birliği, Ankara, 2015.

¹⁰ “Barreau de Constantinople” (Avukatlar Cemiyet-i Daimesi/İstanbul Barosu) reisi Georges Furlani’nin 2 Şubat 1877 tarihli genel kurul toplantısında yaptığı konuşma, yaptığım kısa bir değerlendirmeye birlikte “Hukuk Reformu Metinleri” dizisinde (nr. 24) yayımlanmıştır: “Barreau de Constantinople Reisi Georges Furlani’nin Kanun-ı Esasi’ye ve Osmanlı Hukukuna Dair Konuşması (*La Constitution Ottomane*, 1877)”, haz. Tugay Aydın, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, sy. 33, 2022 Bahar, s. 49-63. Ayrıca bkz. Tugay Aydın, “İstanbul Barosu’nun İlk Genel Kurul Toplantısı, İlk Levhası ve Kostaki Sardenski’nin Nutku (5 Nisan 1878)”, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, sy. 30, 2020 Güz, s. 113-128.

¹¹ Tugay Aydın, “XIX. Yüzyılın Son Çeyreğinde Osmanlı Avukatları (Kitapçı Arakel Efendi’nin *Münşeât-ı Hukuk*’a Eklemediği Vükelâ-yı De’âvî Cetvelleri, 1885-1892)”, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, sy. 35, 2023 Bahar, s. 153-192.

“Dersaadet Dava Vekilleri Cemiyet-i Daimesi”, “Dersaadet Dava Vekilleri Cemiyet-i Umumiyesi”, “Dava Vekilleri Cemiyeti” veya “Avukatlar Cemiyeti” olarak da anılan Dersaadet Dava Vekilleri Cemiyeti, kurulduğu andan itibaren meslekle ilgili sorunları “mektepli Osmanlı hukukçusu”nu merkeze alarak çözümleme istikametinde faaliyetlerde bulunmuştur. Dolayısıyla bir yandan “şehadetnamesiz/ruhsatnamesiz” avukatlara, öte yandan yabancı avukatlara karşı mücadele verilmiş; ayrıca II. Meşrutiyet’in ilk aylarında avukatlar, siyasal bir özne olarak öne çıkmaya başlamıştır. Dönemin ruhuna uygun şekilde meslekle ilgili talep ve mücadeleler söz konusu olduğunda “*hürriyet*”, kendi aralarında ise eşitlik (*müsavvat*) ve kardeşlik (*uhuvvet*) havası hakimdir. Burada İstanbul Barosu’nun temelini oluşturan Cemiyetin kuruluş safhası ve ilk faaliyetleri üzerinde durarak “hürriyetin ilanı”yla haklı olarak kendileri için uygun bir zemin¹² bulduklarını düşünen avukatların gündemine biraz daha yakından bakmayı deneyeceğim.

Mehâkim-i Nizamiye Dava Vekilleri hakkında Nizamname’nin kurulmasını öngördüğü “Heyet-i Daime”yi teşkil etmek üzere, II. Meşrutiyet’in ilanından bir hafta sonra, 31 Temmuz 1908, Cuma günü Divanyolu’nda Arif’in Kiraathanesi’nde yüz yirmiden fazla avukat toplandı.¹³ İlk görüşmeleri gerçekleştirmek üzere, geçici olarak ve oy birliğiyle Adliye Nezareti hukuk müşaviri Yanyalı Edib Efendi reis-i evvel, Maliye Nezareti hukuk müşaviri Ohannes Efendi reis-i sani seçildi. Edib Efendi’nin açılış konuşmasından sonra Heyet-i Daime’nin seçimine geçildi. Dersaadet Dava Vekilleri Cemiyeti reis-i evvelliğine neredeyse bütün oyları alarak (“*hemân ittîfak-ı ârâ’ ile*”)¹⁴ ilmiye kökenli avukatlardan¹⁵ Yanyalı Edib Efendi; reis-i sânilige Vıram Şabuh Efendi, Heyet-i Daime üyelerine ise Hrisantos Tomayidis, Mahmud Mahir, Yanko Enomotarhi, Sadeddin Ferit efendiler seçildi. Ayrıca Sadeddin Ferit’e kâtiplik, Yanko Efendi’ye muhasebecilik

¹² Mülkiyeli bir yazar, Ahmet İhsan Tokgöz, o dönemde yazdığı bir yazıda “hür memleketler”deki “en şerefli ve istifadeli meslekler (*carrière libérale*)” sırasında doktorluk, avukatlık ve muharrirliği saymaktadır. Aydınlar arasında yaygın olan bu anlayışa göre “*şeref*” açısından memurluk bunların altında, ticaret ise üstündedir. Bkz. Ahmet İhsan [Tokgöz], “Halkın Vazifesi”, nr. 209, 21 Ocak 1909, Servet-i Fünun, s. 1. Bir hukuk öğrencisinin aynı istikametteki yorumları için bkz. Ağâh Sabri (Mekteb-i Hukuk müdavimlerinden), “Varaka-i Mahsusa”, nr. 14-48, 25 Eylül 1908, *Üç Gazete (Metin, Feyz-i Hürriyet, Tasvir-i Hayal)*, s. 3-4. Ayrıca bkz. dipnot 104.

¹³ “Dava Vekilleri”, nr. 5095, 1 Ağustos 1908, İkdâm, s. 3; Ali Haydar Özkent, Avukatın Kitabı, Arkadaş Basımevi, İstanbul, 1940 (tıpkıbasım: İstanbul Barosu Yay., İstanbul, 2012), s. 65.

¹⁴ “Edib Efendi”, nr. 42, 1 Mart 1334, Muhamat, s. 15.

¹⁵ Vefatı münasebetiyle yazılan bir yazıya göre Edib Efendi, İstanbul’un meşhur müderrislerinden Şevket Efendi’den medrese dersleri okumuş, ancak hocasının vefatı üzerine icazetname alamamıştı. Muallimhane-i Nüvvâb’tan mezun olduktan sonra bir süre naiblik yapmış, iki yıl ceza reisliğinde bulunduktan sonra istifa edip İstanbul’a dönerek “o zaman sâlikleri pek az olan meslek-i vekalet dahil olmuş ve vefatına kadar bu vazifeyi hakkıyla namuskârâne ifa eylemiş ve el-yevm bu meslekte bulunan birçok muhamilerin terakki ve tekamüllerine de gayret etmiş”; Adliye Nezareti hukuk müşavirliğini fahri olarak yürütmüştü (“Edib Efendi”, nr. 42, 1 Mart 1334, Muhamat, s. 15).

(sandukkârlık) görevi verildi.¹⁶ Görev sürelerinin kısalığından veya sonraki reis Manyasizade Refik Bey'in şöhretinden¹⁷ ötürü avukatlık tarihiyle ilgili çalışmalarda Edib Efendi'nin reisliği de, bu ilk heyetin varlığı da gözden kaçmış görünmektedir.¹⁸

O sırada Hukuk öğrencisi, ileriki yıllarda İstanbul Barosu umumi kâtibi olan Ali Haydar Özkent'e göre toplantıda konuşulanlar iki başlık altında toplanabilir: Meslek hakkındaki kötü fikirleri ortadan kaldırmak için propaganda yapmak; kanuni ve ahlâki şartları sağlamayanların mahkemelere kabul edilmesine mâni olmak ve bunun için Adliye Nezareti nezdinde teşebbüslerde bulunmak.¹⁹ Gerçekten 31 Temmuz'daki toplantıda, Heyet-i Daime'nin seçilmesinden sonra söz alan Yusuf Kemal Bey (Tengirşenk, 1878-1969), “şimdiye kadar dava vekaletinin *halkca müstekreh ve menfur bir sanat*” olarak tanındığını belirterek konuşmasına başlamış, bunun başlıca sebebi olarak istibdat döneminde “*ihkâk-ı hakk*”ın imkansız oluşunu göstermişti. Ona göre avukatlığın “*bundan sonra mübeccel ve şayan-ı ihtiram bir meslek*” olması için çalışmak gerekmektedir. Yusuf Kemal'in konuşmasından sonra toplantıya katılan avukatlar, “hak ve kanun ve adaletin herkese tanıtılacağına ve hukuk-ı devlet ü milletin ve adl ü hakkaniyetin muhafazasına sâ'i olacaklarına” defalarca (*mükerreren*) yemin ettiler.²⁰ Özkent, Hukuk ve Kudât mezunlarıyla ruhsatnameli avukatların isimleri kaydedilerek tanzim edilen ilk levhanın da yine bu toplantıda yapıldığını ve bu levhanın İstanbul Barosu levhalarının esas olduğunu, avukat sicil numaralarının buna dayandığını belirtmektedir.²¹

Heyet-i Daime'nin oluşumundan kısa bir süre sonra Adliye Nezareti, “dava vekillerinin vezâifi” hakkında daha önce kendi bünyesindeki bir komisyon tarafından kaleme alınarak Sadaret'e takdim edilmiş olan kanun layihasının “Kanun-ı Esasi mücebince tanzimi için tekrar tedkik edilmek üzere” iade edilmesini istedi.²² Hukukla ilgili meselelerde ileri seviyede bir kulis faaliyeti yürüten, hatta üç dört ay sonra Adliye nazırınının

¹⁶ “Dava Vekilleri”, nr. 5095, 1 Ağustos 1908, İkdâm, s. 3.

¹⁷ Manyasizâde için bkz. Yörük, 2016, s. 16-18. Dersaadet Dava Vekilleri Cemiyeti'nin taziye ilanı (s. 17) avukatlar arasındaki konumunu gösteriyor.

¹⁸ Bu hükmün bir iki istisnası vardır. Meslek dergisi olarak çıkan Muhamat'ta çıkan bir yazıda “Reşid Efendi merhumdan sonra Edib Efendi[nin] *şeyh-i meslek*” olduğu belirtilmiş; Reşid Efendi ile Edib Efendi, eski ve yeni avukatlık hayatını (*âlem-i vekaleti*) görmüş birer “sima-yı müstesna ve mümtaz” olarak vasıflandırılmıştır (“Edib Efendi”, nr. 42, 1 Mart 1334, Muhamat, s. 15). Özkent, kimliği hakkında bilgi vermeden reisliğe “ihtiyar Edib Efendi”nin seçildiğini belirtmiş; reis-i sâni ve Heyet-i Daime üyelerini zikretmemiştir (Özkent, 1940, s. 65). İktisat profesörü Refii Şükrü Suvla'nın ailesi tarafından verilen vefat ilanında, dedesi Edib Bey “İlk Baro reisi” olarak anılmıştır (22 Ekim 1962, Milliyet, s. 2).

¹⁹ Özkent, 1940, s. 65.

²⁰ “Dava Vekilleri”, nr. 5095, 1 Ağustos 1908, İkdâm, s. 3. Bu haberde avukatlar, “payitaht-ı saltanat-ı seniyye hukuk-şinasânının en güzideleri” olarak tavsif edilmiştir.

²¹ Özkent, 1940, s. 65.

²² [Dava Vekillerinin Vezâifi Hakkında Nizamname], nr. 5105, 11 Ağustos 1908, İkdâm, s. 2.

değiştirilmesini sağlayacak olan avukatların bu kararda da bir payları ve etkileri olabilir. Bununla beraber adliye bürokrasisinin temayülü de bu yönde olduğundan ve önceki dönemde hazırlanmış kanun layihalarının yeniden ele alınarak meşruti idareye uygun hale getirilmesinin başka örnekleri²³ de bulunduğundan nizamnamenin geri alınmasında avukatların başlı başına belirleyici olduğu söylenemez. Ancak bundan sonra Dava Vekilleri Cemiyeti, avukatlarla ilgili yapılacak düzenlemeler konusunda söz sahibi yeni bir aktör olarak varlığını her daim hissettirecektir.

Avukatlık mesleğinin kurumsallaşması yönündeki diğer önemli adım, ruhsatnameli dava vekillerinin tespit edilmesi için ilan verilmesidir. Dava Vekilleri Heyet-i Daimesi, 21 Ağustos 1908 tarihli gazetelere verdiği ilanda,²⁴ vaktiyle Adliye Nezareti'nden resmî ruhsatname almış avukatların ruhsatnamelerini ibraz ederek Adliye Nezareti'ne verilecek cetvele isimlerini kaydettirmelerini istemiştir.²⁵ Aslında hukuk eğitiminin gelişimiyle paralel olarak avukatlıkla ilgili ilk kanuni düzenlemelerden itibaren mesleğin standart bir eğitimden geçmiş kişilere hasredilmesi (*inhisar usulü*) yönünde güçlü bir temayül vardı. Bununla beraber 1886 yılında hukuk davalarında *inhisar usulünün* kaldırılması buna ket vurmuş, mesleğin kurumsallaşmasının önündeki başlıca engel olarak görülmüştür. Ruhsatnameli avukatların tespiti ve mesleğin sadece bunlar tarafından icra edilebilmesi bundan sonra da meslek örgütünün en önemli gündem maddesini ve mücadele sahasını oluşturacaktır. Bir başka ifadeyle dönemin hukukçuları, mesleğin teşekkül edip belirli kurallar altında gelişmesi ve yerleşmesini sağlayacak olanın meslek tekeli olduğunun bilincindedir. Hatta ruhsatnameli avukatın diğer avukatlara tercih edilmesinin gerekliliği avukat reklamlarına kadar yansımıştır.²⁶

Dava Vekilleri Cemiyeti'nin idaresi için seçilen ilk heyet sadece 40 gün kadar görevde kalabilmiştir. İlk Heyetin istifa et(tiril)mesi²⁷ üzerine Heyet-i Umumiye tekrar toplanmış; reis-i evvelliğe Manyasizade Refik Bey, reis-i sânilliğe Yusuf Kemal Bey, üyeliklere ise Sadeddin Ferit ve Necati beyler ile

²³ Örnek olarak bkz. "Kanun-ı Ceza", nr. 27, 6 Ağustos 1908, Servet-i Fünun, s. 4.

²⁴ "Dersaadet dava vekillerinden olup da Adliye Nezaret-i celilesinin ruhsatname-i resmîsini haiz olan zevâtın esâmisini hâvi cedvelin Nezaret-i müşârunileyhâya hasbe'n-nizâm takdimi mukarrer idüğünden tarih-i ilanından itibaren bir mâh zarfında Salı ve Perşembe günleri saat beşten altıya kadar zevât-ı mumaileyhimin ruhsatnamelerini hâmilan li-ecli'l-kayd Dava Vekilleri Cemiyet-i Daimesi odasına gelmeleri lüzumu ilan olunur" (nr. 5115, 21 Ağustos 1908, İkdâm, s. 3). Ayrıca bkz. "Dersaadet Dava Vekilleri Cemiyet-i Daimesi'nden", nr. 21, 8 Ağustos 1324, Tanin, s. 4.

²⁵ Kısa bir süre sonra, ruhsatname harçlarını defaten ödeyemeyen avukatlara taksitle ödeme imkanı tanınmıştır ("Havâdis-i Mütenevvîa", nr. 5150, 25 Eylül 1908, İkdâm, s. 4).

²⁶ Trabzonlu Sokratî'nin reklamı "Ruhsatnameli Dava Vekili" başlığını taşır (nr. 314, 17 Temmuz 1909, Tanin, s. 4). Krş. "Mustafa Mazhar - Dava Vekili", nr. 59, 13 Kasım 1908, Hukuk-ı Umumiye, s. 4.

²⁷ Edib Efendi'nin sihhî sebeplerden dolayı istifa etmiş olmasına ("Edib Efendi", nr. 42, 1 Mart 1334, Muhamat, s. 15) ihtiyatla yaklaşmak gerekiyor.

Kirkor Zöhrab(yan) ve Sinabyan efendiler seçilmiştir (11 Eylül 1908).²⁸ Bu değişikliğin amacı İttihatçıların kontrolü tamamen ele alma isteği ve adliye tensikatu konusunda uygulanması düşünülen projeyi hayata geçirme niyeti olmalıdır.²⁹ Bir hafta önce Dava Vekilleri Heyeti diplomalı avukatları toplantıya çağırmişti. “Bazı memurîn-i adliyeye dair cereyan edecek müzakerenin neticesinde kaleme alınacak rapor Adliye Nezareti’ne takdim edilecek”ti.³⁰ Yusuf Kemal’in hatıralarıyla beraber okunduğunda “bazı memurîn-i adliye”den kastedilenin işten el çektirilmesi düşünülen hakimler olduğu anlaşılır. Yusuf Kemal, Dava Vekilleri Cemiyeti’nin istifa etmiş ilk heyetinden bahsetmeden Meşrutiyet’in ilanından sonra avukat arkadaşlarıyla meslek dahilinde çalışmaya başladıklarını, ilk İstanbul Barosu’nu kurduklarını, Manyasizade Refik Bey’i Baro birinci başkanlığına getirdiklerini söylemekte; faaliyet ve planlarını şöyle açıklamaktadır:

“Abdülhamit idaresindeki eğri hakimlerin çıkartılıp yerlerine doğrularının getirilmesi meselesiyle meşgul olmaya başladık. İçimizden bir heyet seçtik. Her avukat hakimler hakkında bildiklerini bu heyete haber veriyordu. Heyet eğri olduklarına kanaat getirdiği hakimlerin bir listesini yaptı. Bir Perşembe günü bu hakimlerin çıkarıldığı, yerlerine yenilerinin tayin edildiği ilan olunacak, Cumartesi günü yeni hakimler işlerine başlayacaklardı”.³¹

Yusuf Kemal’in anlatımına göre Adliye nazırlığında bulunan ve Mekteb-i Hukuk’un ilk muallimlerinden olan Hasan Fehmi Paşa’nın bu işi yapamayacağı düşünüldüğünden avukatlardan oluşan bir heyet ona istifa etmesi teklifini götürerek olumlu cevap aldı; ardından Yusuf Kemal’in de içinde bulunduğu bir heyet Manyasizade’nin nezarete atanması için ricada bulunmak üzere Sadrazam Kâmil Paşa’yla görüştü.³² Bu anlatıma mutabık olmakla beraber muhalif basında Manyasizade’nin avukatlar tarafından Adliye nazırlığına getirilmesi, Adliye Nezareti’nin meslek tekeliyle ilgili teşebbüsleriyle de ilişkilendirilerek bir suçlama olarak gündeme getirilmiş.³³ Yusuf Kemal, kendisinin reis-i evvel seçildiği genel kurul toplantısında bu söylentiler hakkında açıklama yapmak zorunda kalmıştır.³⁴ Kanaatimce

²⁸ [Dava Vekilleri Cemiyet-i Damesi], nr. 43, 30 Ağustos 1324, Tanin, s. 3.

²⁹ Adliye tensikatu için bkz. Erkan Tural, “II. Meşrutiyet Dönemi’nde Adliye ve Mezâhip Nezareti’nde Bürokratik Reform”, LXII/2, 2008, AÜHFHD, s. 223-252.

³⁰ “Havâdis-i Mütenevvia”, nr. 5129, 4 Eylül 1908, İkdâm, s. 4.

³¹ Yusuf Kemal Tengirşenk, Vatan Hizmetinde, Bahar Matbaası, İstanbul, 1967, s. 108.

³² Tengirşenk, 1967, s. 108-109.

³³ “Adliye Nezareti makamına suûdu esbâb ve vesâilini tehiyye ve ihzâr eden ve Ârif’in Kırâathanesi’nde toplandıkları gün ‘Hasan Fehmi Paşa’yı istemeyiz’ terânesiyle başlayarak ‘Refik Bey’i isteriz’ nağmesinde karar kılan şahadetnameli dava vekillerine karşı Adliye nazır-ı lâhıkı beyefendi bir cemile-i şükr-güzârî olmak üzere dava vekaletini taht-ı inhisara vaz ettiğini ve bu suretle rûfekâ-yı kadîmesinin bol bol kazançlarına vâsi bir meydan açtığı cümledenize tevâtüren malumdur” (A. Celaleddin, “Hükkâm-ı Kirâma”, nr. 77, 12 Şubat 1324, Mizan, s. 1).

³⁴ “Manyasizade Refik Beyefendi’nin Adliye nezaretine suret-i tayin ve vürûdu hakkında Avukatlar Cemiyeti’nce bazı teşebbüsât icra edildiğine dair deveran eden

avukatların etkisi açık olmakla beraber Manyasizade'nin kabineye girişini sadece buna bağlamak yeterli bir izah olmadığı gibi hukuk camiasının meslek tekeli konusundaki yaygın anlayışı da Manyasizade'nin şahsi düşünceleri ve nezaret dönemindeki icraatıyla açıklanamaz.

Elli gün kadar bir süre Dava Vekilleri Cemiyeti reisliğinde bulunduktan sonra Adliye nazırlığına getirilen Manyasizade, Nezaret kapısında avukatlar tarafından bayraklarla karşılandı (30 Kasım 1908).³⁵ 2 Aralıkta Heyet-i Daime ikinci reisi Yusuf Kemal ve üyeler Sadeddin Ferit, Necati ve Sinabyan efendiler Adliye Nezareti'ne giderek bütün dava vekilleri adına yeni nazırı tebrik ve Heyet-i Daime fahri reisliğini kabul etmesini rica ettiler.³⁶ Birkaç gün sonra Mekteb-i Hukuk mezunlarını temsilen dört kişilik bir heyet, Manyasizade'yi ziyaret ederek mezunların istihdam problemlerine dikkat çekti ve müktesep haklarının korunmasını, Mekteb-i Hukuk Nizamnamesi'nin tamamen uygulanmasını talep etti. Bu heyette, yabancı hakim istihdamı yoluyla kapitülasyonların ilga edilebileceğini ileri süren yazarların görüşünü aktaran Ali Kemal'i tenkit ederek, Mekteb-i Hukuk mezunlarının haklarını savunan Ebül'ula Mardin de bulunmaktaydı. Ona göre de Manyasizade'nin Adliye nazırı olması hukukçuların sorunlarının çözümü için yeterli bir işaretti.³⁷

Manyasizade'nin ayrılmasından iki ay sonra Dersaadet Dava Vekilleri Cemiyet-i Umumiyesi, yine Ârif'in Kıraathanesi'nde toplanarak

---

sözler hakkında Yusuf Kemal Bey bir nebze izahat vermiş ve def-i şübhât edilmiştir" ("Dersaadet Dava Vekilleri Cemiyet-i Umûmiyesi", nr. 164, 2 Şubat 1909, Yeni Gazete, s. 4).

³⁵ "Umum dava vekilleri nazır-ı müşârunileyhi nezaret kapısında bayraklarla istikbal etmişlerdir. Dava vekillerinden Yusuf Kemal Bey tarafından nezaret salonunda bir nutuk kıraat edilmiş ve nazır beyefendi tarafından dahi makam ve mevkie münasip surette mukabele olunmuştur" (nr. 5215, 1 Aralık 1908, İkdâm, s. 2).

Yusuf Kemal, o günü hatıratında başka bir yolda anlatmaktadır: "Avukatlar eski adliye binasının avlusunda toplandık. Kendisini bekliyorduk. Refik Bey gelmedi. Ben hemen bir arabaya binerek yazıhanesine kadar gittim. Salonun kapısını kapatmıştı. Bağırarak kapıyı açtırdım. Refik Bey yazıhanenin içinde dolaşıp duruyordu.

- Yahu seni bekliyoruz, dememe kalmadan O,

- Kemal, ben korkuyorum, yapamayacağım, dedi. Ben,

- Deli mi oldun, diyerek onu zorla aşağıya indirdim ve arabaya bindirerek adliyeye getirdim. Bekliyen avukatlar alkışlarla yeni nazırı merdivenden çıkardılar, makamına oturtular" (Tengirşenk, 1967, s. 109).

³⁶ ["Adliye Nazırını Ziyaret"], nr. 123, 3 Aralık 1908, Tanin, s. 3. Kirkor Zöhrab'ın da bu heyette yer aldığına dair bkz. "Dava Vekilleri Cemiyet-i Daimesi", nr. 59-140, 3 Teşrinievvel [Kânunievvel olmalı] 1908, Şura-yı Ümmet, s. 3.

³⁷ Mardinîzade Ebül'ula, "Hukuk Mezunları", sy. 16, 27 Teşrinisânî 1324, Sırat-ı Müstakim, s. 246.

Manyasizade'nin Adliye nazırlığı ve icraatlarıyla ilgili tartışmalar için bkz. "Adliye Nazırı Refik Beyefendi'nin İcraat-ı Mühimmesi", nr. 41, 13 Kânunievvel 1324, Serbesti, s. 1; "Adliye Nazırı Ricat Ediyor", nr. 49, 21 Kânunievvel 1324, Serbesti, s. 1; [Bekir Behlül], "İnhisar-ı Vekalet Bahsi ve Serbesti'ye Cevabımız", nr. 12, 31 Kânunievvel 1324, Mizanü'l-Hukuk, s. 133-135.

Manyasizade'nin yerine ikinci reis Yusuf Kemal Bey'i; onun yerine (reis-i sânilîğe) de en çok oy alan Yanko Enomotarhi Efendi'yi seçti (31 Ocak 1909). 1292 tarihli Mehâkim-i Nizamiye Dava Vekilleri hakkında Nizamname'yi inceleyerek yeni bir umûmi nizamname ve yeni bir dahilî nizamname yapmak için 10 kişilik bir komisyon kuruldu.³⁸ Bir ay kadar sonra çıkan bir haberde komisyonun 12 kişiden oluştuğu ve Ohannes Aleksanyan Efendi'nin evinde müzakerelere başladığı belirtilmiştir.³⁹

31 Ocak 1909'daki toplantıda ayrıca Adliye Nezareti'nin, şehadetnamesiz dava vekillerinin mahkemelere kabul edilmemesiyle ilgili eski nizamname hükümlerinin ("*devr-i istibdadda tatil edilen ahkâm*")ın tekrar yürürlüğe konulmasına karar verdiği bildirildi. Bununla beraber 1292/1876 tarihli Nizamname'nin tekrar yürürlüğe konulmasıyla avukatlık yapamayacak olan "*muktedir ve namuslu, fakat şehadetnamesiz*" avukatların ve müvekkillerinin zarar görmemesi ve yürümekte olan davaları sekteye uğratmamak için geçici bir madde kaleme alınmıştı. Bu madde, nizamname komisyonunda incelendikten sonra Adliye Nezareti'ne takdim edilecekti.

Toplantıdaki ilginç bir diyalog, Meclis-i Mebusan seçim sürecindeki tartışma ve hissiyatın Dava Vekilleri Cemiyeti'nin yönetim kadrosunun seçiminde de hükmünü yürüttüğünü göstermektedir. İkinci reislik için kimlerin aday olabileceği konuşulurken (istifa eden ilk Heyette reis-i sâni olarak bulunan) Viram Şabuh Manukyan Efendi'nin adı öne çıkar. Bunun üzerine "Ermeni vatandaşlarımızdan bir zat mahviyet ibraz ederek, *Heyet-i Daimimizde iki Ermeni vatandaşımız vardır. Manukyan Efendi'nin intihabı üç Ermeni olmasını icâb edecektir*" der. Bunun üzerine "bir Türk avukat, *burada Ermeni, Rum, Türk yoktur. Hep müttehid ve yek-dil ü yek-cihet Osmanlılar vardır. Kanun aded itibarıyla müsait olsa Heyet-i Daimimizde üç değil yirmi üç Ermeni de bulunabilir. Elverir ki Osmanlı olsun demiş ve alkışlanmıştır*". Bu ifadeler kanaatimce birlik (eşitlik/kardeşlik) ihtiyakını dile getirdiği kadar üstü örtülmek istenen gerginliğe de işaret etmektedir.

Toplantıda son olarak mesleğin önündeki önemli engellerden biri olan yabancı avukatların durumu ele alındı. 1292 tarihli Nizamname'nin tatbik edilmesi halinde bunların zarara uğrayabileceklerine dair "tevehhüm ve tereddütler uzun uzadıya mücib-i bahs u münakaşa" oldu.⁴⁰ Konunun bu kadar önemle tartışılması yabancı avukatların etki sahasını gösterdiği kadar "imtiyazât-ı ecnebiye"yi gündeme getirebilecek diplomatik bir krizin uç verme ihtimaliyle de alakalı olmalıdır. Nitekim yabancı avukatlar bir süre sonra faaliyetlerinin yasaklanmasına dair kanuni bir düzenleme yapılacağı gerekçesiyle sefarethanelerine başvurarak hükümet nezdinde teşebbüste bulunulmasını istediler.⁴¹ Buna karşın Dava Vekilleri Cemiyeti çatısı altında örgütlenmiş Osmanlı vatandaşı avukatlar konuyu başka türlü değerlendirmekteydi. Onlara göre 1292 tarihli Nizamname'nin tatbiki,

³⁸ "Dersaadet Dava Vekilleri Cemiyet-i Umûmiyesi", nr. 164, 2 Şubat 1909, Yeni Gazete, s. 4.

³⁹ "Dava Vekilleri", nr. 155, 24 Şubat 1324, Şura-yı Ümmet, s. 5.

⁴⁰ "Dersaadet Dava Vekilleri Cemiyet-i Umûmiyesi", nr. 164, 2 Şubat 1909, Yeni Gazete, s. 4.

⁴¹ "Ecnebi Dava Vekilleri", nr. 5320, 18 Mart 1909, İkdâm, s. 3.

Nizamiye mahkemeleri (*mehâkim-i umumiye-i Osmaniye*) hakkında vaz edilmiş olmasından ve yine bu şekilde tatbik edileceğinden “*ne hukuk-ı siyasiye-i devlete ve ne de ecânibe mûcib-i zarar bir şey*” olamazdı.⁴²

Kısa bir süre sonra, 31 Ocak 1909'daki toplantıda avukatlara duyurulduğu üzere, İstanbul'da ve taşrada diplomasız olarak avukatlık yapanların Ticaret ve Hukuk mahkemelerine kabul edilmemesi yönündeki Encümen-i Adliye kararı mahkemelere tebliğ edildi ve 9 Şubat 1909'dan itibaren uygulamaya konuldu.⁴³ Adliye Nezareti'nin “inhisar-ı vekalet” hakkındaki bu kararı, Halep mebusu Ali Cenani Bey tarafından gensoru önergesine konu edilerek Meclis-i Mebusan gündemine getirilmiştir. Ali Cenani'nin taktiri dava vekaletinin inhisar altına alınmasına karşı ileri sürülen fikirlerin özeti niteliğindedir: Mecelle ve fıkıh kitaplarına göre herkes hakkını korumak ve işlerini gördürmek üzere dilediğini vekil edebilir. İstibdat döneminde bile kısıtlanamayan “*şu hürriyet ve serbestiyet-i meşrûa*” Meşrutiyet döneminde kısıtlanmaya çalışılmaktadır. Bir kişi hakkını koruyamayacak birini vekil tayin ettiği için kınanamayacağı gibi onu muktedir bir vekil tayin etmeye zorlamak için de bir “selâhiyet-i şer'îye” yoktur. Sonuç olarak Ali Cenani Bey, “kavânin-i fıkhiye ve hukukiye”yi ayaklar altına alan bu kararın sebebini sorar.⁴⁴ Manyasizade Refik vefat ettiği için gensorunun yeni muhatabı Adliye nazırı Nazım Paşa, kararın mesleği bazı kişilere “tahsis” manasında “inhisar” olarak anlamanın yanlış olduğunu belirttiikten sonra konulan “kayıtlar”ın kişilerin haklarının korunması kadar mahkemelerin fonksiyonunu hakkıyla yerine getirmesi için de elzem olduğunu söylemiştir.⁴⁵ Adliye nazırı inhisarın şeriate aykırı olduğu tezine de karşı çıkmış; “mebusân-ı kirâmdan bir zât 'Adliye Nezareti ahkâm-ı şer'îye icrasına memur değildir' diyor. Adliye Nezareti her hususta ahkâm-ı şer'îye riayet ile mükelleftir” dedikten sonra “ahkâm-ı şer'îyenin müsaadesi ve ihtiyacât-ı medeniyenin göstereceği lüzuma göre tanzim olunacak layihaları”n Meclis'e sunulacağını belirtmiştir.⁴⁶

İzahatın yeterli bulunması üzerine gensorunun başarıyla atlatılmasından sonra Adliye Nezareti bu süreçteki temel sorunu oluşturan şehadetnamesiz dava vekilleri ile yabancı avukatların konumlarının nasıl

⁴² “Dersaadet Dava Vekilleri Cemiyet-i Umûmiyesi”, nr. 164, 2 Şubat 1909, Yeni Gazete, s. 4.

⁴³ Tanin gazetesi, 10 yıldan beri avukatlık yaptığını ispat edenlerin 1 yıl daha mahkemelere kabul edileceğini, 1 yıl içinde Heyet-i Mümeyyize huzurunda liyakatlerini ispat etmeleri halinde mesleğe devam edebileceklerini haber almıştır (“Diplomasız Dava Vekilleri”, nr. 190, 10 Şubat 1909, Tanin, s. 4).

⁴⁴ Meclis-i Mebusân, I. Devre, 1. İctima senesi, 37. İnikâd (bundan sonra MM, I, 1/37), 18 Şubat 1324: Meclis-i Mebusân Zabıt Ceridesi (bundan sonra MMZC), II, 158 (Meclis-i Mebusân Zabıt Cerideleri için bkz. [⁴⁵ MM, I, 1/43, 7 Mart 1325: MMZC, II, 359-360.](https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_dergisi_pdfler_mmb.meclis_do nemleri?v_meclisdonem=0, s.e.t.: 21 Nisan 2024).</p></div><div data-bbox=)

⁴⁶ “Şehadetnamesiz Dava Vekilleri”, nr. 5224, 22 Mart 1909, İkdâm, s. 4.

belirleneceği konusu üzerinde durmuştur.⁴⁷ 31 Mart hadiselerinden ötürü bir süre askıda kalan bu mesele, Meclis-i Mebusan'ın ilk yasama yılının⁴⁸ sona ermesinden sonra, Dava Vekilleri Nizamnamesi'ne zeyl olarak kaleme alınan maddelerin muvakkat kanun olarak yürürlüğe girmesiyle çözümlenmiş (16 Eylül 1909)⁴⁹ ve buna göre sınav yapılmasına başlanmıştır. Sınav konuları⁵⁰ aynı olmakla beraber esaslı bir fark, sınavın Mekteb-i Hukuk'ta değil, Dava Vekilleri Cemiyeti'nde oluşturulacak sınav heyeti önünde yapılacak olmasıdır.⁵¹ Avukatların meslek tekeli konusundaki çabaları önce Adliye Nezareti'nin talimatı ve eski nizamnamenin uygulanmasının temin edilmesi, sonra muvakkat bir kanunun yürürlüğe girmesiyle semeresini vermişse de avukatlık mesleğinin esaslarını düzenleyecek yeni bir kanun yapılması, iki

⁴⁷ Bu konularda bkz. “Şehadetnamesiz Dava Vekilleri”, nr. 41, 12 Ağustos 1325, Mizanü'l-Hukuk, s. 478-479; “Ecnebi Dava Vekilleri”, nr. 46, 23 Eylül 1325, Mizanü'l-Hukuk, s. 538-539.

⁴⁸ Son içtimalardaki tartışmalar için bkz “Mebusan, Cuma 7 Ağustos, 139uncu İçtimâ-ı Umûmi”, nr. 82, 21 Ağustos 1909, Yeni Tasvir-i Efkâr, s. 7.

⁴⁹ Kanun maddeleri şöyledir: “Birinci madde: Mekâtib-i hukukiye-i ecnebiyeden mezun olarak mehâkim-i Osmaniyede la-ekall üç seneden beri iffet ve istikamet dairesinde müstemirren icra-yı vekalet etmekte olduklarını vesâik-i lâzime ve ruhsatnameli vekillerden on zât ve üç mahkeme reisinin şehadet-i tahririyesiyle Türkçe ifade-i merâma ve evrak-ı adliye tanzimine iktidarı Dava Vekilleri Cemiyet-i Daimesi'nce müntehab bir Heyet-i Mümeyyize huzurunda ve bir sene zarfında bi'l-ımtihan isbat eden dava vekilleri Cemiyet-i mezkûrenin tasdiknamesi üzerine ruhsatname istihâl edebilir.

İkinci madde: Mekâtib-i hukukiyeden mezun olmayıp, fakat üç seneden beri iffet ve istikamet dairesinde ve müstemirren Dersaadet'te icra-yı vekalet ettiklerini madde-i sâbika vechile isbat edenler işbu mevâdd-i nizamiyenin tarih-i neşrinden itibaren nihayet bir sene zarfında bi'l-ımtihan ruhsatname alabilirler. Şu kadar ki bunların imtihanı Mekteb-i Hukuk Heyet-i muallimînine Cemiyet-i Daime'den iki zâtın iltihâkiyla ve amelî tarzda icra edilecek ve bundan dolayı bir güne resm-i harc alınmayacaktır. Tâlib-i imtihan oldukları tahakkuk edenler netice-i imtihana kadar dahi nizamname ahkâmına tâbi olmak şartıyla ifa-yı vekalet mezun olacaklardır. 1 Ramazan 1327/3 Eylül 1325” (“Dava Vekilleri hakkında tanzim olunup muvakkaten mevki-i tatbiki vaz'ı hususu Meclis-i Vükela kararıyla bi'l-istizân irade-i seniyye-i hazret-i padişahiye iktirân eden iki madde-i muvakkata-i kanuniye suretidir”, nr. 386, 28 Eylül 1909, Tanin, s. 2).

⁵⁰ Sınav konuları, Dava Vekillerinin İmtihanına Dair Nizamname'nin sekizinci maddesinde sayılmaktadır: “Hukuk imtihanı ulûm-ı hukukiyyenin taksimâtı ve târifâtıyla *hikmet-i hukuktan ve Mecelle ve Arazi Kanunu ve Tapu Nizamnâmeleri ve Usûl-i Muhakeme-i Hukukiye ile Teşkilat-ı Mehâkim Kanunu*’ndan ve *Ticaret-i Berriyeye ve Bahriye Kanunnâmeleri* ve *Ceza ve Usûl-i Muhakemât-ı Cezaiye Kanunnâmeleri* ve *hukuk-ı esasiye ile idare-i mülkiye* ve *hukuk-ı düvelde* ve fıkıhın *evkaf ve vesâyâ ile ferâiz* bahislerinden sırasıyla irâd olunacak suallerden ibaret olacaktır. Avrupa hukuk mekteplerinden rüus almış olanlar imtihandan müstesnadırlar. Fakat *Mecelle* ve *fıkıh* ve *ferâiz* ve *Arazi Kanunu* gibi kavânin-i hususiyeyi gördükleri yedlerinde bulunan şehadetnameden müstebân olduğu halde yalnız o fenlerden imtihanları icra olunur”. Bütün maarif salnamelerinde Mekteb-i Hukuk faslında yer alan bu nizamname için bkz. Yörük, 2008, s. 210-212.

⁵¹ “Dava Vekilleri Cemiyet-i Daimesi'nden”, nr. 189, 8 Aralık 1909, Yeni Tasvir-i Efkâr, s. 8.

mecliste de tartışmalara⁵² sebep olacak ve meşrutiyetin sonraki yıllarında da başarılamayacaktır.

II. İLM-İ HUKUK VE MEKTEB-İ HUKUK ETRAFINDA İLK ÖRGÜTLENME: “OSMANLI HUKUK CEMİYETİ”

Bir meslek örgütü olarak özel bir konuma sahip olan Dersaadet Dava Vekilleri Cemiyeti bir yana bırakılırsa hukukçuların II. Meşrutiyet’in ilanından hemen sonra kurdukları ilk cemiyet, Osmanlı Hukuk Cemiyeti’dir. Cemiyetin kuruluşu, dahili nizamnamenin⁵³ muallimlerden Seydişehri Mahmud Esad, Manastırlı İsmail Hakkı, Musa Kâzım efendilerle⁵⁴ Celal, Tevfik, Yusuf Kemal; *İkdam*’ın imtiyaz sahibi Ahmed Cevdet, “üdebâ-yı Osmaniyeden” (*Tanin*’in imtiyaz sahipleri) Tevfik Fikret ve Hüseyin Cahit beyler tarafından uygun bulunduğu belirtilerek duyurulmuştur (5 Ağustos 1908).⁵⁵ Nizamnamenin yazımı da dikkate alınırrsa avukatlarla eş-zamanlı olarak harekete geçildiği söylenebilir; lakin bu cemiyetin odağında meslek değil, “ilm-i hukuk” ve Mekteb-i Hukuk vardır.

II. Meşrutiyet’in ilk cemiyetlerinden biri olan⁵⁶ Osmanlı Hukuk Cemiyeti, hukuk mektepleşmesinin bütün öznelere; Mekteb-i Hukuk öğrencileri, mezunları ve muallimlerini bir çatı altında toplamayı hedeflemekteydi. Cemiyetin Heyet-i Umumiyesi, Mekteb-i Hukuk mezun ve müdavimlerinden oluşmaktaydı (m. 2); ancak (mesela Musa Kâzım veya Kostaki Vayani gibi) muallimler mektepten mezun olmadıkları halde Cemiyete girebilecekti (m. 24). Nizamnamenin başında, “Maksad-ı Teşekkül” başlığı altında, belirtildiği üzere Cemiyetin amacı, hukuk bilimiyle ilgili her türlü kitap ve risale ile Osmanlı kanunları ve yabancı kanunlar hakkında incelemeler yapmak, bunlarla ilgili önemli hususları müzakere ederek “*fikr-i hakk u adlîn neşr u tamîmi ve bu suretle tenvir-i efkâra hizmet*” etmekte.

Osmanlı Hukuk Cemiyeti Nizamname-i Dahilîsi, “Maksad-ı Teşekkül” paragrafı ve “Suret-i Teşekkül” başlığı altındaki 24 maddeden oluşur. Kuruluş safhası bir yana, nizamname hükümlerinin nasıl uygulandığı hakkında elde neredeyse hiçbir bilgi yoktur; üye defteri başta olmak üzere tutulması düşünülen defterler elde değildir, gazete projesi (m. 13) de hayata geçirilememiştir. Bununla birlikte nasıl bir cemiyet tasavvur edildiğini

⁵² Meclis görüşmelerinden bazı örnekler için bkz. “Ayân ve Mebusan”, nr. 5452, 23 Kasım 1909, *İkdam*, s. 4; “Meclis-i Ayân”, nr. 433, 16 Kasım 1909, *Tanin*, s. 2.

⁵³ Cemiyetin Dahili Nizamnamesi için bkz. Osmanlı Hukuk Cemiyeti Nizamname-i Dahilîsidir, [İstanbul, Ağustos 1908], 6 s. Nizamnamenin çeviriyazısı için bkz. EK 1. Buradan itibaren nizamnamelerle ilgili bilgi verildiğinde, önce dipnotta kaynağa işaret edilmiş, ardından metin içinde madde numarasına (m.) atıf yapılmıştır.

⁵⁴ Seydişehri, Manastırlı İsmail Hakkı ve Musa Kâzım Efendi, kısa bir süre sonra Mekteb-i Hukuk’tan talebeleri Ebül’ulâ Mardin ve Eşref Edip Fergan’ın çıkardığı *Sırat-ı Müstakim*’in yazar kadrosunda da yer aldılar.

⁵⁵ “Osmanlı Hukuk Cemiyeti”, nr. 5099, 5 Ağustos 1908, *İkdam*, s. 2; “Osmanlı Hukuk Cemiyeti”, nr. 5, 23 Temmuz 1324, *Tanin*, s. 4.

⁵⁶ Ziya Şakir, “İttihatçılar Devrinde Muhalefet Nasıl Doğdu, Nasıl Yaşadı, Nasıl Öldü?”, 6 Eylül 1936, *Son Posta*, s. 10.

göstermek için nizamname hükümlerini kısaca aktarmak faydalı olacaktır: Cemiyetin merkezi İstanbul'dadır (m. 20); bir Heyet-i Umumiyesi, bir de Heyet-i İdaresi vardır (m. 1). Üyeler, her ay 10 kuruş aidat ödemek, nizamnameye tamamen riayet etmek ve mezun veya müdavim olduklarını ispat etmekle yükümlüdürler (m. 3). Üyeler, herhangi bir şart konulmaksızın Cemiyete devam edebilmek, Heyet-i Umumiye görüşmelerine katılmak, icraattaki aksaklıkların giderilmesi ve kitap talebi konularının müzakere edilmesi için Heyet-i İdare'ye yazılı olarak görüş bildirmek haklarına sahiptirler (m. 4). Heyet-i Umumiye, gizli oy ve salt çoğunluk ile Heyet-i İdare'yi seçecek; Heyet-i İdare'nin daveti üzerine üç ayda bir kararlar, icraatlar ve mali hususlar teftiş edilecektir (m. 5).

Heyet-i İdare, fahri olarak görev üstlenmiş 25 kişiden oluşacak; bunlardan biri reis-i evvel, biri reis-i sâni, biri muhasebeci (sandukkâr) olacak, dördü kâtiplik yapacaktır (m. 6). Heyet-i İdare, ayda en az bir defa reis tarafından belirlenen günde toplanacaktır (m. 7). Reisin görevleri; iki heyetin müzakerelerine nezaret etmek, Heyet-i İdare'de alınan kararları Heyet-i Umumiye'ye izah etmek, Heyet-i İdare kararı üzerine 10 gün önce ilan etmek kaydıyla Heyet-i Umumiye'yi tatil günlerinden birinde toplantıya çağırarak, iki heyetin kararlarını imza ederek gazetelerde ilan ettirmektir (m. 8). Reis-i sâni, reis hazır bulunmadığında ona vekalet edecektir (m. 9). Sandukkâr, gelir ve giderleri gösteren bir yevmiye defteri tutacak, ayrıca Heyet-i Umumiye'ye arz edilmek üzere bilanço tanzim edecektir (m. 10-11). Kâtipler, üyelerin adları ile Heyet-i İdare kararlarını aynen; Heyet-i Umumiye kararları ile önemli meselelerle ilgili görüşmeleri özetleyerek kaydedecekleri üç defter tutacaktır (m. 12).

Heyet-i İdare'nin görevleri şunlardır: Maksadın ciddiyet ve intizam dairesinde gerçekleştirilmesi için gerekli tedbirleri almak, defterlerin tutulmasına ihtimam göstermek, harcamalara karar vermek, her yıl başında bir ıslahat raporu hazırlayarak Heyet-i Umumiye'ye tevdi etmek ve *Hukuk Gazetesi* adlı haftalık bir gazete neşretmek (m. 13). Heyet-i İdare üyeleri, tekrar seçilebilmek üzere 2 yıl için tayin edilir, ancak her yıl yarısı değiştirilir (m. 14). Reisler, sandukkâr ve kâtipler de tekrar seçilebilmek kaydıyla birer yıl için Heyet-i İdare üyeleri arasından seçilir (m. 15). Toplantı yeter sayısı, Heyet-i İdare'de yarıdan bir fazla, Heyet-i Umumiye'de üçte birden bir fazladır; kararlar salt çoğunlukla alınır (m. 16). Heyet-i İdare'nin reddettiği bir husus iki ay geçmedikçe gündeme getirilemez (m. 17). Heyet-i İdare üyelerinden biri vefat eder, istifa eder veya özür bildirmeksizin üç toplantıda hazır bulunmazsa yerine en çok oy alan kişi getirilir; bunun görev süresi ilk seçime kadardır (m. 18).

Cemiyetin gelirleri; üye aidatları, nakit ve kitap bağışları, Cemiyet adına basılacak kitaplar ile "istihlakât"tan elde edilecek gelirlerdir (m. 19). Aidatını ödemeyen üyeye ikinci ay bir ihtarname gönderilecek, üçüncü ay başına kadar beklenecek, ödemediği takdirde bir beyanname ile Cemiyetten ihraç edildiği bildirilecektir (m. 21). Cemiyete ait kitap ve eşyaların herhangi bir sebeple dışarı çıkarılması yasaktır (m. 22). Nizamname hükümleri nitelikli çoğunlukla tadil edilebilir (m. 23).

Özetlenen nizamname hükümlerinin yanı sıra, vakit kaybetmeden yapılan açılış merasimi de Cemiyetin kuruluş şartları hakkında fikir vermektedir. Osmanlı Hukuk Cemiyeti'nin açılış merasimi, 8 Ağustos,

Cumartesi günü yapılmıştır.⁵⁷ Mektebin ilk mezunu olmasından ötürü fahri reisliğe seçilen Mahmud Esad Seydişehirî, mevcut hukuk eğitimi ve Cemiyetin hedefleriyle ilgili bir konuşma yapmıştır. Mekteb-i Hukuk'un kapısını "en evvel" çalan ve diploma alan kişi⁵⁸ olduğunu belirten Seydişehirî, Kanun-ı Esasî'nin ilk ilanına (hürriyetin ilk devrine) ve mektebin geçirdiği safahata tanık olduğunu söyler ve sonraki gelişmeleri şöyle anlatır: "Yavaş yavaş o hürriyet elimizden alındı. Yerine öyle bir *istibdâd* kâim oldu ki *avdeti müstahîl olmakla beraber hâtırası ferâmuş edilmeyecek derecede karîb* olduğu için beyândan müstağnidir. *Siz bu istibdâd devrinde mektebe dahil oldunuz. Ağzı bağlı muallimlerden saklı saklı kitaplardan taallüm ve mütalaa ettiniz*".⁵⁹

Seydişehirî'nin, Mekteb-i Hukuk'la ilgili değerlendirmeleri doğru tespitler ve şaşırtıcı gel-gitlerle devam etmektedir: "Bununla beraber zannetmeyiniz ki mektebimiz evvelce daha parlak idi de tedricen revnakımı zâyî eyledi. Bilakis mektebimiz gittikçe terakki etmiş, yoksa tedenni eylememiştir". Ona göre bu terakkinin sebebi "*sâye-i padişahîde*" İstanbul ve taşrada açılan idadilerdir. İlk yıllarda muallimler, dersler, mektep yeniydi ve sadece medreseler ve rüşdiyelerden Mekteb-i Hukuk'a öğrenci geliyordu. "*Mürûr-ı eyyâm ile hukukun ne idüğü anlaşıldı*. Dersler takarrur eyledi. Gerçi muallimler yutkunararak ders takrir ediyorlardı. Lakin içlerinden cesurları işaret ve rumuz ile telkin-i hakikatten geri kalmıyorlardı". Ona göre mektebin temel eksiği ders programıyla ilgilidir: "... *programı memâlik-i mütemeddine hukuk mekteplerinin programlarına tevfiik olunmak lâzımeden iken bunlar yapılmadıktan başka mevcut derslerin ilgası düşünülüyordu*". Artık bu eksikler giderilecek, "muallimlerde başka bir şevk ve inbisât görülecektir. *Siyasiyat dersleri birçok tahavvülâta uğrayacak, yeni yeni bahisler, hatta yeni yeni dersler ilave edilecektir*".

Osmanlı Hukuk Cemiyeti'nin önüne büyük hedefler koyan Seydişehirî'ye göre Cemiyetin kuruluşu, "memleketimizde hukuk için bir tarih-i cedide mebde olacaktır". Cemiyet, genç hukukçuların buluşup görüş alışverişinde bulunacakları bir ortam olacak; yabancı dillerde yayımlanmış hukuk kitapları getirtilerek bazıları tercüme edilecek, Cemiyet bir de gazete neşrederek "*ilm-i hukukun memleketimizde dahi tevessü ve taammümüne hizmet edecektir*". Cemiyet düşünüldüğü gibi gelişebilirse devlete ait hukuki meseleler hakkında mütalaaasını bildirmeye kendini yetkili görecektir. Bir sonraki hedef ise yabancı bilim çevreleriyle ilişki kurmak, uluslararası düzeydeki bilimsel toplantılara katılmak ve gönderilecek delegelerin "Osmanlı kavmi" adına mütalaa beyan etmesidir. Bu medeni ve mukaddes vazifenin hukuka ait kısmını Osmanlı Hukuk Cemiyeti ifa edecektir. "Bir

⁵⁷ "Hukuk Cemiyeti", nr. 5103, 9 Ağustos 1908, İkdâm, s. 2; Faik Reşit Unat (haz.), İkinci Meşrutiyetin İlanı ve Otuzbir Mart Hâdisesi - II. Abdülhamid'in Son Mabeyn Başkâtibi Ali Cevat Bey'in Fezlekesi, TTK Yay., Ankara, 1985, s. 165.

⁵⁸ Burada Seydişehirî'nin beyanı aktarılmıştır; ancak Maarif salnamelerindeki mezun listelerine göre 1 numaralı mezun Sâbit Efendi, 2 numaralı mezun Seydişehirî'dir (Yörük, 2008, s. 150-151, 159).

⁵⁹ "Hukuk Cemiyeti'nin evvelki günkü içtimâında fâzıl-ı muhterem Mahmud Esad Efendi hazretleri tarafından îrâd edilen Makale-i İftitâhiyedir", nr. 5104, 10 Ağustos 1908, İkdâm, s. 2. Mahmud Esad Efendi'nin açılış konuşması için bkz. EK 2.

gün gelecek ki bizim memleketimiz de işte bu türlü nimetlere, öyle umûmi encümenlere içtimagâh olacaktır”.

Seydişehir'nin gayet dikkatli bir dil kullandığı bu konuşmada yukarıda zikredilen “geri gelmesi imkânsız” (*avdeti müstahîl*) istibdat ifadesi dışında siyasi pozisyonunu ele verecek başka bazı unsurları da belirtmek gerekmektedir. Avrupa'da yerleştiğimiz halde uluslararası toplantılardan mahrum kalmamızın sebebi “memleketinde söz söylemeye selâhiyeti olmayan ve *vesâyet tahtında yaşayan bir kavmin* ahrâr mu'temerlerinde isbât-ı vücûd etmeye selâhiyeti olma”masıdır. Başka ülkelerde binlercesi bulunan bu tür cemiyetlerden birinin ülkemizde kuruluşu, “*ahîren bi't-talep ihsan buyurulan*⁶⁰ *hürriyet-i içtimâ' sayesinde*”dir. Son cümleleri de hem padişahı, hem İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni gözeten aynı ince siyasetin ürünüdür: “... *hürriyetimizi istihsâle gayret eden fedakârân-ı ümmeti ve ümmetin talep ettiği hürriyeti ihsan buyuran sevgili padişahımızı* lisan-ı tebcil ile yâd etmeliyiz. Ve *hürriyetimiz pâyidâr oldukça padişahımıza sadıkâne hizmet edeceğimize ahd ü peymân eylemeliyiz. Yaşasın hürriyetimiz! Var olsun padişahımız!*”.

Tamamen siyasileşmiş bir ortamda kurulmasına rağmen, Seydişehir'nin çizdiği hedeflere ve nizamnameye göre Osmanlı Hukuk Cemiyeti, siyasi olmaktan çok bilimsel bir karakter göstermektedir. Ancak bu uzak hedeflerin Cemiyet üyeleri nezdinde pek bir anlamı olmadığını, Cemiyetin açılış merasiminden sonraki ilk ve tek faaliyetinin bir Selanik gezisi düzenlemek olması gösteriyor. Vakit, “kabe-i hürriyeti tavaf” vaktidir.⁶¹ Üyeler arasında Cemiyeti idame ettirecek bir görüş birliğinden bahsetmenin mümkün olmadığı da açıktır. Örneğin hukukçuları Selanik'e götürecek vapurun kalktığı gün Mahmud Esad Seydişehirî, Mekteb-i Hukuk'ta verdiği konferanslara devam etmeyi tercih etmişti.⁶² Cemiyetin geleceği bakımından en esaslı sorun, siyasi havanın ve siyasi heyecanlara teşne talebelerin tek belirleyici olması ve faaliyetlerin bu sınırı aşamamasıydı.

Tespit edebildiğim kadarıyla Selanik ziyareti fikrini ilk olarak dile getiren kişi, Mehmed Ref'et adlı bir Mekteb-i Hukuk öğrencisiydi:

“Kanun-ı Esasi'nin bahş ettiği hürriyet sevkiyle Üsküp, İşkodra ve Manastırda müştâkin-i hürriyet arasında bir cereyan var. Binlerce erbâb-ı hamiyet cemiyetler teşkil ederek yek-diğerini tebrik ve tes'id ile temin-i ittihadâ şitâb ediyor. Bu gibi ziyaretlerle husûle gelen meveddet ve samimiyetin ne büyük tesirler hâsil edeceğini herkes takdir eder.

⁶⁰ Hürriyetin ihsan ve istihsal cephelelerine siyasi rüşet meselesi açısından değindiği bir yazı için bkz. Mahmud Esad, “Memleketimizde Kadri Bilinmeyen Bir Nimet”, nr. 9828, 7 Ağustos 1908, Tercüman-ı Hakikat, s. 1.

⁶¹ “Kabe-i hürriyeti tavaf” tabiriyle esasen Selanik ziyaretleri kastedilmekle beraber İstanbul'da İttihat ve Terakki Cemiyeti adına kurulmuş kulüplerin önünde davul çalarak gidip gelinmesi için de bu tabirin kullanıldığına dair bkz. Ahmet Muhtar Nasuhoğlu, *Yâd-ı Mâzi ve Hayatının Tarihi - Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Bir Hukukçunun Hatıraları*, haz. Ömer Hakan Özalp - Ayşe Raziye Özalp, Dergâh Yay., İstanbul, 2009, s. 200.

⁶² “Mahmud Esad Efendi hazretlerinin dünkü gün Mekteb-i Hukuk'ta verdiği konferansın hülâsasıdır: İslahat-ı Medeniye ve Siyasiyenin Esasları”, nr. 9849, 28 Ağustos 1908, Tercüman-ı Hakikat, s. 3.

Binâenaleyh mektebimiz mensubüninden mürekkebe bir heyetin Selanik'e azimet ve oradaki ahrâr-ı milleti ziyaret etmesi pek münasip olur itikadındayım. Bu bâbda görüşmek ve yevm-i hareketimiz tayin edilmek üzere mektep arkadaşlarımı önümüzdeki Cumartesi günü saat ikide mektebimize davet ederim".⁶³

Bu fikir kabul gördü, bir iki gün içinde olgunlaştı ve programa Gelibolu'da Namık Kemal'in mezarını ziyaret etmek de eklendi.⁶⁴ Bu arada Mekteb-i Hukuk mezun ve müdavimleri, 15 Ağustos'ta mektepte toplanarak aralarından 25 kişiyi Osmanlı Hukuk Cemiyeti Heyet-i İdare üyeliğine seçti ve reis, reis-i sani, muhasebeci ve kâtibin seçimi için 17 Ağustos Pazartesi günü, Sultanahmet'teki Belediye Bahçesi'nde toplanılması kararlaştırıldı.⁶⁵ Selanik seyahatine katılmak isteyenler de aynı gün aynı yerde toplanacaktı.⁶⁶ Bir iki gün sonra Osmanlı Hukuk Cemiyeti, Selanik ziyaretinin kendi idaresi altında gerçekleştirileceğini duyurdu. Program aynıdır; "Selanik hamiyet-mendânına" teşekkür etmek için yola çıkılacak, Gelibolu'ya uğranılacak, Namık Kemal'in kabri ziyaret edilecektir.⁶⁷

Seyahat için İdare-i Mahsûsa'nın Marmara Vapuru tahsis edildi; 27 Ağustos Perşembe günü yola çıkıldı,⁶⁸ "kabr-i enver-i Kemal"⁶⁹ ziyaret edildi, Pazar günü saat altıda Selanik Limanı'na varıldı.⁷⁰ Cemiyet, Selanik'te "pek

⁶³ "Mekteb-i Hukuk'tan Mehmed Refet imzasıyla gelen varakadır", nr. 13, 31 Temmuz 1324, Tanin, s. 4.

⁶⁴ "İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne ifa-yı vazife-i tebrik ve teşekkür için Mekteb-i Hukuk talebe ve mezunüninden teşekkül edecek bir heyet Selanik'e azimet fikrindedir. Heyet-i mezkûre İstanbul'dan bi'l-azime Gelibolu'ya uğrayarak mezar-ı Kemal önünde merhumun ruhunu takdis edecek ve oradan doğru Selanik'e müteveccihen hareket ile iki gün kaldıktan sonra kahraman-ı hürriyet zevât-ı âliyyeye teşekkür ettikten sonra avdet eyleyecektir" ("Selanik'i Ziyaret", nr. 9837, 16 Ağustos 1908, Tercüman-ı Hakikat, s. 3).

⁶⁵ "Osmanlı Hukuk Cemiyeti", nr. 9837, 16 Ağustos 1908, Tercüman-ı Hakikat, s. 4; "Osmanlı Hukuk Cemiyeti", nr. 23, 4 Ağustos 1324, Servet-i Fünun, s. 4; "Osmanlı Hukuk Cemiyeti'nden", nr. 5114, 20 Ağustos 1908, İkdâm, s. 4; nr. 14, 1 Ağustos 1324, Tanin, s. 4.

⁶⁶ "Selanik'i Ziyaret", nr. 9837, 16 Ağustos 1908, Tercüman-ı Hakikat, s. 3.

⁶⁷ "Osmanlı Hukuk Cemiyeti Heyet-i İdaresi'nin taht-ı nezaretinde olarak Selanik hamiyet-mendânına ifa-yı râsime-i teşekkür ve esna-yı rahda Gelibolu'ya uğrayıp mezar-ı Kemal'i ziyaret maksadıyla icra-yı seyahat edecek olan Mekteb-i Hukuk mezunün ve müdavimîninin vapur-ı mahsusla mah-ı halin on dördüncü Perşembe günü Dersaadet'ten hareketi mukarrer bulunmuş olmağla mezkûr seyahata iştirâk arzu eden zevâtın Cumartesi günü saat ikiden beşe kadar Mekteb-i Hukuk'a gelerek bi'l-cümle mesârif dahil olduğu halde takarrur eden bir lira-yı Osmanî ücreti tesviye ile kaydedilmeleri ilan olunur" ("Osmanlı Hukuk Cemiyeti'nin Selanik Ziyareti", nr. 5115, 21 Ağustos 1908, İkdâm, s. 2).

⁶⁸ Faik Reşit Unat (haz.), 1985, s. 167; nr. 5118, 24 Ağustos 1908, İkdâm, s. 4.

⁶⁹ "Heyet-i Mahsûsa", nr. 9848, 27 Ağustos 1908, Tercüman-ı Hakikat, s. 2. "... Marmara Vapuru bayraklarla donatılmış ve terfik edilen askeri musika gayet muhrık milli havalar çalmakta bulunmuş idi" ("Kabr-i Kemal'i Ziyaret", nr. 9849, 28 Ağustos 1908, Tercüman-ı Hakikat, s. 2).

⁷⁰ "Misafirlerimiz (Muktebesât: Selanik'te münteşir Yeni Asır'dan)", nr. 5127, 2 Eylül 1908, İkdâm, s. 3.

mutantan bir surette istikbal edilmiştir”. Gazeteler bu hadiseyi anlatırken bir bayram günü tasvir ediyor gibidirler. Karşılama heyetinde İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleri, hukukçular, Selanik Dava Vekilleri Cemiyeti üyeleri ve gazeteciler vardı. Vapuru karşılamak üzere Enver Bey ve arkadaşları Alpagot Torpidosu’yla, diğerleri Tokat Torpidosu ve ahali Kesendire Vapuru’yla, yanlarında bando-muzika bulunduğu halde karşılamaya çıkmış, Karaburun’a kadar gidilmişti. Vapurlar karşılaştıkça Hürriyet Marşı çalınmaya başlandı, “her iki vapurdan alkışlarla yaşasın vatan, yaşasın hürriyet, yaşasın adalet zemzemeleri asümâna i’lâ olundu”. Ziyaretçilere hilal içinde adalet yazılı rozetler dağıtıldı, Hürriyet Meydanı’na gidilerek nutuklar söylendi, Selanik Hukuk Mektebi ziyaret edildi, akşam Hürriyet Bahçesi’nde ziyafet verildi.⁷¹

Osmanlı Hukuk Cemiyeti’nin düzenlediği Selanik gezisinin bütün safhaları aynı hava içinde geçmiştir. Bu geziden sonra Cemiyet üyeleri tekrar toplanma kararı⁷² almışsa da Cemiyetin bundan sonra göze çarpan bir faaliyeti tespit edilememiştir. Osmanlı Hukuk Cemiyeti bünyesindeki eğilimler Kasım ayından itibaren ikiye bölünerek, Talebe-i Hukuk Cemiyeti ve Osmanlı Hukuk Encümeni’nde başka başka yollar takip etmiştir. Bu yol ayrımına varmadan önce dönemin hukuk gündeminin ruhu mesabesindeki mukayeseli hukuk fikrini merkeze alan bir kurumlaşma teşebbüsünden kısaca bahsedilecektir.

III. REVAÇTA BİR YAKLAŞIMIN ÖMÜRSÜZ ÖRGÜTÜ: “DERSAADET MUKAYESE-İ HUKUK MÜESSESESİ”

Osmanlı Hukuk Cemiyeti, dahili nizamnamesinin ve fahri reisi Mahmud Esad Seydişehir’inin çizdiği programı hayata geçirememiş; hukuk öğrencilerinin inisiyatifi tamamen ele almaları bunu imkânsız hale getirmişti. Buna mukabil Eylül ayının son haftasında hukuk merkezli bilimsel hedeflerle ilgili olarak dava vekili Bahaeddin Bey önemli bir teşebbüste bulundu. Dersaadet Mukayese-i Hukuk Müessesesi’yle doğrudan bağını gösterecek bir bilgi yoksa da adı geçen Bahaeddin Bey’in; II. Meşrutiyet öncesinde İstanbul’daki Jöntürk yapılanmasının önde gelen isimlerinden, Manyasizade Refik’in yakın dostlarından, Rıza Tevfik ve Rıza Nur gibi ilk günlerde İnkılab’a bayraktarlık yapan isimlerin Cemiyete girmesine delâlet eden, mebus adayı ve “dava vekili Mustafa Bahaeddin Bey”, meşhur adıyla “Avukat Baha Bey” olması kuvvetle muhtemeldir. Aynı

⁷¹ Daha fazla ayrıntı için bkz. “Misafirlerimiz (Muktebesât: Selanikte münteşir Yeni Asır’dan)”, nr. 5127, 2 Eylül 1908, İkdâm, s. 3; “Hukuk Cemiyeti”, nr. 33, 20 Ağustos 1324, Tanin, s. 4. Mekteb-i Hukuk mezuniyet sınıfı öğrencisi ve gazeteci (ileride İstanbul Hukuk Fakültesi müderris muavini) Zekeriya Mazlum Bey telgraf ve mektuplarla yolculuğun seyrini kamuoyuna bildirmiştir (“Heyet-i Mahsûsa”, nr. 9848, 27 Ağustos 1908, Tercüman-ı Hakikat, s. 2). Ayrıca bkz. “Heyet-i Mahsûsa”, nr. 9850, 29 Ağustos 1908, Tercüman-ı Hakikat, s. 2.

Mekteb-i Mülkiye Mezunları İttihad ve Teâvün Cemiyeti de bir Selanik gezisi düzenlemiştir (“Mülkiye Mezunları”, nr. 35 [36], 25 Ekim 1908, İttihad ve Terakki, s. 3; nr. 5172, 17 Ekim 1908, İkdâm, s. 4).

⁷² 24 Eylül 1908, Perşembe günü saat ikide Mekteb-i Hukuk’ta toplanılacaktı (nr. 53, 9 Eylül 1324, Tanin, s. 7).

aylarda başka vesilelerle de basında görünen Baha Bey'in kamuoyunda tanınan, İttihat ve Terakki Cemiyeti içinde etkili bir şahsiyet olduğu anlaşılmaktadır.⁷³

Brüksel Mukayese-i Hukuk Müessesesi muhabir üyesi olan Bahaeddin Bey, İstanbul'da Brüksel'dekine benzer bir "Mukayese-i Hukuk Müessesesi" kurma hazırlıkları yapmıştır:

"Dersaadet'te Mukayese-i Hukuk Müessesesi namıyla mühim bir müessese teşkil edilmek üzeredir. Vâreste-i izah olduğu üzere düvel-i mütemeddinede idare-i umumiyenin temin-i intizamı evvel-emirde kavânin-i mevcûdenin ihtiyacât-ı hâzıraya göre tensik ve tanzimi ile kâbil olabilir. Memleketimizde ise kavânin-i mevcûdenin ihtiyacâtımıza kifâyet eyleyecek bir hal-i tekemmüle isâli lüzum-ı kat'î tahtındadır".⁷⁴

Meclis-i Mebusan'ın tekrar açılacak olması, kanunların tadili ve ihtiyaçlara uygun bir hale getirilmesi fikrini hukuk gündeminin merkezine oturtmuştur. Bunun ancak mukayeseli hukuk yaklaşımıyla mümkün olabileceği kanaatinin hukuk muhitinde yaygın olduğu görülmektedir. Esasen hukuk modernleşmesinde mündemic olduğundan öteden beri var olup farklı şekillerde ortaya çıkan,⁷⁵ Mekteb-i Hukuk'un Darülfünun'a

⁷³ Faaliyetleri hakkında önemli bir yazı için bkz. Mustafa Bahaeddin, "Hatırat-ı Zevâl-nâ-pezîr - Manyasizade Refik Bey", nr. 1, 10 Temmuz 1325, İnkılâb, s. 3-5. Ayrıca bkz. Feylosof Rıza Tefvik, Reşadiye Matbaası, İstanbul, 1328, s. 3-4; Mehmed Murad, Tatlı Emeller Acı Hakikatler yahud Batn-ı Müstakbele Âdâb-ı Siyasiye Talimi, Matbaa-ı Amidî, İstanbul, 1330, s. 83; Süleyman Kâni İrtem, Meşrutiyet Doğarken - 1908 Jön-Türk İhtilâli, Temel Yayınları, İstanbul, 1999, s. 377.

Baha Bey'in 1908 seçimlerinde mebus adaylığı için bkz. "İntihabât", nr. 5207, 23 Kasım 1908, İkdâm, s. 3. Mebus adaylığı üzerine Manyasizade'nin yazdığı mektup şöyle: "Azizim... mebus olmaya lazım gelen evsâfi sizde görmekle müftechirim. Hemân namzedliğinizi vaz ediniz. Kâşki intihab olunacak bütün mebusânımız malumat-ı lâzimeyi sizin kadar haiz ve sizin kadar hamiyetli olsa. Baki vatanın hâdim-i umrân u mesûdiyeti olmaya muvaffakiyetinizi bütün ihlâsımla temenni ederim. Muhlisiniz Manyasizade Refik" ("İntihabât - Mebusan", nr. 5223, 9 Aralık 1908, İkdâm, s. 3). Seçim sürecinde yazdığı rapor; Cemiyet içindeki konumu, mebus adaylığından çekilmesi ve İttihatçıların iç ihtilafları hakkında bilgiler sunan önemli bir belge niteliğindedir. Bkz. [A.C.], Bahaeddin Şakir Bey'in Bıraktığı Vesikalara Göre İttihat ve Terakki, haz. Erdal Aydoğan - İsmail Eyyüpoğlu, Alternatif Yay., Ankara, 2004, s. 407, 580-582.

Osmanlı topraklarında fabrikalar kurulması ve sanayinin terakki etmesini sağlamak için Paris'te toplanan sendika ile müzakerede bulunmak için Paris'e gidişi için bkz. "Avukat Baha Bey", nr. 206, 16 Mart 1909, Yeni Gazete, s. 4.

⁷⁴ "Mukayese-i Hukuk Müessesesi", nr. 5148, 23 Eylül 1908, İkdâm, s. 1.

⁷⁵ Mesela Mekteb-i Hukuk-ı Sultani'de fıkıh, Roma hukuku ve Fransız hukukunun mukayesesine önem verilmesine veya Ali Şahbaz Efendi'nin öğrencilerine mukayeseli hukuk fikrini benimsetmesine dair bkz. Yörük, 2008, s. 68-69, 115. Mahmud Refik, Hukuçyan Efendi'nin Mekteb-i Mülkiye'deki medeni hukuk dersleri ile Mekteb-i Hukuk'ta Münif Paşa'nın teşvikiyle Fransızca olarak okutulan Fransız Medeni Kanunu derslerini de bu meyanda sayıyor (Mahmud Refik, "Mukayese-i Kavânin", nr. 20, 10 Şubat 1328, Muhâmât, s. 619-620).

bağlanmasından iki yıl sonra müstakil bir derse de konu olan (1902)⁷⁶ mukayeseli hukuk anlayışı, Meşrutiyet ortamında öncekiyle kıyaslanamayacak bir önem kazanmış, gündemin tayin edici unsuru haline gelmişti. Mukayese-i Hukuk Müessesesi'ni böyle bir ortamda kurma hazırlıkları yapan Bahaeddin Bey, bu teşebbüsünün *İkdam*'la duyurulmasından üç gün sonra *Mukayese-i Hukuk* adlı haftalık bir dergi için ruhsat talebinde bulunmuştur (26 Eylül 1908).⁷⁷

Bahaeddin Bey'e göre milletlerarası ilişkilerin gün-be-gün artması sebebiyle önem kazanmış "mukayese-i hukuk ilmini memleketimizde ilk defa olarak tesis eyleyeceğinden vatanımıza büyük ve pek vâsi bir miyasta hüsn-i hizmete" hazırlanılmaktaydı. Mukayese-i Hukuk Müessesesi'nin iştiğal sahası yabancı ülkelerdeki kanunların incelenmesi ve gerekirse bunların tercümesi, Meclis-i Mebusan'a verilecek kanun layihaları hakkında görüş bildirilmesi, kanunların nazari ve amelî cihetleri hakkında mebusların bilgilendirilmesi, kanunlaştırma çalışmalarında gerekli yardımın sağlanması olacaktı.⁷⁸ Mukayese-i Hukuk Müessesesi hakkındaki bilgiler kuruluş aşamasıyla sınırlıdır. Bununla beraber mukayeseli hukuk fikri, kanunlaştırma çalışmalarından ders programlarına⁷⁹ kadar farklı alanlarda her daim gündemde olacak; bu fikir etrafındaki arayışlar, bir süre sonra kurulacak olan *İlm-i Hukuk ve Mukayese-i Kavânin Mecmuası* başta olmak üzere hukuk mecmualarında ciddi bir yer tutarak kendini matbuat sahasında güçlü bir şekilde gösterecektir.

Yukarıda belirtildiği üzere Osmanlı Hukuk Cemiyeti'nin hedefleri ile üye profili arasındaki uyumsuzluk henüz ilk günlerde kendini göstermişti.

⁷⁶ Yörük, 2008, s. 92. Dersin muallimi Seydişehirî'nin mukayeseli hukuk dersiyile ilgili mütalaaları yukarıda aktarılmıştı (ayrıca bkz. EK 2). Yusuf Kemal Bey'in "Mahmut Esat Efendi bize Mecelle okuturdu. Bir ara *mukayeseli hukuk* adı altında kanunu medenileri mukayese eden bir ders okuttu" ifadeleri için bkz. Tengirşenk, 1969, s. 90.

⁷⁷ BOA, DH.MKT., nr. 2615/72. Dergi projesini hayata geçirememiştir.

⁷⁸ "Teşkilî teşebbüsünde bulunulan bu müessese memâlik-i muhtelifede mer'iyü'l-icra olan kavâninin tedkiki, inde'l-icâb bunların lisanımıza tercümesi, Meclis-i Mebusan'a verilecek kanun layihaları hakkında mütalaât-ı kanuniye dermeyânı, vükelâ-yı ümmetin bu gibi kavâninin cihet-i nazariye ve amelîyesi hakkında mümkün mertebe haberdar edilmesi, kanun tanzimiyle meşgul olacak makamâta ihtiyacâtımızın daima ihzârı gibi vezâif-i mühimme ile iştiğal edecektir" ("Mukayese-i Hukuk Müessesesi", nr. 5148, 23 Eylül 1908, *İkdam*, s. 1).

⁷⁹ *Tanın*'in verdiği habere göre Mekteb-i Hukuk'ta "sırf mukayese-i kavânine hasır olunacak" ihtiyarî bir sınıf açılması düşünülmüştür. Bu sınıf Siyasiyat (Kamu hukuku) ve Hukuk (Özel hukuk) olarak iki şubeye ayrılacaktı. Siyasiyat Şubesi'nde "mukayese-i hukuk-ı idare", "mukayese-i hukuk-ı ezasiye" ve "mukayese-i hukuk-ı siyasiye"; Hukuk Şubesi'nde ise "mukayese-i mezâhib", "mukayese-i kavânin-i hukukiye ve medeniye", "mukayese-i kavânin-i cezaiye" ve "mukayese-i kavânin-i ticariye" dersleri okutulacaktı. Gazetenin yorumu şöyle: "Biz bütün bu teşkilatı alkışlamakla beraber şimdilik, tedrisata devam ve ihtimam etmediğini istihbâr ettiğimiz muallim efendiler için de bir tedbir düşünülse daha iyi olur zannederiz" ("Mekteb-i Hukuk", nr. 191, 11 Şubat 1909, *Tanın*, s. 3). Muvakkat programda sadece idare hukukunun "ber-vech-i mukayese" anlatılacağı belirtilmekteydi ("Mekteb-i Hukuk'un Muvakkat Programı", nr. 5168, 13 Ekim 1908, *İkdam*, s. 4).

Osmanlı Hukuk Cemiyeti tecrübesi, mezunlar veya hukuk muhitinin ileri gelenleri ile öğrencilerin yollarına ayrı cemiyetlerde devam etmesi gerektiği fikrini geliştirmiş olmalıdır. Hukuk öğretimi veya tatbikatıyla uğraşanların yeni rejimin gösterdiği istikametteki hedefleri ile öğrencilerin gündemi, beklenti ve sorunları -ki ileride ders kitapları, doktora imtihanları gibi konularda karşı karşıya geleceklerdi- ayrı ayrı cemiyetler kurma ihtiyacına yol açmıştı. Daha sonra birbiri ardınca örgütlenen Talebe-i Hukuk Cemiyeti ile Osmanlı Hukuk Encümeni üzerinden bu farklılaşma takip edilebilmektedir. Faaliyet gösterememiş olmakla beraber Dersaadet Mukayese-i Hukuk Müessesesi, hukukçuların akademik nitelikteki cemiyetleşme arayışlarının açık bir ifadesi olarak görülebilir. Nitekim projenin sahibi Baha Bey, iki ay kadar sonra, Osmanlı Hukuk Encümeni nizamnamesini kaleme alacak heyette yer alacaktır.⁸⁰

IV. SİYASETİN GÖLGESİNDE ÖĞRENCİ ÖRGÜTLENMESİ: “TALEBE-İ HUKUK CEMİYETİ”

Talebe-i Hukuk Cemiyeti, hukukçuların kurdukları cemiyetler arasında gelişimi, çok yönlü faaliyetleri, idarecileri, üyeleri, siyasetle ilişkisi gibi farklı açılardan enine boyuna araştırılmaya muhtaç, Cumhuriyet yıllarında da faaliyetlerine devam edebilen bir cemiyettir. Üniversite öğrencilerinin teşkilatlanmasına önderlik etmek iddiasını taşıyan⁸¹ Cemiyet, öğrenci sorunlarıyla ilgili etkin mücadelesi ve ders kitaplarının neşrinde üstlendiği dikkate değer rol gibi faaliyetlerinin yanı sıra öğrencilerin siyasileşmesi tarihi bakımından da önem arz etmektedir. Burada Cemiyetin sadece, II. Meşrutiyet'in ilk aylarındaki kuruluş sürecinden bahsedilecektir.

Uzman hukukçuları biraraya getirecek ve dolayısıyla öğrencileri dışarıda bırakacak olan Osmanlı Hukuk Encümeni'nin kuruluşuna dair ilk haberlerin 1908 yılının Kasım ayı başlarında basına yansımaları,⁸² öğrencilerin başka bir cemiyette toplanmak üzere harekete geçmesini zaruri hale getirdi. Nizamnamelerindeki benzer (bazen neredeyse aynı) hükümler ve aşağıda bahsedilecek sürtüşmeler dikkate alındığında Osmanlı Hukuk Encümeni ile Talebe-i Hukuk Cemiyeti arasındaki irtibat ve etkileşim gözlemlenebilmektedir.

Hukuk öğrencileri, “devrin icabı hemen her yerde bir cemiyet kurmak sevdasına uyarak”⁸³ ve Osmanlı Hukuk Encümeni'nden daha hızlı yol alarak 18 Teşrinisâni 1324 tarihli (1 Aralık 1908) bir nizamname ile Talebe-i Hukuk

⁸⁰ “Osmanlı Encümen-i Hukuku”, nr. 6874, 14 Kasım 1908, Sabah, s. 3.

⁸¹ Müdavimîn-i Mülkiye Cemiyeti de “teşkiline çalışılacak Darülfünun Talebe Cemiyeti'ne bir esas hazırlamak maksadıyla” kurulmuştu (“Müsavimîn-i Mülkiye Cemiyeti”, nr. 439, 22 Kasım 1909, Tanin, s. 3).

⁸² “Osmanlı Hukuk Encümeni”, nr. 99, 9 Kasım 1908, Tanin, s. 4.

⁸³ Burhan Felek, “II. Meşrutiyet ve İttihat-Terakki Cemiyeti”, 7 Mart 1982, Milliyet, s. 18.

Cemiyeti'ni kurdu.⁸⁴ Nizamnameye göre Cemiyetin kurulları oluşturuluncaya kadar geçici bir Heyet-i İdare seçilmiş (madde-i muvakkata); bu heyette Burhan Felek “kâtib-i umûmi” olarak etkin bir rol üstlenmiştir.⁸⁵

Talebe-i Hukuk Cemiyeti'nin nizamnamesine göre “Dersaadet Mekteb-i Hukuk talebesi” tarafından kurulan Cemiyetin asli, fahri ve muhabir üye olmak üzere üç tür üyesi vardır. Asli üyeler giriş şartlarını sağlayan Mekteb-i Hukuk öğrencileridir. Fahri üyeler muallim ve mezunlardan arzu edenler ile Cemiyete faydalı olabileceği düşünülen ve iki asli üyenin önerisi üzerine Heyet-i İdare tarafından kabul edilenlerdir. Selânik,⁸⁶ Konya⁸⁷ ve Bağdat hukuk mektebi öğrencileri muhabir üye sıfatını kazanabilirler (m. 1-5). Asli üyeler, üç dereceden (5, 10 veya 20 kuruş) birini seçerek aidat ödemekle yükümlüdür (m. 6). Cemiyetin bir Heyet-i Umumiyesi, bir de Heyet-i İdaresi vardır (m. 7).

Cemiyetin amacı öğrenciler arasında “ittihad ve muhâdenetin tesis ve teyidi”, öğrencilerin “maddeten temin-i istirahat ü saadetleri ve mânen husûl-i terakki ve teâlileri esbâbının istikmâli”, öğrencinin “hukuk-ı sarîhasına karşı vâki olacak tecavüzâtın müttehiden men'i” ve Umûmi Talebe Cemiyeti kurularak “memâlik-i mütemeddinede talebeye bahş edilmiş olan hukuk ve imtiyazâtın memleketimizde dahi istihsâli” için hazırlıklar yapmaktır (m. 8). Maddi şartlar bakımından “pek müz'ic bulunan talebe hayat ve muaşeretine” son verilerek yabancı medeni ülkelerde olduğu gibi muntazam ve ucuz; öğrencilerin sıhhat, vakar ve haysiyetine uygun mekanlarda konaklaması için bir talebe mahallesi kurulmasına teşebbüs edilecektir (m. 9). “Talebenin mânen husûl-i terakki ve teâlilerinden murad” ise ders programlarının ıslah edilmesi, muallimliğe ehliyetli ve muktedir kişilerin getirilmesi, bilimsel çalışmaların kolaylaştırılması için kütüphane

⁸⁴ Servet-i Fünun, nr. 167, 18 Teşrinisâni 1324, s. 3. Cemiyetin nizamnamesi için bkz. “Talebe-i Hukuk Cemiyeti Nizamnamesi”, nr. 112, 10 Aralık 1908, Yeni Gazete, s. 3-4. Nizamnamenin çeviriyazısı için bkz. EK 3.

1912 yılında çıkan bir haberde ([Talebe-i Hukuk Cemiyeti], nr. 8282, 10 Ekim 1912, Sabah, s. 4) atıf yapılan 30'uncu madde hükmüyle eldeki nizamnamenin 30'uncu maddesi uyuşmamaktadır. Dolayısıyla Cemiyetin 1909-1912 arasında yürürlüğe giren başka bir nizamnamesi de olmalıdır.

⁸⁵ Göreviyle ilgili anlatımlarından bir örnek için bkz. Burhan Felek, “Domuz Sokağı'ndaki Dostum”, 28 Nisan 1974, Milliyet, s. 14.

⁸⁶ Selânik Hukuk Mektebi öğrencilerinin kurmayı düşündükleri “hukuk kulübü” için bkz. “Tiyatro”, nr. 32, 18 Ekim 1908, İttihad ve Terakki, s. 4.

⁸⁷ Bir yıl kadar sonra Konya Talebe-i Hukuk Cemiyeti kurulacaktır; “... Bizde Meşrutiyetten evvel cemiyet lafzı ağza bile alınmazdı. İnkılab-ı Meşrutiyetle beraber pâyitahtımızda suver-i muhtelifede cemiyetler teşkil edilmiş ve cemiyetlerin fevâidi de görülmüştür. Ma'mâfih taşralarda ilmî bir cemiyet teşkili, zannediyorum, ilk defa Konya Hukuk talebesine nasib olmuştur. Memleketimizde kâffe-i şu'abât-ı ilmiye ile beraber pek geride kalmış olan ilm-i celil-i hukukun terakki ve tefeyyüzüne hâdim olacağı tabiidir. Cemiyet tevsî ve intişar-ı ilm-i hukuku temin etmek için en mükemmel vasıta olan bir kütüphane teşkilini de unutmamıştır” (“Şuûn-ı Hukukiye: Konya Talebe-i Hukuk Cemiyeti”, sy. 12, 28 Şubat 1325, İlm-i Hukuk ve Mukayese-i Kavânin Mecmuası, s. 431).

kurulması, öğrenciler arasında “mübâhasât ve münakaşât icrası”, uzmanlar tarafından konferanslar verilmesi gibi yollarla öğrencilerin fikrî gelişiminin sağlanmasıdır (m. 10). Kurulacak olan Umûmi Talebe Cemiyeti’yle, Darülfünun şubeleri ile diğer yüksek okullar arasında “bir ittifak ve müvâneset tesisi ve umûmi kongreler, tenezzühler tertibiyle bu muhâdenetin teyid ve tevsii” amaçlanmaktaydı. Bu düşünce “talebeliğe şerefli ve mümtaz bir mevki temini” hedefinin ötesinde “bilhassa kuvve-i müttehede teşkiliyle Meclis-i Mebusan ve Ayân’da Darülfünun namına azâ bulundurmak selâhiyetinin talep ve iddiası” için çalışmak gibi siyasi katılım arzusunu tebarüz ettiren hedefleri de içermektedir (m. 11). Bunlar dışında kitap fiyatları ile ulaşım ve diğer medenî ihtiyaçların ücretlerinin indirilmesi amaçlanmıştır (m. 12). Cemiyetin hedeflerinden biri de “hukuk ve siyasyâtta bâhis ve ulûm-ı hukukiyece terakkiyât ve tekemmülâtı mücib olacak mütalaât ve tenkidâtı hâvi olmak üzere ileride bir gazete neşr” etmektir (m. 37).

Nizamnamede kurullarla ilgili ayrıntılı düzenlemeler vardır. Asli üyeler tarafından her sınıftan beşer kişi gizli oy ile seçilerek 20 kişilik Heyet-i İdare oluşturulur. Tekrar seçilmeleri mümkün olmakla beraber yılda bir değişecek ve fahri olarak görev yapacak olan Heyet-i İdare üyeleri yalnız sınıflarının değil, bütün öğrencilerin vekili mesabesinde. Heyet-i İdare bir reis, iki reis-i sâni, bir idare memuru,⁸⁸ bir kâtip ve bir muhasebeci seçer (m. 13-16). Reis, görüşmeleri idare edecek, gündemi önceden tespit edecek, Cemiyet evrakını imzalayacaktır (m. 17). İdare memuru, kulüp binasında bulunarak eşyaları muhafaza edecek, kütüphaneyi tanzim edecek, alış-veriş yapacak, müracaatları kabul edecek; bu hususlardan gerekli görülenleri Heyet-i İdare’ye arzedecektir (m. 18). Sandukkâr, gelir-giderlere bakacak, her ayın sonunda eldeki geliri Heyet-i İdare tarafından belirlenen yere tevdi edecektir (m. 20). Reis ve reis-i sânilerin, tekrar seçilebilmekle beraber üç ay gibi kısa bir sürede değişmesi öngörülmüştür. İdare memuru, kâtip ve sandukkâr Heyet-i İdare’nin belirleyeceği maaşla görevlendirilir ve görev süreleri Heyet-i İdare’nin düşmesiyle sona erer (m. 21).

Kâtibin görevi her ne kadar “müzakerât ve mukarrerâtı zabt ve evrak ve defâtir-i Cemiyeti tanzim ve muhafaza eder” (m. 19) şeklinde oldukça dar tanımlanmışsa da ilk kâtip Burhan Felek’in bunun ötesinde bir faaliyet gösterdiği bilinmektedir. Vekalet ilişkisinin tanımlanması nasıl dönemin kamu hukuku gündeminden esinti taşımaktaysa kâtibin üstlendiği rol de İttihat ve Terakki Cemiyeti örneğini hatırlatmaktadır. Üç ayda bir toplanacak Heyet-i Umumiye toplantılarında Heyet-i İdare hakkında nitelikli çoğunlukla güvenoyu verilmesi, aksi halde heyetin istifaya mecbur olması (m. 30); Heyet-i Umumiye’nin üçte birinin yazılı beyanı üzerine Heyet-i İdare hakkında güvenoyu istenilmesi (m. 26); Heyet-i İdare kararlarına Heyet-i Umumiye’nin muhalefet etmesi, bunun üzerine Heyet-i İdare’nin kararında ısrar edip güvenoyu istemesi ve yapılacak oylamada güvensizlik oyu alması halinde istifa etmiş sayılması (m. 27) gibi hükümler

⁸⁸ Burhan Felek, son sınıf talebesinden (Cumhuriyet döneminde valilik yapacak olan) Tevfik Hadi Bey’in (Baysal, 1881-1949) idare müdürü olduğunu, teksir makinesinde basılan ders takrirlerini öğrencilere forma forma satma işini onun üstlendiğini ve kendisine satış bedeli üzerinden aylık verildiği yazıyor (Felek, Mart 1982, s. 18).

ise açıkça Kanun-ı Esasi'den mülhemdir. Bu son madde, 31 Mart'tan önce, öğrenciler arasındaki siyasi kamplaşma sırasında tatbik edilecektir.

Heyet-i İdare'nin görevleri; Cemiyetin amacını gerçekleştirmek için gerekli tedbirleri ciddiyet ve intizam dairesinde almak, defterlerin intizamına dikkat etmek, harcamalara karar vermek ve her yıl sonunda bir ıslahat raporu hazırlamaktır (m. 23). Heyet-i İdare'nin haftada bir toplanması zorunludur. Olağanüstü toplantı gerekirse reis heyeti süratlice haberdar edecektir (m. 22). Toplantı için salt çoğunluk aranır. Nitelikli çoğunluk aranmayan hususlarda kararlar salt çoğunlukla alınır. Oylar eşitse reisin tarafı tercih edilir (m. 24). Üyelerden biri vefat veya istifa eder, asli üye sıfatını kaybeder veya özür bildirmeksizin üç toplantıda bulunmazsa yerine aynı sınıftan, en çok oyu almış kişi -ilk seçime kadar görev yapmak üzere getirilir (m. 25).

Heyet-i Umumiye, asli üyelerden oluşur. Üç ayda bir reisin davetiyle toplanarak kararları, icraatları ve mali hususları denetler (m. 28). Heyet-i Umumiye'yi Heyet-i İdare reisi, o yoksa reis-i sânilerden biri, onlar da yoksa Heyet-i İdare üyelerinin aralarından seçecekleri biri yönetir (m. 29). Nitelikli çoğunluk aranmayan hususlarda hazır üyelerin salt çoğunluğuyla karar alınabilir; üçte birden bir fazla üye hazır değilse karar alınamaz (m. 31). Gerekirse Heyet-i İdare kararı ve reisin en az üç gün önceden davet etmesi üzerine olağanüstü toplantı yapılabilir (m. 32).

Cemiyetin gelirleri, aidat ve bağışlardan oluşur (m. 33). Gelirleri artırmak için iane toplanması veya Cemiyet menfaatine tiyatro ve müsamereler tertip edilmesine İdare Heyeti karar verecektir (m. 34). Üyelerden biri aidatını ödemediği takdirde ikinci ay kendisine bir ihtarname gönderilecek, üçüncü ay başında da ödemezse bir beyanname ile Cemiyetten ihraç edildiği bildirilecektir. Tekrar girmek isterse eski borçlarını ödemesi gerekir (m. 35). Üyeler, yapılacak ıslahatlar, yenilikler ve nizamnamenin tadili hususlarında Heyet-i İdare'ye yazılı olarak görüş bildirebilirler. Reis bunları gündeme alacaktır (m. 36). Heyet-i İdare, nizamname tadiline karar verirse Heyet-i Umumiye'ye arz edilir ve kabul veya reddi istenir (m. 39). Nizamname hükümlerinin tatbikine Heyet-i İdare memurdur (m. 40). Üyelerin isimleri, Heyet-i İdare kararları, Heyet-i Umumiye kararları, demirbaş eşya, kitap ve dergilerin adet ve miktarı, yevmiye gelir-giderler ve bilanço için defter tutulacaktır (m. 38).

Nizamnameyi özetledikten sonra Cemiyetin ilk aylardaki faaliyetlerine bakılabilir. Talebe-i Hukuk Cemiyeti'nin muallimlerin derse devam etmemesi⁸⁹ ve ders kitabı basımı⁹⁰ gibi öğrenci sorunlarıyla ilgili

⁸⁹ Muallimlerin derse devam etmemesi ders yılının başından beri şikayet konusudur. Bkz. "Mekteb-i Hukuk Muallimleri", nr. 107, 17 Kasım 1908, Tanin, s. 3; Mekteb-i Hukuk'tan Bir Talebe, "Maarif Nazır-ı Âlîsine: Mekteb-i Hukuk Hakkında", nr. 5, 7 Teşrinisâni 1324, Serbesti, s. 2.

⁹⁰ Öğrencilerin ilk aylarda ders kitabı bastırma teşebbüsleri, bu münasebetle devletler hukuku muallimi Âli (Aykut) Bey ve ceza hukuku muallimi Kirkor Zöhrab'la yapılan görüşmeler ve İttihatçı öğrencilerin ders kitabı basımı işine müdahalesi gibi konularda ilk elden bilgiler için bkz. Nasuhoğlu, 2009, s. 207-212. Ayrıca bkz. Felek, 1974, s. 14.

tavır, öğrencilerin hissiyatını yansıtması bakımından dikkat çekicidir. Cemiyet, *Servet-i Fünûn*'da çıkan bir haber üzerine, Cemiyet nizamnamesinin *Yeni Gazete*'de yayımlandığı gün (10 Aralık 1908) yaptığı açıklamayla bu konularda tavizsiz bir üslup takip edeceğini göstermiştir. Mekteb-i Hukuk ikinci sınıf öğrencileri ders notu vermeyen muallimlerin dersine girilmemesini, derse devam etmeyen muallimler için de Maarif Nezaretî'ne başvurulmasını kararlaştırır. *Servet-i Fünûn*, öğrencilere "ifrata gitmemelerini ve dünyanın hiçbir tarafında görülmeyen bu hal-i isyanı bırakmalarını" tavsiye eder. Gazeteye göre muallimlerin derse devam etmesi "harekât-ı şedide" ile değil, "muslihâne müracaatlarla" sağlanmalıdır; öğrencilerin her şeyden önce dikkat etmesi gereken şey "intizam-perverlik ve itaat vasıflarıdır".⁹¹ Gazetenin nasihatlerine Cemiyetin tepkisi gayet sert olmuştur: "Şimdiye kadar meşrutiyet-i idarenin en şiddetli taraftarı gibi görünen bir gazetenin böyle gayet tabii bir hareketi isyan addeylemesi ne kadar hayretle telakki edilse şâyandır... Hukuk talebesi hak ve ale'l-husus kendilerine taalluk eden bir hakkı *Servet-i Fünûn* muharrirlerinden daha iyi bilir ve takdir eder".⁹² *Servet-i Fünun*, aynı gün akşam nüshasında Cemiyetin tarizlerine tek tek cevap vererek nasihatlerini tekrarlamışsa⁹³ da hak arayış üsluplarıyla meşrutiyet idaresini özdeşleştiren öğrencilerin nasihatlere kulak asmayacakları ve haklı oldukları konularda ne kadar cüretkâr olabildikleri ilk tepkilerinden anlaşılmaktadır.

Öğrenci sorunlarıyla ilgili tepkilerin siyasi bir bağlamı da olabiliyordu. Hukuk camiasının önde gelen isimlerinden İbrahim Hakkı Bey'in (bir süre sonra paşa ve sadrazam) Mekteb-i Hukuk'taki derslerine devam etmemesinin basına yansımaları bunun tipik örneğidir. Aynı zamanda kabine üyesi olan ve seçim sürecinde İstanbul mebus adayları arasında adı geçen Hakkı Bey'in derslerine devam etmediği sabit olmakla beraber, sürekli aleyhinde yayın yapan gazeteler bunu bir siyasi çekişme malzemesi olarak kullanmıştı.⁹⁴ Birbirini yalanlayan tepkiler, öğrencilerin de siyasi

⁹¹ "Mekteb-i Hukuk Talebesi", nr. 173, 8 Aralık 1908, *Servet-i Fünun*, s. 2.

⁹² "Dersaadet Talebe-i Hukuk Cemiyeti'nden", nr. 112, 10 Aralık 1908, *Yeni Gazete*, s. 4. Şu ifadeler zikre değer: "Talebe, ders hususunda hem umümü fevkalâde işgal eden, hem de istifade-i fikriyeyi tahdid ve tenkis eyleyen notların evvelce muallimler tarafından tab ve tevziini talep ederken kendi hukuk-ı sarıhası dairesinde hareket etmiş olur. Muallimlerin adem-i devamı gibi umüm hakkında en fena bir hal için de talebenin hakk-ı itirazı teslim edilmezse, bilemeyiz ki talebe için ne gibi bir hak tasdik edilecektir. Talebe-i Hukuk Cemiyeti, kanun-ı meşrutiyete müstenid olan bu harekâtı 'isyan' diye tavsif eylediğinden mezkûr gazeteye alenen beyan-ı teessüf eder".

⁹³ "... Mekâtib talebesinin daire-i itidalden hariç metâlibden vazgeçerek yine kendi menfaatleri için tahsillerini akim bırakmamaları, muhal şeyleri iddia etmemeleri şayan-ı tavsiyedir. Şüphesiz ki meşrutiyet-i idareye mâlikiz, fakat daha mebdâde olduğumuzu, bütün işlerimizin halet-i mebnâda bulunduğunu unutmayalım da muslihâne hareket edelim" ifadeleri için bkz. "Mekteb-i Hukuk Talebesi", nr. 175, 10 Aralık 1908, *Servet-i Fünun*, s. 4.

⁹⁴ Mekteb-i Hukuk ikinci sınıf öğrencilerinin bir defa bile derse gelmeyen *hukuk-ı esasiye* muallimi Maarif nazırı Hakkı Bey'le ilgili şikayetleri için bkz. ["Hakkı Bey"], nr. 168, 2 Aralık 1908, *Servet-i Fünun*, s. 4. Muhalif bir gazete, aynı haberi "Hakkı Bey'den Bıktık!" başlığıyla vermiştir (nr. 19, 21 Teşrinisâni 1324, *Serbести* s. 4).

kamplaşmadan ne kadar pay aldığını göstermektedir. Hakkı Bey'in derse gelmemesi için birinci sınıf öğrencileri tarafından Müdüriyet'e bir layiha verileceğine dair *Yeni Gazete*'de çıkan haber, başka bir grup öğrenci tarafından "bu gibi muallimleri istememek değil, kendi arzularıyla muallimliği terk etmesine bile katiiyen razı olamayız" ifadeleriyle karşılanmıştır.⁹⁵

Mekteb-i Hukuk muallimlerinin kısa süre sonra bir "Encümen-i Muallimîn"⁹⁶ kurmalarında öğrencilerin bu tür davranışlarının önünü alabilme düşüncesinin payı büyük olsa gerektir. Mekteb-i Hukuk Encümen-i Muallimîni, mektep için muallimlerin inisiyatifinde özerk bir yönetim öngörmekte ve kuruluş aşamasında⁹⁷ esasen öğrencilerle muallimlerin ilişkilerini düzenlemeyi amaçlamaktaydı. Encümen-i Muallimîn Yusuf Kemal, Celaledin Ârif ve Hoca Hasan Efendi'yi "mebus intihab" etti; onlar da sınıfları tek tek gezerek öğrencilere alınan şu kararları bildirdiler:

1. Mektep, Heyet-i İdare ve Maarif'ten infikâk ederek Encümene tâbi bulunacak.
2. Heyet-i talimiyeyi Encümen intihab edecek.
3. Avrupa darülfünunlarında olduğu gibi muallimîn tarafından talebeye not verilmeyecek.
4. Muallimînden biri hakkında talebe tarafından vukû bulacak şikayet ekseriyeti haiz olacak ve aksi takdirde mesmû olmayacak.
5. Ekseriyet teşkil eden şikayet Encümende mevki-i tezekküre konularak verilecek karar talebe tarafından itiraza uğrasa dahi kabul edilecek.
6. Tekrar itiraz edilecek olursa o sınıf muallimleri umumi imtihana kadar mektebi terk ederek ders vermeyecekler, bununla beraber istifa etmeyeceklerdir.

⁹⁵ ["Hakkı Bey"], nr. 123, 3 Aralık 1908, Tanin, s. 3. Hakkı Bey'in Roma sefaretine atanması münasebetiyle öğrencilerin abartılı tezahüratı için bkz. "Mekteb-i Hukuk Talebesi", nr. 136, 16 Aralık 1908, Tanin, s. 3; "Hakkı Bey'e İhtiram", nr. 180, 16 Aralık 1908, Servet-i Fünun, s. 2. Hukukçuların "şeyhül-müderrişin"i, ilk mektepli hukukçulardan Seydişehirli Mahmud Esad Efendi'nin öğrencilerin "izhâr ettiği arzu üzerine artık derse gelmemeye mecbur" kalmasına dair bir söylenti için bkz. ["Mahmud Esad Efendi"], nr. 19, 21 Teşrinisâni 1324, Serbesti, s. 4.

⁹⁶ Mekteplerin ve Osmanlı maarifinin terakkisi, halk arasında maarif fikrinin yayılması, muallimler arasında dayanışmanın sağlanması, muallimlerin haklarının korunması gibi amaçlarla Darülfünun ve Darülmualimîn mezunları tarafından kurulan Encümen-i Muallimîn'le karıştırılmamalıdır. Bkz. Encümen-i Muallimîn Nizamnamesi, [İstanbul, 1908], s. 2; "Encümen-i Muallimîn", nr. 19, 6 Ağustos 1324, Tanin, s. 4; "Encümen-i Muallimîn", nr. 76, 30 Kasım 1908, Hukuk-ı Umumiye, s. 4.

⁹⁷ Mekteb-i Hukuk'taki Encümen-i Muallimîn'in kuruluşu Osmanlı Hukuk Encümeni'ne ait nizamnamenin onaylanma aşamasına denk gelir. 23 Aralık 1908 tarihli *Tanin*, Mekteb-i Hukuk'ta kurulan Encümen-i Muallimîn nizamnamesinin mektep müdüriyeti tarafından dağıtıldığını yazmaktadır (nr. 143, 23 Aralık 1908, Tanin, s. 4). Aynı günlerde Osmanlı Hukuk Encümeni nizamnamesi de müdüriyet tarafından dağıtılmaya başlandığından ikisi karıştırılmış olabilir. *Servet-i Fünun*'da üç gün sonra Encümen-i Muallimîn nizamnamesinin henüz yazılmadığının belirtilmesi bu ihtimali güçlendirmektedir ("Mekteb-i Hukuk'ta Encümen-i Muallimîn", nr. 189, 26 Aralık 1908, Servet-i Fünun, s. 3).

7. Muallimîn-i mezkûre devam etmediği halde o sene tederrüs edilmesi icâb eden dersi imtihanda soracak. Binâenaleyh imtihanda isbat-ı ehliyet edemeyenlerle girmeyenler sınıfta ibka edilecek”.

Encümen-i Muallimîn'in öngördüğü bu abartılı düzenlemeler idari teşkilatı değiştirmek ve özerklik bakımından iddialı olduğu gibi öğrenciler için itiraz kapılarını da neredeyse tamamen kapatıyordu. Öğrencilere bu kararları duyuran muallimler tekliflerin kabul edilmesi durumunda nizamnamenin Meclis-i Mebusan ve Ayân'a gönderileceğini; aksi takdirde muallimlerin derse girmeyeceklerini, istifa da etmeyeceklerini belirtmişlerdi.⁹⁸ Öğrencilerin çoğunluğu doğal olarak Encümen-i Muallimîn'in tehdit tonu yüksek tekliflerini kabul etmemiş;⁹⁹ Talebe-i Hukuk Cemiyeti de muallimlerle öğrenciler arasındaki sorunların Encümen-i Muallimîn aracılığıyla çözülmesine direnç göstermiştir.¹⁰⁰ Encümen-i Muallimîn'in bu teşebbüsü bu türden öğrenci taleplerinin önünün alınmasında etkili olmuşsa da yönetim organı olarak varlığını devam ettirecek olan Encümen yukarıdaki programı tam olarak uygulayamamıştır.

Bu sürtüşmenin yaşandığı günlerde Talebe-i Hukuk Cemiyeti, Said Hikmet Bey'e ait *Mazi ve Âti* adlı oyunun¹⁰¹ Tepebaşı Kışlık Tiyatrosu'nda sahneye konulmasıyla kuruluşunu daha geniş kitlelere duyurdu.¹⁰² Elde edilen gelirin tamamı kuruluş masraflarına karşılık olmak üzere Talebe-i Hukuk Cemiyeti'ne bırakılmıştı. Oyundan önce *İkdam*'ın başyazarı Ali Kemal Bey, hukuk öğrencilerinden oluşan “teşne-gân-ı marifet”e Doğululara ve Batılılarda “kabiliyet-i içtimaiye”yi konu alan ve teşebbüs fikri, siyasi terbiye, sorumluluk gibi meselelere temas eden bir konuşma yaptı.¹⁰³ *Mazi ve Âti*'de ise bir aile üzerinden jurnalcilik, hafiyelik ve Jöntürklük işlenirken memur karşısında tüccar yüceltilmekte, temalar arasında “teşebbüs-i şahsî” öne çıkmaktaydı.¹⁰⁴ Cemiyet, bu tür faaliyetlerine devam etmiş; Viktor Hugo'nun

⁹⁸ “Mekteb-i Hukuk'ta Encümen-i Muallimîn”, nr. 189, 26 Aralık 1908, Servet-i Fünun, s. 3.

⁹⁹ Encümen-i Muallimîn kararlarının ayrıntılı bir tenkidi için bkz. V[av], “Darülfünun Talebesinin Hukuku”, nr. 45, 17 Kânunievvel 1324, Serbesti, s. 2. “V(av)” imzasının kime ait olduğunu tespit edemedim.

¹⁰⁰ “Mekteb-i Hukuk”, nr. 190, 27 Aralık 1908, Servet-i Fünun, s. 2.

¹⁰¹ Said Hikmet, *Mazi ve Âti* (Komedi, dört perde), Hilal Matbaası, İstanbul, 1324, 68 s.

¹⁰² [“Mazi ve Âti”], nr. 5236, 22 Aralık 1908, *İkdam*, s. 4.

¹⁰³ [“Mazi ve Âti”], nr. 143, 23 Aralık 1908, Tanin, s. 4. Ali Kemal, bir yazısını bu konuya tahsis etmiştir: Ali Kemal, “Kabiliyet-i İçtimaiye, Şarklılarda ve Garblılarda”, nr. 5240, 25 [26] Aralık 1908, *İkdam*, s. 1. Ali Kemal'in şu ifadeleri kayda değer: “[Talebe-i Hukuk Cemiyeti gibi] müessesât bu memleket için şimdiiye kadar hiç görmediğimiz, bilmediğimiz bir ikbâlin mübeşşir-i evvelinidir. Çünkü bu sayede ta kadîmden beri Şark'tan bi'z-zarure aldığımız *nevâkis-ı içtimaiyeyi* Garb'dan devr-i ahîrimizde edinmeye başladığımız *kemalât* ile izâle edebilmek yolunu tutarız”.

¹⁰⁴ Said Hikmet, 1324, s. 16. Karakterlerden Mekteb-i Sultani öğrencisi Selahaddin'in jurnalcı babasına söylediği “ben hükümet memuriyeti denilen o çirkin girdaba kendimi atmak istemiyorum. Alnımın teriyle, namusumla ekmeğimi kazanmak istiyorum” sözleri için bkz. Said Hikmet, 1324, s. 15.

Anjelo-Padova Zalimi (*Angelo, tyran de Padoue*) adlı piyesi, Şehzade Abdülmecid Efendi'nin himayesinde sahneye konmuş; piyesten elde edilen 20 liralık gelir, Foça yangınından zarar görenlere bağışlanmıştı.¹⁰⁵

II. Meşrutiyet'in ilk aylarında tek gündemi siyaset olan bir ortam ve hangi cepheden olursa olsun aşırı siyasileşmiş bir öğrenci kitlesi vardı.¹⁰⁶ Mekteb-i Hukuk da siyasi ihtirasların "cidâlgâh"ı olan mekteplerden biriydi.¹⁰⁷ Öğrenciler arasındaki siyasi faaliyetlerin mihverisi, az sayıda fakat itibarlı bir konumda bulunan İttihatçı hukuk öğrencilerinden oluşan "Mekâtib-i Âliye Kulübü"dür. Talebe-i Hukuk Cemiyeti tarafından düzenlenen programa İttihatçıların nazarında olumsuz figürlerin başında gelen Ali Kemal'in konuşmacı olarak davet edilmiş olması, Prens Sabahaddin taraftarı veya İttihat ve Terakki karşıtı öğrencilerin de hayli etkin olduklarını göstermektedir.¹⁰⁸ Bununla beraber aralarındaki ihtilafın çoğunlukla siyasi fikir ayrılığına değil, şahsî sebeplere dayandığı söylenebilir. İttihat ve Terakki karşıtlığının ortaya çıkışı bakımından Cemiyetin önde gelen ismi Burhan Felek'in samimi beyanları dikkat çekicidir. Felek, İttihat ve Terakki'ye girmek istediği halde "çoluk çocuk işi değil... dersine çalış" gibi nasihatlerle küçümsenerek reddedilmesi ve babasının tensikatla kadro harici bırakılması gerekçeleriyle karşı cephede yer aldığını belirtir.¹⁰⁹

Muhalef olsun, muvafık olsun öğrenciler aynı aşırı siyasileşmiş havayı¹¹⁰ teneffüs etmekteydi. Ders kitaplarının basımında etkin bir rol alacak, "ilim muhabbetiyle" hukuk derslerinin müzakere edilmesi ve lisan derslerinin verilmesi için bir kulüp¹¹¹ açacak kadar girişken olduğu halde mektepteki siyasi havadan hoşnut olmayan Ahmet Muhtar Nasuhoğlu adlı bir öğrencinin canlı tasvirleri hayli öğreticidir:

"Meşrutiyet diye birçok sebatsız nev-hevesler de mektebe girmişlerdi. Bunların kârı atıp tutmak, fırkacılık siyasetleri yüzünden mevkilerinde

---

Selanik Hukuk Mektebi öğrencileri de kuracakları "hukuk kulübü"nü ilk sermayesini sağlamak için aynı yola başvurmuştu. Öğrenciler Fehim Efendi'nin nezareti altında "İnkılab" piyesini sahneye koyacaktı ("Tiyatro", nr. 32, 18 Ekim 1908, İttihad ve Terakki, s. 4).

¹⁰⁵ "Dersaadet Talebe-i Hukuk Cemiyeti tarafından", nr. 6942, 23 Ocak 1909, Sabah, s. 4; "Daire-i Belediye'den", nr. 3857, 23 Mart 1909, Ahenk, s. 3.

¹⁰⁶ "... Talebe-i Hukuk Cemiyeti kâtibi umumisiyim. *Mektepte politika gırla gidiyor*" (Burhan Felek, "Gazeteci Hasan Fehmi'nin Öldürülüşü...", 8 Nisan 1972, Milliyet-magazin, s. 3).

¹⁰⁷ "Mekteb-i Hukuk'a Dair", nr. 11, 27 Mart 1909, Osmanlı, s. 2.

¹⁰⁸ Hukuk Fakültesi'nde İttihat ve Terakki karşıtlığı için ayrıca bkz. Burhan Felek, "Politikaya Nasıl Girdim?", 19 Aralık 1976, Milliyet, s. 14.

¹⁰⁹ Felek, Mart 1982, s. 18; "Kendi Kaleminden Burhan Felek", 6 Kasım 1982, Milliyet, s. 7.

¹¹⁰ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Birinci, "Siyasileşmenin İlk Devresi (24 Temmuz 1908-11 Haziran 1913)", Tarih Yolunda, Dergâh Yay., İstanbul, 2001, s. 151-152; Ali Birinci, "31 Mart Vak'ası'nın Bir Yorumu", Tarih'in Hududunda, Dergâh Yay., İstanbul, 2012, s. 216-218.

¹¹¹ Ahmet Muhtar Nasuhoğlu, hüsrarla sonuçlanan kulüp açma teşebbüsü münasebetiyle önemli bilgiler vermektedir (Nasuhoğlu, 2009, s. 225-229).

yükselmek ve halka tahakküm etmekte. Bütün bu işlerden düşündükleri dahi bol para elde ederek şehvânî zevkleri yapabilmektir. İşte bu gibiler zâhirde Darülfünun talebesi, hakikatte ise, Şehzadebaşı'nda Latif [Letafet olmalı] Apartmanı'nda -o tarihte- açılmış İttihat merkezinin birer çığırkını idiler. Darülfünun'da öğleye kadar ders veriliyordu. Bu yâdgârlardan derse devam edenler hemen yok gibi idi. Bazı haftalarda birkaç gün gelen birkaç kişi de okumak, öğrenmek için değil, şöyle bir görülmüş olmak maksadıyla bulunuyorlardı. Öğleden sonra boş kalan mektep binasına bu tufeyliler dolarlar, akşamlara kadar atıp tutarlardı".¹¹²

Bu öğrencilerin hilafet, saltanat, aile, şeriate dayanan kanunlar ve milliyet fikri hakkında "sıradışı" fikirlere sahip oldukları anlaşılıyor.¹¹³

Talebe-i Hukuk Cemiyeti'ni görünür kılan faaliyetlerden biri de mitinglerdir. Cemiyet, nizamnamesi duyurulduktan hemen sonra büyük çapta bir miting yapmıştı. Bu miting, İngiltere'deki Ellesmere College öğrencilerinin Avusturya ve Bulgaristan meselelerinde Osmanlıları destekleyen mitingine¹¹⁴ teşekkür etmek üzere düzenlenmişti.¹¹⁵ Cemiyet, Bosna Hersek ve Bulgaristan gibi ortak bir hissiyatın dile geldiği milli meselelerde toparlayıcı bir rol oynayabilmiştir. Girit'le ilgili protesto mitingleri de hukuk öğrencilerinin katıldığı bu türden toplantılardır. (Hukuk

¹¹² Nasuhoğlu, 2009, s. 205.

¹¹³ Ahmet Muhtar Nasuhoğlu'nun "saçma, mânasız, mahiyetsiz mülahazalar" olarak gördüğü konuşmaların bir kısmı zikre değer: "Padişahların cinayetleri malum, bunları kaldırmalı! Yerine cumhuriyet esası kurulmalıdır. Fakat bu işi yapabilmek için çare mevcut ailenin vücudunu ortadan kaldırmaktır!... Sonra hilafet bize muzırdır. Hilafettir ki Türklüğü köreltmıştır. Bunu da atmalı!... Topraklarımızın muhafazasına gelince: Birçok akvâm ve kabâilin benimsediği vâsi hudutları milliyet ve kavmiyet esaslarına göre tefrik etmeliyiz! Türklüğü canıyla, malıyla bunları, buraları muhafaza gibi hidemât-ı şakkadan kurtarmalıdır. Türk'ün başında azim bir beliyeye vardır. Öyle ise hareketine, tefekkürüne, hakiki saadetine mani olan din meselesidir. *Milletler hakikat peşinde koşarken hayale bağlanmanın mânası ne?!... İşte bu hayalattır ki Türk'ü, memleketi köreltti, hor ve hakir bıraktı. Bu bapta varlık göstermelidir. Bu kayıt ve bağlantıları atmalıdır. Bunu biz Darülfünunlular evvela nefsimizde tatbik etmeli ve tamimine çalışmalıdır. İttihat ve Terakki'nin ifade ettiği hakiki mânası da budur!... İçerimizdeki Rum, Ermeni gibi muhtelif kavimlerin düşünceleri ne kadar aleyhimize olsa da onların din hakkındaki görgüleri, duyguları bizimkinin hemen aynıdır. Onların bağlantısı da zahiri gibi bir şeydir. Biz bu şuuruluğu gösterirsek onların da rehberi olmuş oluruz. *Hakiki varlığı husule getirecek bu yolun temin ve takviyesi kanun ve kuvvetle başlar.* Bu sebeple İslâm şeriatından alınmış kanunları atmalyız! Hocaları şimdilik camilere kapatmalı, dünyaya karıştırmamalı!..." (Nasuhoğlu, 2009, s. 206).*

¹¹⁴ Gazeteye göre İngiliz öğrenciler büyük bir miting düzenleyerek Osmanlılara karşı son hareketlerinden ötürü Avusturya'yı "alçaklık", Bulgaristan'ı "nankörlük"le tavsif etmişti ("İngiliz Mektep Şakirdânının Yeni Bir Eser-i Muhâlesetleri", nr. 104, 2 Aralık 1908, Yeni Gazete, s. 2).

¹¹⁵ "İngiltere'de kâin Elsmer Mektebi şakirdânı tarafından münakid mitinge ve İngiliz şakirdânının Osmanlılar hakkında ibraz eyledikleri eser-i mahabbet ve teveccühe mukalebe etmek üzere umumî Osmanlı darülfünun ve mekâtib-i âliye müdâvimlerinin Pazar günü saat altıda Sultan Ahmed Meydanı'nda içtima eylemeleri Talebe-i Hukuk Cemiyeti namına rica olunur" ("Mekâtib-i Âliye Müdâvimlerine", nr. 107, 5 Aralık 1908, Yeni Gazete, s. 4).

öğrencileri, Cemiyetin kuruluşundan önce de Girit'in Yunanistan'a ilhakını reddetmek için miting düzenlemişti). İç siyasetle bağlantılı meselelerde ise Cemiyet içi ihtilaflar hemen gün yüzüne çıkmıştır. Yabancı gazeteler aleyhine düzenlenen miting ve gazeteci Hasan Fehmi Bey'in öldürülmesi münasebetiyle muallimlerin de karıştığı tartışmalar Hukuk öğrencilerini siyasi tartışmaların içine çekmiştir.

İttihat ve Terakki ile Ahrar çatışmasının had safhaya geldiği günlerde, İstanbul'da çıkan bazı yabancı gazetelerin Osmanlı unsurları arasındaki birliği bozucu yayınlarından ötürü hükümeti görevine çağırarak üzere düzenlenen miting¹¹⁶ münasebetiyle Cemiyetin kâtib-i umûmîsi Burhan Felek, İkdâm Matbaası'na bir telgraf¹¹⁷ çekerek böyle bir karar almadıklarını Cemiyet namına bildirmiş ve bir bakıma hukuk öğrencilerinin mitinge katılmasının önüne geçmeye çalışmıştı. Aslında önemli olan, meselenin Cemiyet tarafından müzakere edilip edilmemesi değil, "İttihatçıların propagandası"nın önüne geçmektir.¹¹⁸ Zira telgrafın çekilme gerekçesi, aynı zamanda "İttihatçıların elebaşlarından"¹¹⁹ ve Mekâtib-i Âliye Kulübü üyelerinden olan, Talebe-i Hukuk Cemiyeti'nin ikinci reisi İbrahim Necmi'nin (Dilmen, 1887-1945) sınıf sınıf dolaşıp Hukuk talebesini ertesi gün Tanin Matbaası önünde muhalif gazeteler aleyhine yapılacak mitinge davet etmesiydi.¹²⁰ Burhan Felek'in telgrafı, bu çabaları boşa çıkaracak ciddi bir müdahale olduğu için İttihatçı öğrenciler hemen harekete geçmiş; ikinci reis İbrahim Necmi'nin de içinde bulunduğu Talebe-i Hukuk Cemiyeti'nin bazı idarecileri, Felek'in görevini suistimal ettiğini belirterek -ondan aldıkları ifadeyle- "asıl bu telgrafın şahsi olduğu"nu duyurmuşlardı.¹²¹ Bundan sonra

¹¹⁶ Miting, "memleketimizde münteşir cerâid-i ecnebiyeden bir ikisinin anâsır-ı muhtelif-i Osmaniye arasında öteden beri devam etmekte olan vifâk ve ittihadı ihlal edecek surette makalât neşr etmeleri menâfi'-i Osmaniyyeye mugâyir olduğundan hükümetce bu gibiler hakkında kanunun verdiği salahiyet dairesinde muamele edilmesini talep için" düzenlenmişti (Miting Heyeti namına Cevdeti, "Miting", nr. 232, 24 Mart 1909, Tanin, s. 3). Miting heyeti, 25 Mart'ta Levant Herald, Proodos ve Neologos gazetelerini Osmanlı askerine hakaret ettikleri için Sadaret'e şikâyet etmiş, Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa dilekçeyi Meclis-i Mebusan'a göndermiş ve Matbuat Kanunu'nun bir an önce çıkarılmasını istemiştir. Meclisteki tartışma, özellikle Lütfi Fikri ve Babanzade İsmail Hakkı'nın görüşleri için bkz. MM, I, 1/47, 14 Mart 1325: MMZC, II, 479-487.

¹¹⁷ "Dün gece Selimiye Kışlası merkezinden matbaamıza keşide edilen telgrafnamedir: Yarın 'karşı matbuatı'ndan bazıları hakkında yapılacak mitinge iştirak Talebe-i Hukuk Cemiyeti'nce mevki-i müzakereye bile vaz edilmediğinden bu nama olacak iştirakin şahsi olduğu beyan olunur efendim" (nr. 5327, 25 Mart 1909, İkdâm, s. 3).

¹¹⁸ "İttihadcılar sınıf sınıf dolaşıp propaganda yapıyorlar. Biz aykırı cepheleyiz. Prens Sabahaddinciler, yahut Ahrar, yani liberaller..." (Felek, 1972, s. 3).

¹¹⁹ Felek, Sabahaddincilerin "elebaşı"sı olarak ise Kıbrıslı Celal'i (Sofu) zikrediyor. Aynı yazıda sınıf arkadaşı, (150'liklerden) Mesut Fani'nin de İdare Heyeti üyesi olduğunu belirtiyor (Felek, Mart 1982, s. 18).

¹²⁰ Burhan Felek, "31 Mart'ı Kim Hazırladı?", 14 Nisan 1970, Milliyet, s. 4.

¹²¹ Talebe-i Hukuk Cemiyeti ikinci reisleri Mehmed Selahaddin ve İbrahim Necmi ile Heyet-i İdare üyeleri Nahid, Fahri ve Ahmed Midhat'ın gönderdiği tekzip şöyle: "Muhterem *Siper-i Saika* gazetesi Müdüriyeti'ne, Efendim! Dünkü *İkdâm*

bir iki gün içinde, Talebe-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Umûmiyesi toplanarak Heyet-i İdare'ye güvensizlik oyu vermiş, seçimlerin yapılması için geçici bir heyet seçilmiştir.¹²² 31 Mart'tan sonra Divan-ı Harb'deki sorgusu sırasında Burhan Felek'e bu telgrafi niçin çektiği de sorulacaktır.¹²³

Hasan Fehmi Bey cinayetinden sonra olaylar boyut değiştirmiş; öğrenciler, siyasetçiler ve hocalarla karşı karşıya gelmiştir. Burhan Felek, Meclis-i Mebusân önündeki miting sırasında öne çıkarak Ahmed Rıza Bey'den katillerin bulunmasını istemiş (veya “bir Hukuk talebesine yakışmayacak surette sözler” söylemiş); Hasan Fehmi'nin cenazesinin kaldırıldığı gün, öğrenciler, üzüntüsünden dolayı dersi tatil eden (veya Ali Kemal'in bir gün önce Mülkiye'de yaptığı gibi öğrencilere “tesir” etmek isteyen) anayasa hukuku hocası Celaleddin Arif Bey'le tartışmışlardı. 31 Mart'tan birkaç gün önce yaşanan bu hadiseler de hatırlarda kalmış; sorgusunda Burhan Felek'e Meclis-i Mebusan önündeki mitingde “bilhassa gizli ellerin kırılmasını bekleriz” sözüyle İttihatçıları mı ksdettiği de sorulmuştur.¹²⁴ Hem miting hadisesi, hem de Hasan Fehmi Bey cinayeti, öğrenciler arasındaki kamplaşmanın ne kadar keskinleştiğini göstermektedir.

Parti kavgasının yansıması olan bu tecrübelerden dolayı sonraki yıllarda Cemiyet idarecilerinin “siyasiyâtla iştilal etmeme” konusunda daha hassas davrandıkları söylenebilir. Burada sadece ilk aylardaki faaliyetlerinden bahsedilen Talebe-i Hukuk Cemiyeti'nin kuruluşu, Cemiyetler Kanunu'ndan sonra hükümete haber verilerek¹²⁵ yeni düzende de rutin faaliyetlerine devam etmesi sağlanmış; Cemiyet, özellikle ders kitaplarının neşrinde etkin bir rol üstlenmiştir.

---

gazetesinde “Talebe-i Hukuk Cemiyeti kâtib-i umûmisi Burhaneddin' imzasıyla neşr edilen bir telgraf manzûrumuz oldu. Cemiyet, bu yolda neşriyatta bulunmak üzere kimseye mezuniyet vermemiş olduğundan asıl bu telgrafın şahsi olduğu ve Cemiyete taalluku bulunmadığı katiyyen ilan ve mezkûr telgrafın resmen tezkibi ile beraber ba'demâ bu gibi suistimalâta mahal bırakılmaması için Heyet-i İdare'ce tedâbir-i lâzıme ittihâzı bâ-takrir Heyet-i İdare Riyâset-i Ulâsı'ndan talep edilmiş olduğu beyan olunur” (nr. 31, 26 Mart 1909, Siper-i Saika, s. 4). Telgrafi aynı gün *Tanin* ve *Tercüman-ı Hakikat* de yayımlamıştır.

¹²² [“Talebe-i Hukuk Cemiyeti”], nr. 237, 29 Mart 1909, *Tanin*, s. 4; “Talebe-i Hukuk Cemiyetinden”, nr. 7007, 29 Mart 1909, *Sabah*, s. 4. 19 Mart'ta yapılması planlanan Heyet-i Umumiye toplantısının ilanı için bkz. “Dersaadet Talebe-i Hukuk Cemiyetinden”, nr. 208, 18 Mart 1909, *Yeni Gazete*, s. 4.

¹²³ Felek, 1970, s. 4.

¹²⁴ “Talebe-i Mekâtib ve Siyasiyât”, nr. 10053/-17, 8 Nisan 1909, *Tercüman-ı Hakikat*, s. 2; ayrıca bkz. “Meclis-i Mebusân'da”, nr. 229, 8 Nisan 1909, *Yeni Gazete*, s. 2; nr. 7017, 8 Nisan 1909, *Sabah*, s. 2; nr. 7018, 9 Nisan 1909, *Sabah*, s. 4; Felek, 1970, s. 4.

¹²⁵ “Talebe-i Hukuk Cemiyeti'nden”, nr. 448, 1 Aralık 1909, *Tanin*, s. 3; nr. 1, 2 Aralık 1909, *Cidâl*, s. 4.

V. BİR HUKUK AKADEMİSİ TASAVVURU, BİR “SUBH-I KÂZİB”: “OSMANLI HUKUK ENCÜMENİ”

II. Meşrutiyet’in ilk aylarında Osmanlı Hukuk Encümeni adı altında, önde gelen hukukçuların bir araya getirilmesi düşüncesiyle yürütülen faaliyetler, dikkat çekici başka bir cemiyetleşme teşebbüsüdür. Şüphe yok ki böyle bir okur-yazar hukukçu camianın varlığı, tarihi 1870’li yılların başına kadar uzanan hukuk mektepleşmesinin semeresidir. Hukuk uzmanlığıyla temayüz etmiş okur-yazar kesimlerin Encümende buluşması ve bu sayede dönemin itibar kazanan bilgi sahalarından biri olan “hukuk ilmi”nin yaygınlaştırılması amaçlanmaktaydı. Osmanlı Hukuk Encümeni, “en ileri gelen”¹²⁶ hukukçuları buluşturma düşüncesiyle, Fransız Akademisi ve Encümen-i Dâniş modelini hukuk sahasında hayata geçirmeyi hedefleyen bir akademi olarak tasarlanmıştı. “Cemiyet” yerine “encümen” kelimesinin kullanılması bilinçli bir tercih olmalıdır;¹²⁷ zira kurulması düşünülen “bir darü’l-irfan, *âdeta bir akademi*”ydi.¹²⁸ Israrla kullanılan kapsayıcı dil, Encümenin milli çapta bir teşebbüs olarak düşünüldüğünü de gösteriyor. Örneğin hukukçular, Encümenin ilk geniş katılımlı toplantısına, “vatanımızda ulûm-ı hukukiyenin matlûb derecede intişarını temin ve fevâidini tamim u teksir zımında *bütün Osmanlı hukuk-şinâsânının tevhid-i mesaisi ile memlekette bir hukuk encümeni*” kurmak için davet edilmişlerdi; Encümenin kuruluşu “*vecâib-i milliyeden*”di.¹²⁹

Osmanlı Hukuk Encümeni, sadece mesleki bir örgütlenme olmadığı gibi odağında Mekteb-i Hukuk bulunmakla beraber hukuk mezuniyetiyle sınırlı bir birlikteliğe de işaret etmez, hukuk öğrenciliğini kapsamı dışında bırakır; mukayeseli hukuk perspektifi ise içerdiği unsurlardan sadece biridir. Encümenin Osmanlı Hukuk Cemiyeti’yle örtüşen hedefleri, Dersaadet Mukayese-i Hukuk Müessesesi’nde görülen akademik nitelikte bir cemiyet arayışının geniş kapsamda hayata geçirilmesi düşüncesi ve Dava Vekilleri Cemiyeti’yle insan unsuru ve kısmen hedefler noktasında kesişmesi bu teşebbüslerle olan bağına gösterir. Dolayısıyla Encümenin kurulması fikrinin, diğer cemiyetleşme arayışlarıyla irtibatlandırılarak II. Meşrutiyet’in ilk aya kadar çıkarılması mümkündür.

Encümenin ilk toplantısından önceki kuruluş müzakereleri ve nizamname taslağının hazırlanması süreciyle ilgili bilgiler, kilit isim olarak “halis İttihatçı”lardan,¹³⁰ teşkilatçı kişiliğiyle tanınan ve bir ay kadar sonra Kastamonu mebusu olarak Meclis-i Mebusan’a girecek olan Yusuf Kemal Bey’i (Tengirşenk) göstermektedir. Yusuf Kemal, Osmanlı Hukuk Cemiyeti’nin nizamnamesini görüp onaylayanlardan biri olduğu gibi,

¹²⁶ “Müntesibin-i Hukuk Cemiyeti”, nr. 40, 14 Kasım 1908, Şura-yı Ümmet, s. 6.

¹²⁷ Encümenin ilk toplantısıyla ilgili bir haberin başlığı olarak kullanılan “Müntesibin-i Hukuk Cemiyeti” ifadesi sadece hukukla alakadar kişilerin toplantısına işaret etmektedir, ayrı bir cemiyete değil (“Müntesibin-i Hukuk Cemiyeti”, nr. 40, 14 Kasım 1908, Şura-yı Ümmet, s. 6).

¹²⁸ [“Osmanlı Hukuk Encümeni”], nr. 9974, 2 Ocak 1909, Tercüman-ı Hakikat, s. 1; ayrıca bkz. “Osmanlı Hukuk Encümeni”, nr. 99, 9 Kasım 1908, Tanin, s. 4.

¹²⁹ “Osmanlı Encümen-i Hukuku”, nr. 6874, 14 Kasım 1908, Sabah, s. 2.

¹³⁰ Bu ifadeyi kendisi için kullanıyor (Tengirşenk, 1969, s. 117).

Osmanlı Hukuk Encümeni'nin teşkilatlanmasında da en önemli role sahip kişidir. Şaşırtıcıdır; Yusuf Kemal, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Dava Vekilleri Cemiyeti'nin örgütlenmesi ve bu meyanda kendisinin üstlendiği rolü önemseyerek anlattığı¹³¹ hatıratında Osmanlı Hukuk Cemiyeti ile Osmanlı Hukuk Encümeni'nden bir satırla olsun bahsetmez. Bu teşebbüslerin ölü doğması veya geriye baktığında yeterince önemsememesi sessizliğinin sebebi olarak akla gelmektedir. Yusuf Kemal'in yanı sıra Mehmed Aziz, Celal Nuri ve Celaleddin Arif beylerin de kuruluş sürecinde etkin oldukları anlaşılmaktadır. Heyet-i İlmiye üyelerinin seçimi için yapılan toplantıda söz alan Bafralı Yanko Bey, Encümenin kurulmasını herkesten önce düşünüp bunun “hayyiz-i husûle isâli için kendilerini ortaya atan”, “hamiyetkâr, üşenmez, yorulmaz” sıfatlarıyla bu dört kişinin adını anmıştır.¹³²

Osmanlı Hukuk Encümeni'nin kurulması fikri kamuoyuna duyurulduktan¹³³ sonra ilk toplantı, 13 Kasım 1908 Cuma günü, Sultanahmed-Çatalçeşme'de bulunan Mekteb-i Hukuk'ta; okulun doktora salonu olarak da bilinen büyük salonunda yapıldı. Toplantıya Mekteb-i Hukuk muallim ve mezunları ile “*umûr-ı hukukiye ile münasebâtı olan zevât*” katıldı.¹³⁴ Önce Yusuf Kemal Bey, Encümenin kuruluş amacı hakkında bilgi verdi, iki ay önce Yemen sürgününden dönen “*edib-i hukuk-şinâs*” Kemal Paşazade Said Bey'i reisliğe aday gösterdi ve bu teklif “derhal” kabul edildi. Said Bey, nizamname taslağını okuduktan sonra yine Yusuf Kemal'in önerisiyle, taslağın incelenmesi için gizli oyla 12 kişilik bir komisyon oluşturuldu. Yusuf Kemal, Said, Memduh, Manyasizâde Refik, Mardinizâde Arif, doktor Baha (Bahaeddin Şakir) ve dava vekili Baha beyler komisyonunda

¹³¹ Tengirşenk, 1969, s. 108-109.

¹³² “Osmanlı Hukuk Encümeni”, nr. 6923, 3 Ocak 1909, Sabah, s. 3.

¹³³ “İstanbulda Osmanlı Hukuk Encümeni ünvanıyla bir *enstitü* tesisi takarrur etmiş olduğundan bu bâbda icra-yı müzakerât için bazı zevâtın Teşrinievvelin otuz birinci Cuma günü saat dörtte Mekteb-i Hukuk'a azimet etmeleri lüzumu hususi davetnamelerle kendilerinden rica olunduğunu haber aldık. Şayan-ı teşekkür olan bu teşebbüsün yakın zamanda mevki-i tatbika konulduğunu görmek temenniyâtımı izhâr ederiz” (“Osmanlı Hukuk Encümeni”, nr. 99, 9 Kasım 1908, Tanin, s. 4).

¹³⁴ *Sabah*, önde gelen katılımcıları şöyle saymıştır: Hakkı Bey (Dahiliye nazırı), Kemal Paşazâde Said Bey, Mahmud Esad Efendi, Hüsnü Efendi (Evkaf müfettişi), Necmeddin Bey (adliye erkânından), Sırrı Bey (Rüşumât mektupçusu), Vitinos Efendi (esbak Sisam beyi), Manyasizâde Refik Bey, Memduh Bey (baş-müdde-i umumi), Mardinî Arif Bey, Yorgaki Efendi (Ticaret-i Bahriye Mahkemesi reisi), Yusuf Kemal Bey (İttihat ve Terakki Cemiyeti erkânından), Sahib Monlazâde İbrahim Bey, Celal Bey (İstinaf reisi), Ohannes Bey (Maliyeden), Celal Nuri Bey; dava vekili Baha, Neşet, David Dermusesyan beyler; isimleri kaydedilemeyen memurlar ve avukatlar. “Maliye hukuk müşaviri efendi” olarak anılan Ohannes Efendi; “Mecelle muallimi efendi” olarak anılan ise Kalender Hasan Efendi olabilir. İşin “tıbb-ı kanuni” ile temasından dolayı iki doktor; *Sabah* yazarı Bafralı Yanko Bey ile İttihat ve Terakki Cemiyeti erkânından Bahaeddin Şakir Bey de toplantıya katılmıştır (“Osmanlı Encümen-i Hukuku”, nr. 6874, 14 Kasım 1908, Sabah, s. 2).

yer aldı. Aynı toplantıda Encümenin işlerinde kullanılmak üzere 200 lira toplandı.¹³⁵

Komisyon, yirmi gün içinde Encümen hakkında ayrıntılı bilgiler içeren ve “Müntehab Komisyon Tarafından Kaleme Alınan Osmanlı Hukuk Encümeni Nizamname-i Esasîsi Lâyihası” adıyla basılacak olan nizamname layihasını¹³⁶ hazırladı (4 Aralık 1908).¹³⁷ Komisyon namına Yusuf Kemal, değişiklik önerilerinin dinlenmesi ve kurulların oluşturulması için hukukçuları 11 Aralık günü yapılacak toplantıya çağırıldı.¹³⁸ Layihaya göre ilk iki toplantıya katılarak nizamnameyi mühürleyen ve isimlerini deftere kaydettirerek kuruluş ianesini ödemeyi taahhüt edenler Encümenin kurucuları sayılacaktı (m. 4-5). Ancak Meclis-i Mebusan’ın açılmasından birkaç gün önceki bu ikinci toplantıya beklenenden az katılım oldu,¹³⁹ layiha ise henüz basılmamıştı. Yusuf Kemal, basılacak layihanın 19 Aralık Cumartesi gününden itibaren Mekteb-i Hukuk’tan alınıp mütalaa edilmesi ve nizamnamenin nihai halinin kararlaştırılması için kurucu adaylarını tekrar toplantıya çağırıldı.¹⁴⁰

25 Aralık’ta yapılan toplantıda önce Kemal Paşazâde Said Bey nizamname, ilmî ve idari heyetlerin seçimi, nakdi yardımlar ve yıllık aidat konularına temas eden bir konuşma yaptı;¹⁴¹ İttihat ve Terakki Cemiyetine sunulmak üzere kaleme aldığı tezkireyi okudu;¹⁴² sonra komisyonun

¹³⁵ “Osmanlı Encümen-i Hukuku”, nr. 6874, 14 Kasım 1908, Sabah, s. 2-3; “Hukuk Encümeni”, nr. 104, 14 Kasım 1908, Tanin, s. 4; “Müntesibîn-i Hukuk Cemiyeti”, nr. 40, 14 Kasım 1908, Şura-yı Ümmet, s. 6.

¹³⁶ Osmanlı Hukuk Encümeni Nizamname-i Esasîsi Lâyihası - Müntehab Komisyon Tarafından Kaleme Alınan Osmanlı Hukuk Encümeni Nizamname-i Esasîsi Lâyihası, Becidyan Biraderler Matbaası, İstanbul-Galata, 1324 [Aralık 1908], 7 s. Bu layiha, 25 Aralık 1908 tarihinde yapılan toplantıda kabul edilerek onaylanmıştır (“Osmanlı Hukuk Encümeni’nden”, nr. 133, 31 Aralık 1908, Yeni Gazete, s. 4). Nizamnamenin çeviriyazısı için bkz. EK 4 (nizamname onaylandığı için ekteki metnin başlığından “layiha” kelimesi çıkarılmıştır). İlk toplantıdan önce hazırlanmış nizamname taslağı elde olmadığı için Müntehab Komisyon’un hazırladığı metin ile ilk taslak karşılaştırılamamıştır.

¹³⁷ Layihanın sonundaki (s. 7), 21 Teşrinisâni 1324 tarihi (4 Aralık 1908) yazımının bitirildiği tarih olmalıdır.

¹³⁸ [“Osmanlı Hukuk Encümeni”], nr. 5223, 9 Aralık 1908, İkdâm, s. 4.

¹³⁹ Duyurudaki “... bi’l-cümle azâ-yı müessisenin ve *evvel ü âhir davet olundukları halde teşrif edememiş olanların*” şeklindeki şikayet ifadesi için bkz. Yusuf Kemal, “Osmanlı Hukuk Encümeni”, nr. 116, 14 Aralık 1908, Yeni Gazete, s. 4.

¹⁴⁰ Yusuf Kemal, “Osmanlı Hukuk Encümeni”, nr. 116, 14 Aralık 1908, Yeni Gazete, s. 4.

¹⁴¹ “Osmanlı Hukuk Encümeni - Said Bey’in Nutku”, nr. 6916, 26 Aralık 1908, Sabah, s. 3; konuşmanın çeviriyazısı için bkz. EK 5.

¹⁴² Tezkire şöyle: “İttihad ve Terakki Cemiyet-i mükerreremine! Belâ-yı istibdadın def u ref’i ve binâ-yı adl ü dâdın tesis ve vaz’ı hususuna masrûf olan himmet-i müşkilât-berendâzâne-i cihan-pesendinizden hukuk mütevagılları bittabi en ziyade hissemend-i meserret olanlardan olup himem-i celilenizin birinci semerâtından olarak bir Encümen-i Hukuk teşkilî maksadıyla içtima eden heyet-i müessisîn ‘Encümenin teşkiliyle beraber’ heyet-i muhteremenize bir tezkire-i teşekkürîye arzımı tasvib eylediğinden işbu tezkiremizi tisyâr ve takdim eyliyoruz. Pek çok kanlar dökülerek memâlik-i mütemeddinede teessüs eden usul-i

hazırladığı nizamname layihası onaylandı.¹⁴³ Nizamname kurucular tarafından o gün imzalanmış, nakdi hissesini ödeyen üyelere onaylı birer suret verilmiş, aslı ise emin bir yerde saklanmış olmalıdır (m. 30-31).

Encümenin kuruluşu nizamnamenin birinci maddesinde, “*ilm-i hukukun nazariyat ve tatbikatıyla meşgul olan ve bu ilmin neşr ve tevsi ve ikmâliyle efkâr-ı umumiyeyi tenvire hâdim bulunan zevâtı bir yere cem etmek ve bu ilm-i celilin tamîmiyle beraber talim ve tamikini arzu edenlere teshilât irâe eylemek maksadıyla bir encümen-i ilmî-i hukuki tesis edilmiştir*” şeklinde ifade edilmektedir. Encümenin merkezi İstanbul’dur (m. 2). Encümenin iştiğal sahası “*ilm-i hukukun memâlik-i Osmaniyyede tevessü ve tekemmülüne hizmet etmek*”, hukuk alanında bilimsel araştırmalar yapmak, yerli ve yabancı bilim müesseseleriyle iletişim kurmak ve fikir alışverişinde bulunmak, “*ilm-i hukukun tamîm*”ine hizmet edebilecek konferans ve dersler düzenlemek, bir hukuk mecmuası çıkarmak ve hukuki meselelerle ilgili eserler yayımlamak, hukukla ilgili sorular hakkında mütalaa beyan etmektir (m. 3).

Encümen yapısı gereği hukuk öğrencilerini dışarıda bırakmış; ancak nizamnamenin “lâhika” kısmında Encümenle ilişkileri düzenlenmişti. İstanbul Mekteb-i Hukuku ve taşra hukuk mektepleri Encümenin mânevi himayesi altında olacak, öğrenciler arasında yapılacak seçimle İstanbul Hukuk’un her sınıfından birer öğrenci oy hakkı olmaksızın fahri üye olarak Encümene kabul edilecek ve toplantılara katılabilecek; Hukuk öğrencileri Encümen tarafından neşredilecek bütün eserleri yarı fiyatına alabilecekti. Encümenin mali gücü elverdiği vakit hukuk mekteplerinden aliyyülâla derecede mezun olanlar arasında yapılacak müsabakayı kazanan öğrenciler tahsillerini ilerletmek üzere Avrupa üniversitelerine gönderilecekti (Lâhika, bend 1-3).

Encümenin ilmi ve idari işleriyle meşgul olmak üzere iki şubeden oluşan bir Heyet-i Âmile kurulacak (m. 12-13); Heyet-i Âmile-i İlmiye 30 kişiden oluşacak, bu heyet asli üyeler arasından gizli oyla ve salt çoğunlukla seçilecekti. Bu heyete üye olabilmek için “*lisan-ı Araba veya elsine-i ecnebiyeden birine aşına olmak şarttı*” (m. 14). Heyet-i Âmile-i İdare ise 8 kişiden oluşacak; bunlar da ilmî heyet gibi seçilecek, ancak lisan bilme şartı aranmayacaktı (m. 15). Heyet-i Âmile üyelerinin görev süresi 4 yıldır; 2 yılda

---

meşrutiyet ikdâmât-ı kahraman[ân]eniz sayesinde pek suhûletle teessüs etmiş ve bütün âlem-i medeniyetin takdirât-ı mahsûsasını celb eylemiş olduğu gibi yine bilâd-ı sairede nice nice sinîn u a’vâm ikdâm ve ihtimam ile esas-yâb-i kemâl olan bu müessese-i hukuk dahi tesirât-ı nafia-i hürriyetten behre-mend-i şevk u revnak olarak az vakitte maarif-i hukukiyenin mülkümüzde tevessüüne cidden hâdim olacak mertebe-i kemâle vusûl bulur. Tesisât-ı hürriyet-perverâne esas-efgen-i hürriyetimiz olan heyet-i muhteremenizin himaye-i mâneviyesi tahtında bulunmak lazım gelip Encümen-i Hukuk ise tesisât-ı hürriyet-perverânenin en birincilerinden olmağla müessisîn-i Encümen kendilerini tabii olarak heyet-i İttihad ve Teraki azâsından addederler. Hususât-ı mebsûtanın beyanı arz-ı ihtiramât-ı mahsûsamıza vesile ittihaz kıldı” (“Osmanlı Hukuk Encümeni - Said Bey’in Nutku”, nr. 6916, 26 Aralık 1908, Sabah, s. 3).

¹⁴³ “Osmanlı Hukuk Encümeni’nden”, nr. 133, 31 Aralık 1908, Yeni Gazete, s. 4. Eski Bağdat valisi Nazım Paşa, 110 lira bağış yapmıştır (nr. 146, 26 Aralık 1908, Tanin, s. 4).

bir üyelerin yarısı değiştirilir, çıkacak üyeler kura ile belirlenir ve yeniden seçilebilirler (m. 16). İlmî ve idarî heyetler birleşerek bir reis-i evvel ve ayrı ayrı birer reis-i sâni ile birer kâtip seçer. İlmî ve idarî heyetler için birer maaşlı kâtip muavini atanacak, ikincisi aynı zamanda veznedarlık yapacaktır (m. 17, 20). Encümenin gelirleri; kurucuların nakdi yardımları, asli üyelerin senelik hisseleri, her türlü bağışlar ve Encümen adına basılacak mecmua ve kitaplardan elde edilen gelirlerdir (m. 26). Üye, Encümenin yayınlarını indirimsiz olarak almaya mecburdur (m. 27).

Heyet-i Umumiye, yılda bir defa Heyet-i Âmile'nin karar vereceği gün Ekim ayında toplanacak, gerek görülürse olağanüstü toplantı yapılabilecektir (m. 22). Heyet-i İlmiye ayda iki, Heyet-i İdare ise haftada bir defa toplanacak; üyelerin salt çoğunluğu hazır bulunmadıkça karar verilemeyecektir (m. 23). Bütün toplantılarda oyların eşitliği durumunda reisin tarafı tercih edilir. Reis, toplantılarda intizamı sağlayacak, reisin izniyle söz alınacak, sıraya riayet edilecektir. Müzakereyi ihlal eden veya kararlara muhalif hareket eden üye öncelikle rica, sonra ihtarla intizama riayet etmeye davet edilecek, yine dinlemezse istifa etmiş sayılacaktır (m. 24). Toplantıları reis-i evvel yönetecek, bulunamazsa reis-i sânilerden biri ona vekalet edecektir (m. 21). Görüşülmesi istenilen konu reis-i evvel arz edilecek, reis-i evvel müzakereden önce uzman bir üyeden mütalaa hazırlamasını isteyecektir (m. 18). Heyet-i İdare, Encümenin kütüphanesi ve matbaa işleriyle de ilgileyecektir (m. 19). Heyet-i Âmile'nin belirleyeceği yaz aylarından birinde tatil yapılacaktır (m. 25).

Encümenin asli, fahri ve muhabir olmak üzere üç tür üyesi vardır (m. 6). Asli üyeler, Heyet-i İlmiye'nin salt çoğunlukla kabulünden sonra yıllık nakdi hisseyi ödemeyi taahhüt edenlerdir (m. 7). Asli üye olabilmek için Osmanlı vatandaşı olmak, siyasi ve medeni haklardan mahrum olmamak ve "*hukuk veya ulûm-ı siyasiye tedris olunur bir mekteb-i âliden veya medâris-i İslâmiyeden birinden mezun bulunmak veyahut bilfiil hakim olmak*" şartları aranır (m. 10). Asli üyelerin üstlendiği senelik hisse 3 Osmanlı altını olarak belirlenmiştir; ödeme üç taksit halinde yapılacaktır (m. 11). Fahri ve muhabir üyelerin kabulü için İlmî heyetin salt çoğunluğunun oyu gerekir. Önemli miktarda bağış yapan veya maarifin terakkisine hizmetiyle temayüz edenler fahri üyeliğe; asli veya fahri üye olmayıp kalemiyle Encümene hizmet edebilecekler ise muhabir üyeliğe kabul edilecektir (m. 8-9). Hukukun yanısıra "*ulûm-ı siyasiye*" tahsili görmüş olanların ve ayrıca medrese mezunları ile bilfiil hakimlerin (*müstahdemîn*) asli üye olabilmesi, hukuk muhitinin en geniş anlamıyla Encümen bünyesinde toplanmasına çalışıldığını gösterir. Böylece ana eğilimi temsil eden Mekteb-i Hukuk çizgisinden gelenler ile gerek kamu hukukuna (hukuk-ı siyasiye), gerekse özel hukuka farklı açılardan yaklaşabilen kesimler; ayrıca mektepli olmadığı halde meslek hayatlarını yeni hukuk müesseselerinde geçirmiş kişiler Encümenin çatısı altında toplanmıştır.

Osmanlı Hukuk Encümeni, "muvakkat kâtip" Celal Nuri Bey'in daveti¹⁴⁴ üzerine, nizamnamenin onaylanmasından bir hafta sonra, 1 Ocak

¹⁴⁴ "... her halde Mekteb-i Hukuk'un büyük salonunda isbat-ı vücûd ederek şu emr-i hayr-ı mühimmin husûlüne ibzâl-i gayret buyurmaları hamiyet-i

1909 Cuma günü ezanî saat altıda Kemal Paşazade Said Bey'in başkanlığında toplanıp Heyet-i İlmiye üyelerini seçmiştir. Gizli oy ile yapılan seçimde Heyet-i İlmiye üyeliğine şu 30 kişi seçildi: Kemal Paşazade Said Bey, Kostaki Vayani Efendi, Evkaf müfettişi Hüseyin Hüsnü Efendi, Seydişehirli Mahmud Esad Efendi, Bafralı doktor Yanko Bey, Nafia nazırı Kapril Efendi, mebus Yusuf Kemal Bey, muallim Kavrüzade Mehmed Aziz Bey, Temyiz Mahkemesi üyesi Karayan İstapan Efendi, Manyasizade Refik Bey, Manastırlı İsmail Hakkı Efendi, Doktor Bahaeddin Şakir Bey, Temyiz Mahkemesi üyesi Osman Bey, Ticaret-i Bahriye Mahkemesi reisi Yorgaki Efendi, baş-savcı Memduh Bey, mebus Kirkor Zöhrab Efendi, *İkdam* başmuharriri Ali Kemal Bey, Celaledin Arif Bey, sâbık Bağdat valisi Nazım Paşa, Celal Nuri Bey, Mardinîzade Arif Bey, Meclis-i Mebusan reisi Ahmed Rıza Bey, dava vekili Sinapyan Efendi, İstinaf Cünha Mahkemesi reisi Mehmed Celal Bey, Temyiz Mahkemesi üyesi Haydar Efendi, Hasan Fehmi Paşa, İstinaf savcısı Nedim Bey, Selanik mebusu Cavid Bey, esbak Musul valisi Reşid Paşa, dava vekili Diran Yerganyan Efendi.¹⁴⁵ Üyelerin tahsil ve ilmî/meslekî kariyer açısından tahlilini yapmaktan sarfınazar ederek Mekteb-i Hukuk'un ilk muallim kadrosunda yer alanlar başta olmak üzere hocalar ve mezunların çoğunluğu oluşturduğu; herhalükârda hukuk sahasında kıdemli ve şöhret sahibi kişilerin ilmî heyette yer aldıkları söylenebilir.¹⁴⁶ Siyasi çekişme ortamına rağmen, İttihat ve Terakki ile özdeşleşmiş Manyasizade Refik, Ahmed Rıza, Bahaeddin Şakir ve Cavid Bey'in yanında Ali Kemal ve Celaledin Arif gibi muhalifler de encümende yer bulabilmiştir.

Encümen, 15 Ocak 1909 tarihinde idarecilerin seçimi için Mekteb-i Hukuk'ta toplandı. Oy birliğiyle Şura-yı Devlet reisi Hasan Fehmi Paşa fahri reis, Kemal Paşazade Said Bey reis-i evvel, Temyiz Mahkemesi üyelerinden İstapan Karayan Efendi Heyet-i İlmiye reis-i sânisî, Meclis-i Ayân üyelerinden Halim Bey Heyet-i İdare reis-i sânisî, Celal Nuri Bey Heyet-i İlmiye kâtibi, dava vekili Sadeddin Ferit Bey Heyet-i İdare kâtibi seçildi.

---

müsellemelerinden müstercâdır efendim" (nr. 107, 31 Aralık 1908, Hukuk-ı Umumiye, s. 4).

¹⁴⁵ ["Osmanlı Hukuk Encümeni"], nr. 9974, 2 Ocak 1909, Tercüman-ı Hakikat, s. 1; nr. 135, 2 Ocak 1909, Yeni Gazete, s. 3.

¹⁴⁶ "... Hukuk Encümeni, şehrimizin müessesât-ı irfaniyesi arasında pek ziyade haiz-i ehemmiyet olup bu cemiyet-i ilmiyenin âtisi pek parlaktır. Hukuk Encümeni, vücudundan memleketimizce fevkalâde hizmet [istifade] edilecek bir darü'l-irfan, âdetâ bir akademidir. Heyet-i müntehabe meyânında bulunan zevât kudret, kemâl ve malumatıyla ve vücûdlarıyla iftihâr olunur erbâb-ı liyâkatten buldukları için cemiyet-i ilmiyenin az zaman zarfında pek ziyade mazhar-ı teâlî ve terakki olacağına şüphe yoktur. Cemiyet-i mezkûrenin muvaffakiyeti hâlisâne temenni olunur" ifadeleri için bkz. ["Osmanlı Hukuk Encümeni"], nr. 9974, 2 Ocak 1909, Tercüman-ı Hakikat, s. 1.

Encümen-i Dâniş tecrübesi, böyle kurumların sadece şöhretli isimlere dayanarak yürütülemeyeceğini gösterdiği (Ebül'ulâ Mardin, Medeni Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa, tıpkıbasım, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 1996, s. 40-41) halde, Osmanlı Hukuk Encümeni'nde de bazı isimlerin varlığı parlak bir gelecek için yeterli teminat olarak görülmüş gibidir.

Aynı toplantıda reis-i sâni Halim Bey ile kâtip Sadeddin Ferit Bey dışında Heyet-i İdare üyeliğine şu isimler seçilmiştir: Temyiz Mahkemesi üyesi İbrahim Bey, Beyoğlu Bidayet Mahkemesi reis-i evveli Hâmid Bey, Birinci Ticaret Meclisi üyesi Midhat Bey, Şura-yı Devlet Temyiz Mahkemesi üyesi Osman Saib Bey, Temyiz Mahkemesi zabıt kâtiplerinden Ebül'ulâ Bey, dava vekili Kavazade Fuad Bey.¹⁴⁷

İlmî ve idarî kurulların belirlenmesinden bir ay kadar sonra, faaliyete geçilememesi ve üyelerin toplantılara devam etmemesi basında eleştirilmiştir. “*Maarif-i Osmanîyenin teâli ve terakkisine*” hizmet etmek üzere kurulan Encümenin önemine dikkat çekilirken, üyelerin de “*en güzide ashâb-ı iktidar ve ihtisastan bulunduklarından bilhassa ilm-i hukukun memleketimizde intişâr ve tevessüüne büyük büyük hizmetler ifasına muvaffak olacaklarına*” şüphe olmadığı belirtilir. Ancak ne fayda ki üyelerin büyük çoğunluğu ve üç reisten ikisi Encümenin son toplantısına gelmemiştir. Gazeteye göre bütün kurullar oluşturulduğu ve 500 liraya yakın bir sermaye temin edildiği halde, hâlâ Encümene uygun bir yer bulunamamış, faaliyete başlanamamıştır.¹⁴⁸

Encümen, 31 Mart hadisesinden önce Cağaloğlu'nda Askerî Kulübü'nün üst tarafında bir ofis tutmuş,¹⁴⁹ Mekteb-i Hukuk mezunlarının sorunlarıyla ilgili görüşmeler yapmıştır. Mezunların kaymakamlık gibi mülkiye memuriyetlerine atanabilmesi hakkında Encümene verilen varakanın dikkate alınması ve Encümen reisi Said Bey'in gayriresmi şekilde bu isteği Sadaret'e iletmesine karar verilmesi bu cümledendir.¹⁵⁰

31 Mart hadisesi Encümenin faaliyetlerini büsbütün sekteye uğratmıştır. Aralık 1909'da Encümenin tekrar canlandırılması gündeme geldiğinde başarısızlığın sebebi olarak 31 Mart hadisesi gösterilir. Encümenin açıklamasına göre sayıları yetmiş sekene bulan kurucular, “*ilm-i hukukun tamimi*” amacıyla kurulan Encümene mali desteklerini esirgememişler,

¹⁴⁷ [“Osmanlı Hukuk Encümeni”], nr. 165, 16 Ocak 1909, Tanin, s. 4; nr. 147, 16 Ocak 1909, Yeni Gazete, s. 3; nr. 204, 16 Ocak 1909, Servet-i Fünun, s. 5. “Bu Encümen-i Hukuk *memleketimizin en muktedir ve faal erbâb-ı hukukundan müteşekkil bir heyet-i ilmiyeden* ibaret olmasına nazaran vatan ve millete pek ciddi hıdemât-ı mühimme-i ilmiyede bulunacağına şüphe olmadığından muvaffakiyetleri eltâf-ı Subhaniyeden dua olunur” ifadeleri için bkz. nr. 147, 16 Ocak 1909, Yeni Gazete, s. 3.

¹⁴⁸ “Garib hal! Her işe büyük bir heves ve arzu ile başladığımız halde tamam iş görecek zaman hulûl edince birden bire anlaşılmaz bir miskinlikle öyle bir ihmal ve rehavet-i maslahat-şikenânede (tabir afv buyurulsun) bulunuyoruz ki bu hal devam ederse hiçbir iş göremeyeceğimiz muhakkaktır... Reis-i fahri şeyhu'l-ulema Hasan Fehmi Paşa ve Heyet-i İlmiye-i Âmile reis-i evveli edib-i kemâlât-perver Said Beyefendi hazarâtının ve devam etmeyen azâ-yı kirâmın nazar-ı dikkatini celb eder ve memleketimizde cidden hıdemât-ı mühimme-i ilmiye ibrazına muvaffak olacağına şüphe olunamayan bu encümenden intizâr olunan fevâid-i azimeden milletin mahrum edilmemesini rica ederiz” (“Muktebesât” başlığı altında Hürriyet'ten naklen, M[im] A[yn], “Encümen-i Hukuk”, nr. 19, 18 Şubat 1324, Mizanu'l-Hukuk, s. 217-218).

¹⁴⁹ “Osmanlı Hukuk Encümeni”, nr. 450, 3 Aralık 1909, Tanin, s. 2.

¹⁵⁰ Celal Nuri (Encümen-i Hukuk azâsından, kâtib), “*Tanin* Gazetesi Vasıtasıyla Mekteb-i Hukuk Mezunlarına”, nr. 250, 11 Nisan 1909, Tanin, s. 3-4.

Cağaloğlu'nda Askerî Kulübü'nün üst tarafında bir de “güzel hane tedarik etmişler”; Encümenin dahili nizamnamesi yapılmış, kurulları oluşturulmuş, “ifa-yı vazifeye başlanmak üzere iken zuhur eden 31 Mart hadise-i müessifesi üzerine her şey yüz üstüne kalmış”tır.¹⁵¹ Gerçekten siyasi/sosyal hayatı altüst eden 31 Mart hadisesi ve sonrasındaki örfî idarenin Encümen faaliyetlerini de olumsuz etkilemiş olması doğaldır. Bununla beraber işlerin yüzüstü kalmasının tek sebebi bu olamaz. Üyelerin diğer meşguliyetleri veya Encümenin yeterince önemsenmemesi sebebiyle toplantılara katılımın sağlanamaması 31 Mart öncesinde de Encümenin yürüyüşünü sekteye uğratmaktaydı. Gün-be-gün gerginleşen, çatışmalarla dolu siyasi ortamın kuruluş aşamasında menfi bir etki yaptığından da bahsedilebilir.¹⁵²

Osmanlı Hukuk Encümeni, bir yıl içinde ciddi bir varlık gösteremediği gibi, herhangi bir faaliyette de bulunamamıştı. 1909 yılının Aralık ayı başlarında, artık uygun şartların oluştuğu varsayımıyla, 31 Mart'ta öldürülen Nazım Paşa ve diğer bazı üyelerin¹⁵³ yerine yenilerini seçmek üzere tekrar toplanılması kararlaştırıldı.¹⁵⁴ Adliye ıslahatının gündemi işgal ettiği bu günlerde Encümenin kuruluş amaçları arasına, “*memleketimizin en çok muhtaç olduğu ilm-i hukukun tamamını temin edebilecek esbâb ve vesâilin istikmâli*” ve “*talebe-i ilm-i hukukun tahsil ve terakkisini teshil*” etmek hususlarının yanı sıra “*terakkiyât ve ıslahat-ı adliyemizin tekâmülüne bir zemin-i imkân ihzâr etmek*” maddesi de girdi. Adliye ıslahatı çalışmalarında doğal olarak hukuk camiası merkezî bir yer işgal etmeye devam etmişse de adliye ıslahatı bağlamında Osmanlı Hukuk Encümeni'yle ilgili beklentiler kağıt üzerinde kalacaktır.¹⁵⁵

¹⁵¹ “Osmanlı Hukuk Encümeni”, nr. 450, 3 Aralık 1909, Tanin, s. 2.

¹⁵² İttihat ve Terakki'nin siyaset sahasındaki tekelci tavrına, yeni dönemin sembol isimlerinden biri olmasına rağmen, Encümen toplantılarını yöneten Kemal Paşazade Said dahi muhatap olabiliyordu. Gensoru meselesinde Kâmil Paşa'yı destekleyen yazısının (“Ahvâl-i Siyasiye”, nr. 138, 7 Ocak 1909, Yeni Gazete, s. 1) Hüseyin Cahit'in kalemiyle sert bir tenkidi için bkz. Hüseyin Cahit, “Kamil Paşa ve Taraftarları”, nr. 157, 8 Ocak 1909, Tanin, s. 1. Buna rağmen siyasi anlaşmazlıkların tek belirleyici olmadığı da belirtilmelidir. Kemal Paşazade Said, bu yazının çıkmasından bir hafta sonra Encümenin reis-i evvelliğine seçilmiştir.

¹⁵³ Ayrılan üyelerin kimliği; üyelerde aranan kriterler ve gittikçe genişleyen siyasi muhalefet veya gayrimemnunlar cephesinden isimlere yer verilip verilmemesi bakımından önemli olmakla beraber buna dair bir bilgi bulunamamıştır.

¹⁵⁴ “Şimdi ise muhasenât-ı adîsesi müstağni-i izah olan böyle bir cemiyet-i mühimme-i ilmiyenin devam-ı işgal ve imâline lehül-hamd hiçbir mâni kalmadığından bu kerre müessislerden bazı zevâtin teşvik ve tensibiyle Encümenin içtimaı takarrur etmiştir” (“Osmanlı Hukuk Encümeni”, nr. 450, 3 Aralık 1909, Tanin, s. 2).

¹⁵⁵ “... gayet mühim ve şerefli olan böyle bir hıdmet-i vatanperverânede bulunacak hamiyet-mendân-ı erbâb-ı iktidarın bu uğurda bezl edecekleri gayret ve himmet min-küllî'l-vücûh sezâvâr-ı takdir u mehmadettir. Encümen zaten mukarrer olan vezâif ve selâhiyetinin tevsiyle ilm-i hukuka müteallik müellefât-ı ilmiyenin ve aynı zamanda muntazam bir risale-i mevketenin neşri ve talebe-i hukuka muâvenet gibi teşebbüsât-ı ciddiye sayesinde bu müessese-i ilmiyeden âtiyen pek

Nizamnamede Encümenin haiz olduğu “şahsiyet-i mâneviye”nin devletçe tasdik edileceği (m. 28) öngörülmüştü. Nizamnamenin tadili veya Encümenin ilgası için Heyet-i Umûmiye’nin nitelikli çoğunlukla karar vermesi gerekiyordu ve Encümenin ilga edilmesine karar verilirse “*bi’l-cümle nukûd ve emvâl ve emlâk ve müellefâtı hukuk mekteplerine hibe olunacak*”tı (m. 29). Encümenin tüzel kişiliğinin tanınması için bir başvuru yapıp yapmadığı¹⁵⁶ ve ilga edilip edilmediği tespit edilememiştir; ancak tekrar faaliyete geçme teşebbüsünden de bir sonuç alınmadığı açıktır. Ofisini kendi faaliyetleri için kullanmayan¹⁵⁷ ve veznedarlık görevini üstlenen Osman Bey’in Heyet-i İdare reis-i sânisî Halim Bey’e gönderdiği hesap pusulasına¹⁵⁸ göre kirayı ödeyemeyecek durumda olan Encümenin, 1910 yılında fiilen dağıldığı anlaşılmaktadır.

Konuyu kapatmadan önce biri dışardan, diğeri içerden iki önemli ismin Encümene dair yorumlarını aktarmak isterim. Encümenle ilgili gelişmeleri takip eden gazetelerden *Tanin*, Encümenin tekrar faaliyete geçeceğini alkışlarla haber vermiş, Encümenden “*âtiyen*” pek büyük hizmetler beklediğini yazmıştı.¹⁵⁹ Beş ay sonra gazetenin başyazarı Hüseyin Cahit, “*zekâ ve faaliyeti kendisini tanıyanların taht-ı tasdikinde*” olan “*üstad*” bir hukukçuyla yaptığı konuşmayı konu aldığı yazısında Osmanlı Hukuk Encümeni örneği üzerinden cemiyetleşme hadisesinin muhasebesini yapmıştır. Encümenin akıbeti hakkında yazdıkları da hakikate mutabık görünmektedir:

“Geçen gün ilm-i hukuk mütehasşislerinden bir zât ile konuşuyorduk. Bir aralık lakırdı cemiyetlere, kulüplere intikal edince ‘*Bizim bir hukuk cemiyetimiz vardı. Birkaç yüz lira da para toplanmıştı, acaba ne oldu?*’ diye sordu... memleketimizde erbâb-ı iktidar ve zekâ birleşmişler, böyle bir müessese vücûda getirmişler... böyle en ileri gelen mütehasşislerin

---

büyük hizmetler beklenilir” (“Osmanlı Hukuk Encümeni”, nr. 450, 3 Aralık 1909, *Tanin*, s. 2).

¹⁵⁶ 3 Ağustos 1325 (16 Ağustos 1909) tarihli Cemiyetler Kanunu, cemiyet kurulduktan sonra hükümete ihbar edilmesini ve bu mükellefiyeti yerine getirmeyen cemiyetlerin faaliyetlerine son verileceğini (*hükümetce men*) hükme bağlamıştı (bkz. Cemiyetler Kanunu, m. 2, 6, 12). Osmanlı Hukuk Encümeni, bu kanundan sonra da faaliyet gösterdiğinden gerekli işlemler yapılmış olmalıdır.

¹⁵⁷ Encümenin “dairesi”ni, Çağaloğlu Hanımları Donanma İane Komisyonu kullanmaktaydı. Düzenledikleri bir sergi için bkz. “Ma’raz-ı Hamiyet”, nr. 7363, 22 Mart 1910, *Sabah*, s. 4.

¹⁵⁸ Osman Bey’in çıkardığı hesaba göre Encümenin 315 lirası vardı. Yusuf Kemal ve Celal Nuri’den 155 lira teslim alınmış, Nazım Paşa merhum 110, Hasan Fehmi Paşa 50 lira bağışlamıştı. Kira, eşya, kapıcı ve toplantı günleri yapılan masraflardan geriye kalan 160 lira Osmanlı Bankası’na yatırılmıştı (18 Nisan 1909). 10 lira 91 kuruş ise nizamname gereği veznedarın nezdindeydi. Osman Bey’in son sözleri durumu özetliyor: “... bari lütfen bir gün içtima edilerek bu hane kirasının ne olacağını kararlaştırılmasını da ayrıca istirham eder ve Encümen devam edemeyecek ise mevcut olan paralar ne yapılacak ise yapılmasının taht-ı karara alınmasını temenni ederim” (“Osmanlı Hukuk Encümeni”, nr. 602, 6 Mayıs 1910, *Tanin*, s. 4).

¹⁵⁹ “Osmanlı Hukuk Encümeni”, nr. 450, 3 Aralık 1909, *Tanin*, s. 2.

himmət ve iştirâkiyle parlak surette başlayan bu cemiyet ne olmuş? Orasını bilmiyoruz. Çünkü içindekiler bize soruyorlar... Demek ki aradan bir müddet geçtikten sonra Cemiyetin en kıymetli azâları bile işe ehemmiyet vermemeğe başlamışlar, devamı kesmişler, Cemiyete alakadar olmamışlar, Cemiyet bittabi dağılmış. Dağılmamışsa bile o hale gelmiş. Demek oluyor ki azâlarının bile haberi yok”.¹⁶⁰

Hüseyin Cahit, cemiyetleşmedeki başarısızlığın sebeplerinden birinin başladığımız işte sebat etmemek, diğerinin ise mesuliyeti kendi nefsimizde aramayıp kabahati hep karşı tarafa yükletmeye çalışmak olduğunu isabetle kaydetmektedir.¹⁶¹

Heyet-i İlmiye üyelerinden Ahmed Reşid Paşa, iki yıl kadar sonra yazdığı bir yazıda Encümene de temas etmiştir. Onun ifadeleriyle Osmanlı Hukuk Encümeni, “tulûuna intizâr ettiğimiz âfâtâb-ı ilm u marifetin mukaddime-i zuhuru zannıyla mesrur olduğumuz halde subh-ı kâzibe döndü”. Büyük ümitler ile hayal kırıklığını birlikte gösteren bu sözlerin bir “tabakât-ı fukahâ” metninde geçmesi ve Ahmed Reşid’in Mecelle literatüründen sonra sözü Osmanlı Hukuk Encümeni’ne getirmiş olması; dolayısıyla Encümene biçtiği rol, İslâm hukukunun modern dönemdeki seyri bakımından da önemlidir.¹⁶²

Hukukçuların geniş katılımı sağlanarak büyük hedeflerle kurulan Osmanlı Hukuk Encümeni’nin ciddi bir iz bırakmadan dağılmış olması; tahsilden gelen benzerliklere karşın hukuk muhitinin pek çok farklı üslubu barındırmasına, bir cemiyet bünyesinde beraber çalışma geleneğinin/pratiğinin yetersizliğine, heveskârlığa, acemiliklere, üyelerin geçmiş ve gelecek tasavvurlarındaki farklılıklara, Meşrutiyet ortamının zamanla üyeler arasındaki fikir ayrılıklarını beslemesine ve siyasi bölünmüşlüğe bağlanabilir. Bununla beraber bu başarısızlığın, üyelerin Meşrutiyet ortamındaki etkinlikleri konusunda bir kıtas olamayacağına da dikkat çekmek gerekiyor. Encümen üyeleri hukuk muhitinin, meşrutî idare

¹⁶⁰ Hüseyin Cahit, “Yarım Teşebbüsler”, nr. 567, 31 Nisan 1910, Tanin, s. 1.

¹⁶¹ Hüseyin Cahit, 1910, s. 1.

¹⁶² Ahmed Reşid (esbak Musul valisi), “Tabakât-ı Fukahâ”, nr. 8, 10 Şubat 1327, Muhâmât, s. 231-234. Ahmed Reşid’in Osmanlı Hukuk Encümeni’ne bağlanan cümlesi şöyle: “Eğerçi 1000 tarihinden sonra âlim ve fakih yetiştirmekte semahat-i zamaniye sevâbıkına nisbeten tenakus etmiş ise de niyyet-i hasene ve himmet-i âliye ashâbi eksik olmayıp bazı kütüb-i fikhiye telif ve tercüme ve *Fetâvâ-yı Ali Efendi, Behçe, Feysiye, Netice* namında dört kıta fetva kitabı ve iki üç mecmua cem edilmiş ve bir cemiyet-i ilmiye marifetiyle Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye’nin tanzim edilmesi üzerine haylice şerhler ve ez-cümle eser-i âcizânem olan *Ruhu’l-Mecelle* tahrir olunmuş ise de cemiyet-i mezbure lağv edildiği gibi ilan-ı meşrutiyeti müteakip teşekkül eden Hukuk Encümeni dahi...” (s. 234). Devamında “eâzım-ı ümmet”in eserlerini anlamaktan âciz olduğumuzu belirten Ahmed Reşid, yapılması gereken işleri şöyle sıralıyor: Mısır’da olduğu gibi “muteberât-ı kütüb-i İslâmiye”yi neşretmek ve ucuza satmak; birçok tercüme heyeti kurarak “kitaât-ı âlem”de basılan eserlerin faydalı olanlarını tercüme etmek; “ahkâm-ı celile-i şer’iyenin ulviyetini alem-i medeniyete bi’l-irâe umunun takdiri ve tahsinine mazhar olacak kanun layihaları vücûda getirmek”; eğitimin yaygınlaştırılmasını kısa sürede sağlayacak tedbirleri müzakere ederek belirlemek ve bunun için müttehassislardan oluşan cemiyetler kurmak (s. 234).

istikametinde çalışma noktasında fikir birliğine sahip en seçkin isimleridir. Mebus, Ayân üyesi, nazır oldukları veya bürokrasinin üst kademelerinde görev aldıkları; avukatlık, muallimlik, gazetecilik gibi başka başka alanlarda ciddi meşguliyetleri bulunduğu da bir vakıadır. “Hemen her yerde bir cemiyet kurmak sevdası”nın¹⁶³ en revaçlı dönemi olan 31 Mart’a kadarki aylarda ortaya çıkıp gelişmiş bu cemiyet, amaçlarına ulaşamamış olsa da hukukçuların niyetleri, temayülleri ve tutturdıkları istikamet hakkında fikir vermektedir.

VI. MÜTEVAZİ BİR ÖRGÜT, ÂTIL BİR MEZUNLAR DERNEĞİ: “MEKTEB-İ HUKUK MEZUNLARI CEMİYETİ”

Osmanlı Hukuk Encümeni'nin ihya edilememesinden sonra karşımıza daha dar kapsamlı bir teşebbüs olarak Mekteb-i Hukuk Mezunları Cemiyeti çıkmaktadır. Kimi üye ve idarecilerinin aynı kişiler olması ve Hüseyin Cahit'in yukarıda bahsedilen kışkırtıcı yazısından bir hafta sonra kurulmuş olmasından ötürü Encümenin dağılmasıyla bu yeni cemiyetin doğuşu arasında bir bağ kurulabilir. Encümende görülen akademik nitelik ve kapsayıcılık yerini hukuk mezuniyetiyle mukayyet bir birlikteliğe bırakmıştır. Kapsamlı bir akademik birliktelik sağlama konusundaki başarısızlık, daralmanın en önemli sebebi gibi görünmektedir. Osmanlı Hukuk Encümeni'nin bir şekilde içermeyi hedeflediği ilmiye çevrelerinin ve Mülkiyelilerin cemiyetleşmede kendi meslekleri çerçevesinde yol(lar) tutmaları da daha homojen bir cemiyeti zaruri kılmış olabilir.¹⁶⁴

Mekteb-i Hukuk Mezunları Cemiyeti, 25 Nisan 1326 (8 Mayıs 1910) tarihinde kurulmuş, Cemiyetler Kanunu'na tâbi olarak 114 numara ve 3 Mayıs 1326 (16 Mayıs 1910) tarihli ruhsatname ile kaydı yapılmıştır (m. 1). Merkezi Ayasofya ile Sultanahmet camileri arasındaki Adliye Nezareti binası civarında, Ayasofya Camii'ne ve tramvay yoluna bakan, köşebaşındaki 1 numaralı hanedir. Ayrıntılı hükümler içeren nizamnamesi bir kitapçık olarak basılmış;¹⁶⁵ kuruluşu, matbuat kanalıyla¹⁶⁶ ve kurucuların imzasını taşıyan bir el ilanı ile kamuoyuna duyurulmuştur.¹⁶⁷ Kitapçığın kapağında Cemiyetin amblemi/arması, son sayfada ise Cemiyetin mührü vardır.¹⁶⁸ Cemiyetin armasında yoğun olarak semboller kullanılmıştır: İki kitap,

¹⁶³ Felek, Mart 1982, s. 18.

¹⁶⁴ Bu dönemde yeni sadrazam Hakkı Paşa'nın himayesi altında Mülkiyelilerin daha etkin bir şekilde faaliyet gösterdiği, ilmiyenin öne çıkan simalarından bazılarının ise Ahali Fırkası'nda toplandığı hatırlatılabilir.

¹⁶⁵ Mekteb-i Hukuk Mezunları Cemiyeti Nizamnamesi, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul, 1326, 15 s. Nizamnamenin çeviriyazısı için bkz. EK 6.

¹⁶⁶ “Hukuk Mezunları Cemiyetinden”, nr. 10522, 18 Temmuz 1910, Tercüman-ı Hakikat, s. 4. Cemiyeti etraflıca tanıtan imzasız bir yazı için bkz. “Mekteb-i Hukuk Mezunları Cemiyeti”, nr. 7520, 27 Ağustos 1910, Sabah, s. 2.

¹⁶⁷ Belge için bkz. Emre Dölen, Türkiye Üniuersite Tarihi 1: Osmanlı Döneminde Darülfünun 1863-1922, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2009, s. 308. El ilanının çeviriyazısı için bkz. EK 7.

¹⁶⁸ Amblem/arma ve mühür için bkz. EK 8. Mühürdeki tarih (1328), Hicri'dir.

kitapların üstünde küre ve hokka-divit, solda rulo halinde evrak (ferman), sağda açık bir kitap, onun arkasında yine bir kitabın üzerinde terazi; altta kavisli olarak uzanan “Mekteb-i Hukuk Mezunları Cemiyeti” yazısının ortasında tokalaşan iki el. Mekteplerle ilgili fotoğraflarda da sık sık karşılaşılan “küre”nin modern bilimlari temsil ettiği söylenebilir. Kitaplar ve yazı takımı bilim vurgusunu tahkim eden sembollerdir. Terazinin hukuk ve adalete, tokalaşmanın ise yardımlaşma ve dayanışmaya atfı yaptığı açıktır.

Cemiyetle ilgili bilgiler sınırlı olduğu için nizamname hükümlerini özetlemek faydalı olacaktır: Cemiyetin kurucuları Beyoğlu Bidayet Mahkemesi İkinci Hukuk Dairesi üyesi Sandıkçızade Hacı İbrahim Bey ile aynı mahkemede savcı yardımcısı Kemâl Bey’dir. İkisi de tabii üye sıfatıyla Heyet-i İdare’de yer alırlar ve “kâtib-i umûmi” olarak Cemiyetin hükümete karşı vazifelerinden sorumludurlar (m. 3). Bunlardan birinin istifası, taşraya gitmesi veya vefatı halinde yerine Heyet-i İdare üyelerinin en kıdemlisi getirilir (m. 4). Kâtib-i umûmilere yardım etmek üzere iki veya daha fazla kâtip istihdam edilebilir; bunların, tahsildarların ve hademe(lerin) maaşını Heyet-i İdare belirler (m. 20-21).

Mekteb-i Hukuk diplomasının bir sureti ile özgeçmişini kuruculardan birinin adresine gönderen Cemiyete üye olabilir (m. 32). Her üye Cemiyetin amaçlarına göre hareket eder, bu yöndeki çalışmalarının sonuçlarını bildirir, ayrıca çıkarılması düşünülen mecmuaya yazı verebilir (m. 33). Üyelerle ilgili hükümlerden en ilginç, aralarında “hiçbir güne fark ve imtiyaz” olmadığını belirtmesidir (m. 34). İstifa eden, üç ay üst üste aidatını ödemeyen ve mezunlar arasındaki birliği bozacak hareketlerde bulunan, Heyet-i İdare kararıyla üyelikten çıkarılır (m. 35). Tekrar üye olabilmek için çıkarma kararındakinden fazla oy toplanması gerekir (m. 36).

Mekteb-i Hukuk Mezunları Cemiyeti’nin amaçları önceki cemiyetlerle benzerlikler taşımaktadır. Osmanlı Hukuk Encümeni’ne göre daha mütevazî amaçlar belirlenmiş, Mekteb-i Hukuk merkeze alınmıştır. Amaçlar şöyle sıralanabilir: Mekteb-i Hukuk mezunlarını tanıştırap aralarında “*rabîta-i ittihad ve müvâlât temîn etmek*”, mektebin eğitim seviyesinin yükseltilmesi, Cemiyetin gelir durumu elverirse her yıl okul birincisine uygun bir ödül verilmesi ve istidatlı fakat mali imkanları yetersiz mezunların Avrupa’ya tahsile gönderilmesi, Avrupa kanunlarıyla kendi kanunlarımızı inceleyerek ahlâk ve âdetlerimize göre “terakkiyât-ı hukukiyemizi islah ve temine çalışmak”, yardıma muhtaç üyelere ve bütün mezunlara maddi ve mânevi destek olunması ve mezunların haklarının korunması, hukuki ve ahlâki konularda özel veya halka açık konferanslar verilmesi ve son olarak bir hukuk mecmuası çıkarılması (m. 2). Mekteb-i Hukuk’tan birinci olarak mezun olanların yanı sıra, en güzel hukuk eseri yazarına da Cemiyetin mali gücü elverdiğince ödül verilmesi düşünülmüştür. Üyelerden biri için toplanacak nakdi yardımın gerekliliği ve miktarı hakkındaki kararı Heyet-i İdare verir. Vefat eden üyenin bakıma muhtaç çocuklarına yardım edilmesi de düşünülmüştür (m. 47-49).

Cemiyetin Heyet-i İdaresi reis-i evvel, reis-i sâni, 2 kâtip/kurucu ve 11 üyeden oluşan 15 kişilik bir kuruldur. Reis-i evvel ve sâniyi Heyet-i İdare gizli oy ile seçer (m. 8). İlk yıl için Adliye Nezareti Ceza İşleri Müdürü Mehmed Celâl Bey reis-i evvel, Beyoğlu Bidayet Mahkemesi reis-i evvelliğinden emekli olup dava vekilliği yapmakta olan Hâmid Bey reis-i

sâni olarak belirlenmiştir. Heyet-i İdare üyeliklerine ise Mekteb-i Hukuk müdürü Kevakibizâde Abdülhalik Midhat, Beyoğlu Bidayet Mahkemesi üyesi Nasuhizâde İbrahim; dava vekilleri Diran Yerganyan, Yordanaki Haralambidi, Yusuf Cemal, David Dermusesyan, Osman Talat, Hayati, Samuel Anastasyadi, Hasan Hayri ve Aksaray Polis merkezi memuru Tevfik Tarık bey ve efendiler seçilmiştir (m. 5-6). İlk yılın sonunda -reis-i evvel ve kurucular hariç- Heyet-i İdare üyeleri arasında kura çekilecek, 6 üye göreve devam edecek, 6 yeni üye iki yıl için seçilecektir. Sonraki yıllarda kura çekilmeyecek; kurucular hariç, münavebe usulüyle iki yıl görev yapanın yerine yenisi seçilecektir (m. 7). Heyet-i İdare, iki yılı doldurmadan istifa eden, taşraya giden veya vefat eden üyenin yerine -kalan süre için- birini seçecektir (m. 9). Özür bildirmeden üst üste üç toplantıda bulunmayan üye müstafi sayılır (m. 10). Görev süresi dolan üye tekrar seçilebilir (m. 11). Heyet-i İdare, en az haftada bir gün toplanacak (m. 12); toplantıya reis-i evvel yoksa reis-i sâni, o da yoksa üyelere o celse için seçilen biri başkanlık edecektir (m. 13). Toplantı için salt çoğunluk aranır; kararlar salt çoğunlukla alınır, oylar eşitse reisin tarafı tercih edilir (m. 14). Heyet-i İdare, kendi dönemine ait hesapları ve bütçeyi Heyet-i Umumiye'ye arz etmeye mecburdur (m. 15).

Cemiyetin Heyet-i Umumiyesi, kayıtlı üyelere oluşur (m. 22). Toplantı, her yıl 14-23 Eylül (Rumî 1-10 Eylül) arasında, Heyet-i İdare'nin belirlediği gün yapılacaktır. Heyet-i Umumiye, Heyet-i İdare'nin gördüğü lüzum üzerine veya üye sayısının dörtte birinin yazılı talebiyle başka bir gün toplantıya çağrılabilir (m. 23). Üyelerin dörtte biri hazır olmadıkça müzakerelere başlanamaz; ancak ilk ve bir hafta sonraki ikinci toplantıda üyelerin dörtte biri bulunmasa da müzakerelere başlanabilir, karar da alınabilir (m. 24). Heyet-i Umumiye, Heyet-i İdare'nin gündeme aldığı her meseleyi görüşür ve karara bağlar (m. 25); Cemiyetin nizamnamesini tadil edebilir (m. 52). Toplantıları Heyet-i İdare reisi, o yoksa reis-i sâni, o da yoksa Heyet-i İdare üyeleri arasından seçilen biri yönetir (m. 26). Reisin görevleri; müzakerelerin "nizam-ı tâm" altında cereyan etmesini sağlamak, müzakerelerin yeterli olup olmadığına karar vermek, oyları toplamak ve gerektiğinde gizli oya müracaat etmektir (m. 28). Riyasetten söz alarak konuşmaya başlanır, birinin sözü bitmeden başkası konuşamaz (m. 27). Karar için salt çoğunluk aranır, eşitlik halinde reisin tarafı tercih edilir (m. 29). Heyet-i Umumiye toplantılarındaki konuşmalar için izin alınmasına gerek yoksa da konferanslar için Riyasetten izin alınması gerekir. Reis, Cemiyetin kuruluş amaçlarına aykırı konuşmaları her zaman men edebilir (m. 31). Heyet-i Umumiye gerekli gördüğü takdirde belirleyeceği üç kişi, Cemiyetin tüm muamelelerini teftiş edecek; bir yolsuzluk görülürse durumun tespiti için gerekçeli bir rapor hazırlanacaktır (m. 46). Cemiyetin infisahı halinde mevcut nakit ve eşya, Heyet-i Umumiye kararıyla "bir cihet-i hayriyeye terk ve teberru edilecektir" (m. 51). Nizamname yazar(lar)ı, oy çokluğuyla alınan Heyet-i Umumiye kararlarının tüm üyeleri bağlayacağını da belirtme ihtiyacı duymuştur (m. 30).

Cemiyetin gelir kalemleri; aidatlar, mecmua gelirleri ve bağışlar olarak düşünülmüştür (m. 37). Aidat en az 10 kuruştur (m. 38), karşılığında makbuz verilecektir (m. 39). Üyelerin alfabetik ve kayıt sırasına göre isimleri, kararlar, gelirler, giderler, genel hesap, demirbaşlar için defter tutulacaktır (m. 40). Defterlerin ilk üçünden kâtip, diğerlerinden muhasebeci

sorumludur (m. 42). Defterler ciltli, muntazam, mühürlü ve onaylı olacaktır (m. 41). “Memurîn-i Cemiyet” başlıklı faslın ilk maddesinde Cemiyetin muhasebecisi, veznedarı ve “hâfız-ı kütüb”ü olacağı belirtilmiştir. Bu işler Heyet-i İdare üyelerinden birine fahri olarak gördürülecek; Gelirleri tahsil edip veznedara teslim etmek üzere bir(kaç) “mükellef tahsildar” da belirlenecektir (m. 16). Muhasebeci, veznedar ve tahsildar en az üç ayda bir Heyet-i İdare’ye müşterek bilanço verecek, gelir-gideri gösteren defter her yıl Heyet-i Umumiye tarafından tasdik edilecektir (m. 17). Veznedar, acil masraflar için gelirlerin 50 liraya kadarki kısmını nezdinde tutabilirse de fazlasını Cemiyetin mührü ve reis-i evvel ile muhasebecinin imzasıyla bankaya yatırmak zorundadır (m. 18). Bankadaki para, Heyet-i İdare kararıyla kullanılabilir (m. 19). Tatil aylarında (Temmuz-Ağustos), Heyet-i Umumiye ile Heyet-i İdare toplanmayacak, ancak tahsilat ve yazışmalar devam edecektir (m. 50).

Cemiyetin bir kütüphanesi olacak; “hâfız-ı kütüb”, alınacak kitapların kataloğunu hazırlayacak, alım kararını ise Heyet-i İdare verecekti (m. 43). Kütüphane üyelerin kullanımına açık olacak, ancak kitaplar ödünç verilmeyecekti (m. 44). Cemiyetin “vasıta-i neşr-i efkârî” olmak üzere bir mecmua çıkarılacak, mecmuayı Heyet-i İdare’nin belirlediği beş kişilik bir heyet idare edecekti (m. 45).

Reis-i evvel Mehmed Celâl Bey ile Heyet-i İdare üyelerinden Diran Yerganyan’ın Osmanlı Hukuk Encümeni Heyet-i İlmiye üyesi¹⁶⁹ ve özellikle Hâmid Bey’in Osmanlı Hukuk Encümeni Heyet-i İdare üyesi olması¹⁷⁰ dikkate alındığında Encümen ile Mezunlar Cemiyeti arasında irtibat ve bir anlamda devamlılık olduğu söylenebilir. Dikkat çeken diğer husus, Cemiyet yönetiminde avukatların bariz hakimiyetidir. Kuruculardan biri hakim, biri savcı olmasına rağmen İdare Heyeti’nde bunlardan başka hakim sınıfından sadece bir üye vardır. Mekteb-i Hukuk müdürü Kevakibizâde Abdülhalik Midhat ve mevzuat yayıncılığıyla meşhur Tevfik Tarık dışındakiler (yarısı gayrimüslim olmak üzere) avukattır. Bu avukatlar aynı zamanda Dava Vekilleri Cemiyeti’nin de faal üyeleridir. Hakim sınıfı, yapısı gereği mezun dayanışması konusunda avukatlara göre çok daha elverişsiz ve belki haklı olarak mesafeli bir konumdadır. Üye profili konusunda yeni bilgilere ulaşırsa bu tahminin kesinleşeceği kanaatindeyim.

Mekteb-i Hukuk Mezunları Cemiyeti’nde avukatların hakimiyeti aynı zamanda Cemiyetin yumuşak karnı olarak da işlemiş ve Dava Vekilleri Cemiyeti bünyesindeki kurumlaşma çalışmaları, mezunlar cemiyetini gölgede bırakmış görünmektedir. Zira rekabet sözkonusu olmasa bile faaliyet alanı olarak ikisinden birinin tercih edilmesi gerektiğinde doğal olarak meslek örgütü öne çıkmıştır. Mesela Mekteb-i Hukuk Mezunları Cemiyeti bünyesinde bir kütüphane kurulması ve kütüphaneci (hâfız-ı kütüb) istihdam edilmesi, bir mecmua çıkarılması düşünülmüş (m. 43, 45) ancak gerçekleştirilememiştir. Halbuki Dava Vekilleri Cemiyeti hem kütüphane kurabilmiş, hem de *Muhamat* adlı önemli bir mecmua çıkarabilmiştir.

¹⁶⁹ [“Osmanlı Hukuk Encümeni”], nr. 9974, 2 Ocak 1909, Tercüman-ı Hakikat, s. 1.

¹⁷⁰ [“Osmanlı Hukuk Encümeni”], nr. 165, 16 Ocak 1909, Tanin, s. 4.

Mekteb-i Hukuk Mezunları Cemiyeti'nin adının geçtiği tek dikkate değer proje, bir hukuk sözlüğü hazırlama projesidir. Heyet-i İdare üyesi Yordanki Haralambidi'nin aktarımına göre sözlük projesi Cemiyetin Heyet-i İdaresi'ne sunulmuş, orada uygun bulunmuş, Maarif Nezareti'yle irtibat kurulmuş, ancak henüz bir sonuç alınamamıştı.¹⁷¹ Haralambidi, Fransa'daki örneklerden bahsettikten sonra 30 cildi aşması beklenen Osmanlı hukuk sözlüğü/ansiklopedisi projesini şöyle anlatır:

“Ez-cümle Fransa'da bu kabil bir değil, bir hayli âsâr-ı azîme vücûda gelmiştir. Her birisi büyük kıtada 800-1000 sahifelik 70 ciltten ibaret ve o kabilden birçok zeyillerden müteşekkil *Dallozlar* ve kezâ o cesamette *Pandectesler* ve aynı kıtada 40 ciltten ibaret Carpentier'nin *Répertoire*'ı gibi âsâr vardır ki şu son eser diğerlerine nisbeten muhtasar ve fakat müfid ve sehilû't-tetebbu olmak dolayısıyla Cemiyet-i Muhamatımız tarafından getirilerek kütüphanesine vaz edilmiş[tir]... Bizde Kamus-ı Hukuk yahut Muhitü'l-Hukuk tesmiye edilebilecek olan bu eser, ahkâm-ı şer'iye ve kanuniye ve nizamiyeye mütedâir bi'l-cümle mesâil ve mebahis-i hukukiyenin hurûf-ı hecâ tertibiyle ait olduğu kelimelerde hukuk-ı tabiiye ve mevzûayı cem ile memleketimizde câri olmuş olan fetâvâ ve kavânin ve nizamâtı ve bunların kavânin-i ecnebiye ile mukayesesini ve ulemâ-yı hukuk ve mehâkim-i Osmaniye ve ecnebiye tarafından muhtelif zamanlarda yapılan ictihadât ve mukarrerâta tefsiri ilmi ve hükûmlerini hâvi ve emsâl-i mezkûresine kıyasen her harf bir cilt istiâb eder, tahminen 30 cildi mütecevaz bir mecmua-i hukukiyeden ibaret olur”.¹⁷²

Haralambidi'nin kaynak olarak zikrettiği eserlerden ikisi, aynı zamanda kanun indeksi niteliğindeki *Kamus-ı Kavânin* (Toma Andonyadi) ve *Lûgat-ı Kavânin-i Osmaniye*'dir (Miltiyadi Karavokiros).¹⁷³ Hukuk sözlüğü ihtiyacını görerek kaleme alınmış küçük çaptaki çalışmalar arasında Abdullah Sabri Efendizade Ali Nureddin Efendi'nin *Envâru'l-Hamîd fî Fıkhi Ehli't-Tevhîd*¹⁷⁴ adlı kitabını zikretmesi, Haralambidi'nin hukuk algısını göstermesi bakımından dikkat çekicidir.¹⁷⁵

¹⁷¹ “Bu fikir bundan altı ay evvel Mekteb-i Hukuk Mezunları Cemiyeti idaresine dahi bâ-lâyiha arz olunarak oraca mazhar-ı tasvib olmağla hemân bâ-takrir Maarif Nezaret-i celilesine tavsiye edilmiş ve mesmûâta göre Nezaret-i müşârun-ileyhâca da nazar-ı dikkate alınmış ise de bütçe gibi birtakım merâsime tâbi bulunmuş olmasından dolayı olsa gerektir ki el-yevm bir neticeye iktirân edememiştir” (Yordanki Haralambidi, “Kamus Yahut Muhit-i Hukuk”, nr. 3, 10 Eylül 1327, Muhamat, s. 82).

¹⁷² Yordanki Haralambidi, “Kamus Yahut Muhit-i Hukuk”, nr. 3, 10 Eylül 1327, Muhamat, s. 81.

¹⁷³ Bu eserler hakkında daha fazla bilgi için bkz. Ali Adem Yörük, “İlk Hukuk Lûgatlerimiz (1870-1928)”, sy. 2, 2006 Güz, Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları, s. 121-124.

¹⁷⁴ Haralambidi, Sultan Abdülhamid'i hatırlatmaması için kitabın adını *Envâru's-Sultan* olarak yazmıştır.

¹⁷⁵ Ali Nureddin Efendi ve eserleri için bkz. Ali Benli, “Üsküdar Kadısı Ali Nureddin Yüce ve *Kasîde fî Esmâi's-Süver* Tercümesi”, sy. 44, 2013/1, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, s. 67-86.

Mekteb-i Hukuk Mezunları Cemiyeti, genel kurul toplantısı yapmak¹⁷⁶ gibi rutin, ansiklopedik bir hukuk sözlüğü hazırlamak gibi atılcı hayatiyet emareleri gösterse de göz dolduracak bir faaliyette bulunamamıştır. Sözlük projesinin yanı sıra Cemiyetin 1911 yılında hâlâ faal olduğunu gösteren sadece iki faaliyet tespit edilebilmiştir. Faaliyetlerin ilki, Rumeli seyahatinden dönen Sultan Reşad'ı karşılamak (*istikbal-i şâhâne*) için vapur kiralınması (26 Haziran);¹⁷⁷ ikincisi ise nizamname-i esasi ve dahili hakkında müzakerelerde bulunmak üzere üyelerin 10 Kasım'daki toplantıya davet edilmesidir.¹⁷⁸

SONUÇ

Sözün başında belirtildiği üzere hukukçuların hangi örgütlerde biraraya geldiklerini tasvir etmeyi amaçladığım bu yazıda “cemiyet” kavramı geniş yorumlanmış; meslek örgütü olan Dersaadet Dava Vekilleri Cemiyeti; amaçları bakımından enstitü/akademi, faaliyetleri bakımından dernek/öğrenci derneği olarak faaliyette bulunan Osmanlı Hukuk Cemiyeti; yine enstitü/akademi olarak planlanmış Dersaadet Mukayese-i Hukuk Müessesesi ve Osmanlı Hukuk Encümeni; öğrenci derneği Talebe-i Hukuk Cemiyeti ve nihayet mezun derneği Mekteb-i Hukuk Mezunları Cemiyeti'nin kuruluş süreçleri ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Cemiyetlerin beşi, 31 Mart'tan, dolayısıyla Cemiyetler Kanunu'ndan önce kurulmuş, kamuoyuna yansıyan önemli faaliyetlerini de yine bu dönemde gerçekleştirmiştir. Sadece mezun cemiyeti, siyasi hayatın nisbeten daha istikrarlı bir döneminde kurulmuştur. Örgütler arasında sadece meslek örgütü ile öğrenci derneği ömürlü olmuş; bilimsel hedeflerin öne çıktığı cemiyetler¹⁷⁹ ile mezunlar derneği sürdürülememiştir.

Belli belirsiz varlıklarına rağmen, akademik hedeflerle yola çıkan cemiyetlerden Osmanlı Hukuk Cemiyeti ve bilhassa Osmanlı Hukuk Encümeni'nin ve bu arada kısmen diğer hukuk cemiyetlerinin; çeyrek asır sonra bambaşka şartlar altında, neredeyse aynı hedeflerle Türk Hukuk

¹⁷⁶ “Mekteb-i Hukuk Mezunları”, nr. 798, 21 Kasım 1910, Tanin, s. 4. Başka bir toplantı daveti için bkz. “Mekteb-i Hukuk Mezunları Cemiyeti”, nr. 829, 25 Aralık 1910, Tanin, s. 6.

¹⁷⁷ Vapurda -adı anılmayan mezunların yanı sıra- Cemiyetin reisi Mehmed Cemaleddin, Hariciye hukuk müşaviri Reşid Mümtaz, dava vekili Hâmid ve Hasan Hayri, Dahiliye Nezareti dava vekili Osman Nuri, Mekteb-i Hukuk muallim muavini Şükrü Nâsîh, adliye memurlarından Tevfik Tarık, Ticaret-i Bahriye Mahkemesi üyesi ve Mekteb-i Hukuk muallimi Memduh beyler bulunmaktaydı (“Hukuk Mezunları Cemiyeti”, nr. 93, 27 Haziran 1911, Ziya, s. 2).

¹⁷⁸ “Mekteb-i Hukuk Mezunları Cemiyeti”, nr. 7947, 5 Kasım 1911, Sabah, s. 4.

¹⁷⁹ Osmanlı hukuk modernleşmesinin en önemli döneminde, Mecelle'nin hazırlanma sürecinde kurulduğu düşünülen Cemiyet-i Fikhiye de hemen hiçbir bir iz bırakmadan dağılmıştır. Bu cemiyet için bkz. Sümeyye Sarıtaş, “Hukûk-ı Âile Kararnâmesi'nden Yarım Asır Önce Mezhepler Arası Yaklaşımın Kanun Yapma Projesi: Cemiyet-i Fikhiyye”, Modernleşme Protestanlaşma ve Selefleşme - Modern İslam Düşüncesinde Nassın Araçsallaştırılması, ed. Mürteza Bedir-Necmettin Kızılkaya-Merve Özaykal, İSAR Yay., İstanbul, 2019, s. 291-301.

Kurumu'nda ete kemiğe bürünecek cemiyetleşme idealinin filizlendiği öncü kurumlar olduğuna şüphe yoktur. Encümenin kuruluş amacı olarak belirtilen hukuk “*ilm-i celîlin[in] tamîmi*” ifadesi, devamlılığın açık bir ifadesidir. Ufuk ve insan unsuru bakımından daha dar ve zayıflamış, fakat daha homojen bir yapı olan Türk Hukuk Kurumu'nun 1935-1941 yılları arasında Hukuk İlmini Yayma Cemiyeti adı altında faaliyet göstermiş olması bu tecrübelerle alakalı olmalıdır. Bu iki dönem ve kurum arasındaki en esaslı benzerlik, rejimin varlığını idame ettirmesi hususunda hukukun ve hukukçunun yeri ve yardımının önemsenmesi, hatta kurucu kadroların öncelikler listesinde ilk sıraya konulmasıdır.¹⁸⁰ Yaşam tarzından dünya görüşüne kadar ciddi farklılıklar göstermelerine rağmen, *Türk Hukuk Lügati*'nde görüldüğü üzere, hukukçuların bir seferberlik havası içinde beraber çalışması ideali de II. Meşrutiyet döneminin mirası olarak görülebilir.¹⁸¹ Türk Hukuk Kurumu tarafından yayımlanan büyük hukukçular serisinin ilk kitabının; II. Meşrutiyet'in ilanından iki hafta sonra Osmanlı Hukuk Cemiyeti'nin fahri reisi olarak kürsüye çıkan “şeyhu'l-müderresin” Mahmud Esad Seydişehirî'ye tahsis edilmiş olması, tesadüf olmasa gerektir.¹⁸²

---

¹⁸⁰ 1940'ların ikinci yarısında, yani başka bir siyasi dönüm noktasında kurulan Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti de “yayma” misyonunu adına kadar taşıymıştı. Kurucuları arasında Ali Fuad Başgil ve Süreyya Ağaoglu gibi hukukçular dikkat çeker. Bkz. Süreyya Ağaoglu, *Bir Ömür Böyle Geçti*, İshak Basımevi, İstanbul, 1975, s. 94-95.

¹⁸¹ Türk Hukuk Kurumu, Hukukçular Cemiyeti olarak kurulmuş (1934), bir yıl sonra adı Hukuk İlmini Yayma Kurumu (1935) olarak değiştirilmişti. Türk Hukuk Kurumunun kuruluşu ve faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İbrahim Çoban, “Türk Hukuk Kurumu'nun Kuruluşu ve İlk Yıllardaki Faaliyetleri”, 1. Türk Hukuk Tarihi Kongresi Bildirileri, ed. Fethi Gedikli, On İki Levha Yay., İstanbul, 2014, s. 559-587.

Hukukçular Cemiyeti için düşünülen ilk isim Hukuk Mezunları Cemiyeti'dir. Bu Cemiyetin, yukarıda bahsedilen cemiyetlerle paralellikler taşıyan amaçları zikre değerdir: “1. Hukukçular arasında birlik ve dirliği sağlamlaştırmak ve haklarını korumak; 2. Bilgi cemiyetleriyle bağ kurmak; 3. İlmî, meslekî mecmualar çıkarmak ve meslekî neşriyata yardım etmek; 4. Meslektaşları ilmî eserlerden ucuz ve kolayca faydalandırmak; 5. Konferanslar tertip etmek ve taşradaki arkadaşların istifadelerini neşriyat vasıtasile temin etmek; 6. Yoksul azâya yardım etmek; 7. Türk hukukunu işlemek ve dil inkılâbını göz önünde tutmak” (sy. 2, İkinci Kânun 1934, Hukuk -Ankara Hukuk Fakültesi Talebe Cemiyeti tarafından çıkarılır meslek mecmuasıdır-, s. 43).

¹⁸² Bu kitapçık, vefatının 25. yılı münasebetiyle, 21 Mart 1943 tarihinde yapılan ihtifaldeki konuşmalardan oluşmaktadır. Bkz. Büyük Türk Hukukcusu - Seydişehirli İbn-il-Emin Mahmut Esat Efendi, Ankara, 1943.

KAYNAKÇA

I. Süreli Yayınlar*

Ahenk, Cidâl, Hukuk (Ankara Hukuk Fakültesi Talebe Cemiyeti tarafından çıkarılır meslek mecmuasıdır), Hukuk-ı Umumiye, İkdâm, İlm-i Hukuk ve Mukayese-i Kavânin Mecmuası, İnkılâb, İttihad ve Terakki, Milliyet, Mizan, Mizanü'l Hukuk, Muhamat, Osmanlı, Sabah, Serbesti, Servet-i Fünun, Siper-i Saika, Şura-yı Ümmet, Tanin, Tercüman-ı Hakikat, Üç Gazete (Metin, Feyz-i Hürriyet, Tasvir-i Hayal), Yeni Gazete, Yeni Tasvir-i Efkâr, Ziya.

II. Kaynak ve İncelemeler

[A.C.], Bahaeddin Şakir Bey'in Bıraktığı Vesikalara Göre İttihat ve Terakki, haz. Erdal Aydoğan - İsmail Eyyüpoğlu, Alternatif Yay., Ankara, 2004.

A. Celaleddin, "Hükkâm-ı Kirâma", nr. 77, 12 Şubat 1324, Mizan, s. 1.

Agâh Sabri (Mekteb-i Hukuk müdâvimlerinden), "Varaka-i Mahsusa", nr. 14-48, 25 Eylül 1908, *Üç Gazete (Metin, Feyz-i Hürriyet, Tasvir-i Hayal)*, s. 3-4.

Ağaoğlu S, Bir Ömür Böyle Geçti, İstanbul, İshak Basımevi, 1975.

Ahmed R (esbak Musul valisi), "Tabakât-ı Fukahâ", nr. 8, 10 Şubat 1327, Muhâmât, s. 231-234.

Ali K, "Kabiliyet-i İçtimâiye, Şarklılarda ve Garblılarda", İkdâm, nr. 5240, 25 [26] Kânun-ı evvel 1908, s. 1.

Anderson Benedict, Sınırları Aşarak Yaşamak - Bir Sosyal Bilimcinin Yaşamından Anılar, çeviren: Ayet Aram Tekin, Metis, İstanbul, 2017.

Aydın T, "İstanbul Barosu'nun İlk Genel Kurul Toplantısı, İlk Levhası ve Kostaki Sardenski'nin Nutku (5 Nisan 1878)", *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, sy. 30, 2020 Güz, s. 113-128.

Aydın T, (haz.), "*Barreau de Constantinople* Reisi Georges Furlani'nin Kanun-ı Esasi'ye ve Osmanlı Hukukuna Dair Konuşması (*La Constitution Ottomane*, 1877)", *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, sy. 33, 2022 Bahar, s. 49-63.

Aydın T, "XIX. Yüzyılın Son Çeyreğinde Osmanlı Avukatları (Kitapçı Arakel Efendi'nin *Münşeât-ı Hukuk'a* Eklediği Vükelâ-yı De'âvî Cetvelleri, 1885-1892)", *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, sy. 35, 2023 Bahar, s. 153-192.

[Bekir Behlül], "İnhisar-ı Vekalet Bahsi ve *Serbesti*'ye Cevabımız", nr. 12, 31 Kânun-ı evvel 1324, Mizanü'l-Hukuk, s. 133-135.

Benli A, "Üsküdar Kadısı Ali Nureddin Yüce ve *Kaside fi Esmâi's-Süver* Tercümesi", sy. 44, 2013/1, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, s. 67-86.

Birinci A, Tarih Yolunda, Dergâh Yay., İstanbul, 2001.

Birinci A, Tarihin Hududunda, Dergâh Yay., İstanbul, 2012.

Büyük Türk Hukukcusu - Seydişehirli İbn-il-Emin Mahmut Esat Efendi, Ankara, 1943.

Çankaya A, Son Asır Türk Tarihinin Önemli Olayları ile Birlikte Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler, Mars Matbaası, Ankara, 1968-1969, II, 1323-1328.

---

* Süreli yayınlardaki haberlerin açık künyeleri dipnotlarda gösterilmiştir.

Çoban İ, “Türk Hukuk Kurumu’nun Kuruluşu ve İlk Yıllardaki Faaliyetleri”, 1. Türk Hukuk Tarihi Kongresi Bildirileri, ed. Fethi Gedikli, İstanbul, On İki Levha Yay., 2014, s. 559-587.

Dölen E, Türkiye Üniversite Tarihi 1: Osmanlı Döneminde Darülfünun 1863-1922, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2009.

Encümen-i Muallimîn Nizamnamesi, [İstanbul, 1908].

Esirgen S Ö, “Tanzimattan Cumhuriyete Avukatlık”, sy. 63 (4), 2014, AÜHFD, s. 737-778.

Felek B, “31 Mart’ı Kim Hazırladı?”, Milliyet, 14 Nisan 1970, s. 4.

Felek B, “Gazeteci Hasan Fehmi’nin Öldürülüşü...”, Milliyet, 8 Nisan 1972, magazin, s. 3.

Felek B, “Domuz Sokağı’ndaki Dostum”, Milliyet, 28 Nisan 1974, s. 14.

Felek B, “Politikaya Nasıl Girdim?”, Milliyet, 19 Aralık 1976, s. 14.

Felek B, “II. Meşrutiyet ve İttihat-Terakki Cemiyeti”, Milliyet, 7 Mart 1982, s. 18.

Felek B, “Kendi Kaleminden Burhan Felek”, Milliyet, 6 Kasım 1982, s. 7.

Feylosof Rıza Tevfik, Reşadiye Matbaası, İstanbul, 1328.

Gündüz M, “II. Meşrutiyet ve Erken Cumhuriyet Dönemi, Eğitim ve Öğrenci Dernekleri I”, 5/2 Spring, 2010, Turkish Studies, s. 1088-1120.

Hüseyin C, “Kamil Paşa ve Taraftarları”, nr. 157, 8 Kânunısâni 1909, Tanin, s. 1.

Hüseyin C, “Yarım Teşebbüsler”, Tanin, nr. 567, 31 Nisan 1910, s. 1.

[İleri], Celal N, “Girit ve Efkâr-ı Umumiye”, nr. 179, 30 Kânunısâni 1909, Tanin, s. 2.

İrtem, S K, Meşrutiyet Doğarken - 1908 Jön-Türk İhtilâli, İstanbul, Temel Yayınları, 1999.

[Kemal Paşazade Said,], “Osmanlı Hukuk Encümeni - Said Bey’in Nutku”, nr. 6916, 26 Kânunıevvel 1908, Sabah, s. 3.

Kemal Paşazade Said, “Ahvâl-i Siyasiye”, nr. 138, 7 Kânunısâni 1909, Yeni Gazete, s. 1.

M[im] A[yn], “Encümen-i Hukuk”, nr. 19, 18 Şubat 1324, Mizanu’l-Hukuk, s. 217-218 (“Muktebesât” başlığı altında Hürriyet’ten naklen).

[Mahmud Esad Seydişehrî], “Hukuk Cemiyeti’nin evvelki günkü içtimânda fâzıl-ı muhterem Mahmud Esad Efendi hazretleri tarafından irâd edilen Makale-i İftitâhiyedir”, nr. 5104, 10 Ağustos 1908, İkdâm, s. 2.

[Mahmud Esad Seydişehrî], “Mahmud Esad Efendi hazretlerinin dünkü gün Mekteb-i Hukuk’ta verdiği konferansın hülâsasıdır: Islahat-ı Medeniye ve Siyasiyenin Esasları”, Tercüman-ı Hakikat, nr. 9849, 28 Ağustos 1908, s. 3.

Mahmud Esad, “Memleketimizde Kadri Bilinmeyen Bir Nimet”, Tercüman-ı Hakikat, nr. 9828, 7 Ağustos 1908, s. 1.

Mahmud Refik, “Mukayese-i Kavânîn”, nr. 20, 10 Şubat 1328, Muhâmât, s. 619-620.

[Mardin], Mardinîzade Ebül’ula, “Hukuk Mezunları”, sy. 16, 27 Teşrinisâni 1324, Sırat-ı Müstakim, s. 246.

Mardin Ebül’ulâ, Medeni Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa, tıpkıbasım, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 1996.

[Mardin], Mardinîzade Ebül’ulâ, “Tarihî Bir Gece”, sy. 21, 1 Kânunısâni 324, Sırat-ı Müstakim, s. 327-328.

Meclis-i Mebusân Zabıt Cerideleri, (https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_dergisi_pdfler_mmb.meclis_donemleri?v_meclisdonem=0, s.e.t.: 21 Nisan 2024).

Mehmed M, Tatlı Emeller Acı Hakikatler yahud Batn-ı Müstakbele Âdâb-ı Siyasiye Talimi, Matbaa-ı Amidî, İstanbul, 1330.

Mehmed Refet, "Mekteb-i Hukuk'tan Mehmed Refet imzasıyla gelen Varakadır", Tanin, nr. 13, 31 Temmuz 1324, s. 4.

Mekteb-i Hukuk Mezunları Cemiyeti Nizamnamesi, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul, 1326.

Mustafa B, "Hatırat-ı Zevâl-nâ-pezir - Manyasizade Refik Bey", nr. 1, 10 Temmuz 1325, İnkilâb, s. 3-5.

Nasuhoglu A M, Yâd-ı Mâzi ve Hayatımın Tarihi - Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Bir Hukukçunun Hatıraları, haz. Ömer Hakan Özalp - Ayşe Raziye Özalp, Dergâh Yay., İstanbul, 2009.

Osmanlı Hukuk Cemiyeti Nizamname-i Dahilîsidir, [İstanbul, Ağustos 1908], 6 s.

Osmanlı Hukuk Encümeni Nizamname-i Esasîsi Lâyihası - Müntehab Komisyon Tarafından Kaleme Alınan Osmanlı Hukuk Encümeni Nizamname-i Esasîsi Lâyihası, İstanbul-Galata, Becidyân Biraderler Matbaası, 1324 [Aralık 1908].

Özkent A H, Avukatın Kitabı, Arkadaş Basımevi, İstanbul, 1940 (tıpkıbasım İstanbul, İstanbul Barosu Yay., 2012).

Said H M ve Âtî (Komedi, dört perde), Hilal Matbaası, İstanbul, 1324.

Sarıtaş S, "Hukûk-ı Âile Kararnâmesi'nden Yarım Asır Önce Mezhepler Arası Yaklaşımla Kanun Yapma Projesi: Cemiyet-i Fıkhiyye", Modernleşme Protestanlaşma ve Selefileşme - Modern İslam Düşüncesinde Nassın Araçsallaştırılması, ed. Mürteza Bedir-Necmettin Kızılkaya-Merve Özaykal, İSAR Yay., İstanbul, 2019, s. 291-301.

Sav A, - Toprak, Musa, Türkiye'de Savunma Mesleğinin Gelişimi, 2. baskı, Türkiye Barolar Birliği, Ankara, 2015.

Tengirşenk Y K, Vatan Hizmetinde, Bahar Matbaası, İstanbul, 1967.

[Tokgöz], Ahmet İ, "Halkın Vazifesi", nr. 209, 21 Kânunısâni 1909, Servet-i Fünun, s. 1.

Tural E, "II. Meşrutiyet Dönemi'nde Adliye ve Mezâhip Nezareti'nde Bürokratik Reform", LXII/2, 2008, AÜHFD, s. 223-252.

Unat F R, (haz.), İkinci Meşrutiyetin İlanı ve Otuzbir Mart Hâdisesi - II. Abdülhamid'in Son Mabeyn Başkâtibi Âli Cevat Bey'in Fezlekesi, TTK Yay., Ankara, 1985.

V(av), "Darülfünun Talebesinin Hukuku", nr. 45, 17 Kânun-ı evvel 1324, Serbesti, s. 2.

Yordanaki Haralambidi, "Kamus Yahut Muhit-i Hukuk", nr. 3, 10 Eylül 1327, Muhamat, s. 81-82.

Yörük A A, "İlk Hukuk Lügatlerimiz (1870-1928)", sy. 2, 2006 Güz, Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları, s. 121-124.

Yörük A A, "Mekteb-i Hukuk'un Kuruluşu ve Faaliyetleri (1878-1900)", basılmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üni. TAE, İstanbul, 2008.

Yörük A A, "II. Meşrutiyet Döneminde Hukukçuların Meşrutiyet Algısı", yayımlanmamış doktora tezi, İstanbul Üni. SBE, İstanbul 2016.

Ziya Ş, "İttihatçılar Devrinde Muhalefet Nasıl Doğdu, Nasıl Yaşadı, Nasıl Öldü?", 6 Eylül 1936, Son Posta, s. 10.

EK 1

OSMANLI HUKUK CEMİYETİ NİZAMNAME-İ DAHİLİSİDİR

Maksad-ı Teşekkül

Osmanlı Hukuk Cemiyeti, ilm-i hukuka müteallik her nev' kütüb ve resâilin ve kavânîn-i Osmaniye ve ecnebiyenin tetebbu ve tedkiki ve bunlara müteferri mevâdd-ı mühimme hakkında müzakereler icrasıyla fikr-i hakk u adlin neşr u tamîmi ve bu suretle tenvir-i efkâra hizmet maksadı ile teşekkül etmiştir.

Suret-i Teşekkül

Birinci madde: Cemiyetin Bir Heyet-i Umumiye, bir de Heyet-i İdaresi vardır.

İkinci madde: Heyet-i Umumiye, Mekteb-i Hukuk'tan mezun veya mektebe müdâvim bulunan zevâtan mürekkebdir.

Üçüncü madde: Azâdan herbiri;

Evvelen, maksat ve devam-ı Cemiyetin husûlü için ihtiyar edilecek mesârife karşılık olmak üzere her ay 10 kuruş vermek,

Sâniyen, nizamname ahkâmına tamamen riayet etmek,

Sâlisen, mektebe müdâvim veya mektepten mezun bulunduğunu ispat eylemek vezâifiyle mükelleftir.

Dördüncü madde: Azâdan her biri bilâ-kayd ü şart Cemiyete devam ve Heyet-i Umumiye müzakerât ve mübahasâtına iştirâk etmek ve herhangi lisanda olursa olsun Cemiyet bütçesinin müsaadesi nisbetinde kütüb ve resâilin celbi ve icraat-ı Cemiyetindeki nevâkısın tashih ve ikmâli hakkında mevki-i müzakereye konulmasını arzu ettiği mesele için tahriren Heyet-i İdare'ye beyanatta bulunmak hukukunu haizdir.

Beşinci madde: Heyet-i Umumiye ârâ'-i mestûre ve ekseriyet-i mutlaka ile Heyet-i İdare'yi intihab edecek ve Heyet-i İdare tarafından her üç ayda vukû bulacak davet üzerine içtimâ edip heyet-i mezkûre mukarrerâtını ve kâffe-i icraatını ve muamelat-ı maliyesini teftiş edecektir.

Altıncı madde: Heyet-i İdare, 25 kişiden ibaret olacak ve bunlardan biri reis-i evvel, biri reis-i sâni ve diğeri sandukkâr olacak ve dördü de vazife-i kitabeti ifa edecek ve bunların kâffesi fahri olacaktır.

Yedinci madde: Heyet-i İdare, lâ-ekall ayda bir defa reis tarafından tayin olunacak günde içtimâ edecektir.

Sekizinci madde: Reis, Heyet-i İdare ve Umumiye'nin intizam-ı müzakerâtına nezaret etmek ve Heyet-i İdarece ittihaz edilecek mukarrerâtı Heyet-i Umumiye'ye beyan ve izah ve Heyet-i İdarece görülecek lüzum üzerine Heyet-i Umumiye'yi lâ-ekall 10 gün evvel ilan şartıyla eyyâm-ı tatiliyeden birisinde içtimâa davet etmek ve Heyet-i Umumiye ve İdare'nin

mukarrerâtını imza tahtında evrak-ı havadis ile ilan eylemek vezâifiyle mükelleftir.

Dokuzuncu madde: Reis-i sâni, reis-i evvelin gaybûbetinde vekâlet edecektir.

Onuncu madde: Sandukkâr mükeffil olacak ve Cemiyet namına matbu ve tarafından mümza makbuz senediyle istifâ edeceği varidâtı ve Heyet-i İdare kararıyla icra eyleyeceği mesârifâtı mübeyyin bir yevmiye defteri tutacaktır.

On birinci madde: Sandukkâr her üç ayda bir içtimâ edecek Heyet-i Umumiye'ye arz olunmak üzere bir bilanço tanzimine mecburdur.

On ikinci madde: Kâtipler, evvelâ azânın esâmisini, sâniyen Heyet-i İdare'nin mukarrerâtını aynen; sâlisen Heyet-i Umumiye mukarrerâtını ve mesâil-i mühimmeye dair cereyan edecek müzakerât ve mübahasât-ı umumiyeyi hülâsaten kaydetmeye mahsus üç kıta defter tutacaktır.

On üçüncü madde: Heyet-i İdare;

Evvelen, Cemiyetin ciddiyet ve intizam dairesinde husûl-i maksadına muktezi tedâbiri ittihaz;

Sâniyen, tahsilat ve hususât-ı saireye müteallik defâtirin hüsni tanzimine dikkat ve ihtimam etmek;

Sâlisen, maksad-ı Cemiyete hâdim icraat için sarfı lâzım gelen mebâligi taht-ı karara almak;

Râbian, her sene ibtidâsında sene-i âtiye için Cemiyetin muhtaç olduğu mevâdd ve ıslahatı mutazammın bir lâyiha tertibiyle Heyet-i Umumiye'ye tevdi etmek;

Hâmisen, *Hukuk Gazetesi* namıyla ileride adedi tezyid edilmek üzere şimdilik usbû'î bir gazete neşr eylemek vezâifiyle mükelleftir.

On dördüncü madde: Heyet-i İdare azâsı tekrar intihab edilebilmek üzere ikişer sene müddetle tayin ve her sene nısfı tebdil edilir.

On beşinci madde: Reisler ile sandukkâr ve kâtipler keza tekrar intihab edilebilmek üzere birer sene müddetle Heyet-i İdare tarafından kendi azâsından intihab olunur.

On altıncı madde: Heyet-i İdare nısfından ve Heyet-i Umumiye sülüsünden bir ziyadesi mevcut olmadıkça müzakereye mezun değildir. Ve kararlar ekseriyet-i ârâ' ile verilir.

On yedinci madde: Heyet-i İdarece bir defa reddolunan mesele iki ay geçmedikçe tekrar mevzubahis edilemez.

On sekizinci madde: Heyet-i İdare azâsından biri vefat veya istifa eder veya bilâ-özür üç içtimâda hâzır bulunmazsa yerine Heyet-i İdare'ye dahil olmayıp da en ziyade haiz-i re'y olan zât ikame edilir. Fakat işbu azânın müddet-i memuriyeti ilk intihabına kadar devam edecektir.

On dokuzuncu madde: Cemiyetin varidâtı;

Evvelâ, işbu nizamname mücebince azâ tarafından verilecek mebâlig;

Sâniyen, nakit ve kitap gibi teberruât;

Sâlisen, Cemiyet namına neşr edilecek âsârın;

Râbian, istihlâkâtın hasılât-ı sâfiyesinden ibarettir.

Yirminci madde: Cemiyetin merkezi İstanbul'da olacaktır.

Yirmi birinci madde: Cemiyete vermeyi taahhüt ettiği meblağı edadan imtinâ eden azâya ikinci ay makam-ı Riyâset'ten bir ihtarname irsâl edilecek ve üçüncü ay başına kadar intizâr edilip yine ifa-yı taahhüt etmediği takdirde bir beyanname-i mahsûs ile Cemiyetten ihraç edildiği kendisine bildirilecektir.

Yirmi ikinci madde: Cemiyete ait kütüb ve resâil ve eşya-yı sairenin hiçbir sebep ve bahane ile harice çıkması katiyen caiz değildir.

Yirmi üçüncü madde: İşbu nizamname ahkâmı lüzum görüldükçe Heyet-i İdarece ekseriyet-i sülûsân-ı ârâ' ile tadil edilecektir.

Yirmi dördüncü madde: Muallimîn-i kirâm hazarâtı mektepten mezun olmadığı halde dahi Cemiyete dahil olabileceklerdir.

EK 2

OSMANLI HUKUK CEMİYETİ FAHRİ REİSİ

MAHMUD ESAD SEYDİŞEHRÎ'NİN AÇILIŞ KONUŞMASI

(8 Ağustos 1908)

Refik-i şefiklerim!

Size bu vechile hitâb ediyorum, çünkü bizi âli, mukaddes bir rabîta tevhid etmektedir ki tâlib-i hukuk olmaklığımızdır. Beni eski bir tahsil refikiniz olduğumdan dolayı Cemiyetimizin fahri reisliğine intihab etmişsiniz. Hakkımdaki hissiyât-ı necibânenize teşekkür ederim. Fi'l-hakika ben sizin en eski bir refikinizim. Şu mekteb-i âlinin en evvel kapısını dakk eden, en evvel şehadetname ahz eyleyen benim! 12 seneden beri de min-gayr-ı haddin muallimliğini ifa ediyorum. Onun için mektebin geçirdiği kâffe-i safahât-ı inkılabâtı hep gözümle gördüm. Başka bir şey daha gördüm ki Kanun-ı Esasimizin birinci ilanı, hürriyetimizin ilk devridir. O vakit dahi şimdiki gibi ilan-ı sürûr u şâdmânî ediliyor, semerât-ı hürriyetten iktitâf olunuyordu. Mektebimizin küşâdı işte böyle bir devr-i hürriyete tesadüf etmiş idi. Yavaş yavaş o hürriyet elimizden alındı ki avdeti müstahîl olmakla beraber hatırası ferâmûş edilmeyecek derece karîb olduğu için beyândan müstağnidir.

Siz bu istibdad devrinde mektebe dahil oldunuz. Ağzı bağlı muallimlerden, saklı saklı kitaplardan taallüm ve mütalaa ettiniz. Bununla beraber zannetmeyiniz ki mektebimiz evvelce daha parlak idi de tedricen revnakını zâyî eyledi. Bilakis mektebimiz gittikçe terakki etmiş, yoksa tedenni eylememiştir. Bunun da sebebi aşikârdır. Bizim zamanımızda Mekteb-i Hukuk'a mahrec olacak medâris ile rüşdiyelerden başka mektep yok idi. Halbuki muahharan sâye-i padişahîde Dersaadet ve mülhakâtta birtakım mekâtib-i idadiye açıldı. Bunlardan pek çok tâlib yetişti. Mektebimizin müdavimlerinden kısm-ı a'zamını bu mekâtib mezunları teşkil etmektedir. Bir de bizim zamanımızda mektep yeni, muallimler yeni, dersler yeni, hâsılı her şey yeni idi. Biz tecrübe ile vakit geçiriyorduk. Bir meslek kararlaşıyorlardı. Mürûr-ı eyyâm ile hukukun ne idüğü anlaşıldı. Dersler takarrur eyledi. Gerçi muallimler yutkunarak ders takrir ediyorlardı, lakin içlerinden cesurları işaret ve rumuz ile telkin-i hakikatten geri kalmıyorlardı.

Mektebimizin bir eksiği varsa terakkiyât-ı zaman ile mütenâsiben hareket etmemesidir. Âlem terakki ediyor, biz tevakkuf eyliyorduk. Tevakkuf ise tedenni ve sukût demektir. Evet, mektep ibtidâ-yı küşâdında - her yeni şey gibi- nâkıs idi. O noksanları ikmâl edilmek, programı memâlik-i mütemeddine hukuk mekteplerinin programlarına tevfik olunmak lâzmeden iken bunlar yapılmadıktan başka mevcut derslerin ilgası düşünülüyordu. İşte bu suretle en evvel *medhal-i hukuk, hikmet-i hukuk, felsefe, [ilm-i] servet[-i milel], tarih, edebiyat* dersleri muallimleriyle beraber mektepten ihraç edildi. *Evkaf* dersi onlara pey-rev oldu. Dört beş sene evvel

mücerred nümâyiş maksadıyla, mektepte bir teceddüd göstermek istenildiği sırada *mukayese-i kavânîn* ve *mukaddime-i hukuk* gibi bazı yeni dersler ilave edilmiş idi. Lakin *mukayese* dersi henüz ne olduğu anlaşılmaksızın ahirete giden arkadaşlarının yanına gönderildi. *Mukaddime* dersinin ne kadar noksan bir şey olduğu da ba'de-mâ muallim-i zî-iktidarının okutacağı derslerden müstebân olacaktır. Demek istiyorum ki şimdiye kadar tdris ve tederrüs pek nâkıs idi. Ba'de-mâ muallimlerde başka bir şevk ve inbisât görülecektir. *Siyasiyât* dersleri birçok tahavvülâta uğrayacak, yeni yeni bahisler, hatta yeni yeni dersler ilave edilecektir.

Cemiyetimizin teşekkülü de memleketimizde hukuk için bir tarih-i cedîde mebde olacaktır. Memâlik-i sâirede binlerle emsâli meşhûd olan bu gibi cemiyetlerden memleketimiz bugüne kadar mahrum idi. Ahiren bi't-taleb ihsan buyurulan "hakk-ı içtima" sayesinde Cemiyetimiz dahi bugün ilk mevcudiyetini gösteriyor. Bi-mennihi ve bi-tevfikihi Teâla bunun memlekete çok faidesi olacaktır. Ve evvel-emirde tarik-i tahsilde bulunan veya tahsillerini henüz ikmal etmiş olan gençlerimiz orada mülâkât ve yek-diğeriyle teâti-i efkâr ederek şüphelerini izâle ve noksanlarını ikmal edecektir. Müzakerenin nasıl bir kuvve-i temriniyeyi haiz olduğunu izaha hâcet yoktur.

İkinci derecede Cemiyetimiz elsine-i ecnebiyede münteşir âsâr-ı hukukiyeyi celb ve münasiplerini tercüme ve bir de gazete neşr ederek ilm-i hukukun memleketimizde dahi tevessü ve taammümüne hizmet edecektir.

Cemiyetimizin hıdemâtı bununla da kalmayacak, terakkiyât-ı müstakbelesini iktisâb ettikten sonra devletimize ait mesâil-i hukukiyeyi dahi müzakere ve onlar hakkında beyân-ı mütalaaya kendinde selâhiyet görecektir. Gerçi bu gibi hususî encümenlerin mukarrerâtı mecburiyü'l-icra değildir; lakin onların kuvve-i teyidiyesi derece-i makuliyetiyle mütenâsibdir. Cemiyetimiz bundan sonra daha vâsi bir meydan-ı mesaiye gidecektir ki münasebât-ı beyne'l-ümemdir. Bilirsiniz ki bugün ümem-i müterakkiye beyninde rûz-efzûn bir münasebet, bir aheng-i umumi vardır. Münasebât-ı diplomasiyeden bahsetmek istemiyorum; o mahdûd, devletlere münhasır bir şeydir. Efrâdın daire-i münasebâtı devletlerin münasebâtından çok vâsidir. Bugün memâlik-i müterakkiyede her türlü makâsîd-ı medeniyeye için umumi encümenler akd edilmektedir. Her memleketin en güzide erbâb-ı ihtisasından müntehab zevât bu encümenlerde hazır bulunur, icra-yı müzakerâta iştirâk eder. Bunların müzakerât ve mukarrerâtı hakkında senevi risaleler neşr olunur. Biz Avrupa'da sâkin olduğu halde şimdiye kadar bu türlü encümenlere iştirâkten de mahrum idik. Memleketimizde söz söylemeye selâhiyeti olmayan ve vesâyet tahtında yaşayan bir kavmin ahrâr mu'temerelerinde isbât-ı vücûd etmeye selâhiyeti olmayacağı derkârdır.

İşte şimdi nâil olduğumuz nimet-i hürriyet sâyesinde biz de o gibi mecâlis ve mehâfil-i umumiyeye iştirâk etmeye selâhiyet kazandık. Ba'de-mâ bizim de oralarda delegelerimiz olacak, Osmanlı kavmi namına mütalaât beyân edeceğiz. Bu büyük bir vazife, bir vazife-i medeniyedir. Bu vazife-i mukaddesenin hukuka ait kısmını da Cemiyetimiz ifa edecektir. Hukuk encümenleriyle muhaberâta girişecek meb'ûslar i'zâm eyleyeceğiz.

Bir gün gelecek ki bizim memleketimiz de işte bu türlü nimetlere, öyle umumi encümenlere içtimagâh olacaktır. Nâiliyetimiz hep hürriyet sayesinde. Onun için biz de hürriyetimizi istihsale gayret eden fedakârân-

1 ümmeti ve ümmetin talep ettiği hürriyeti ihsan buyuran sevgili padişahımızı lisan-ı tebcil ile yâd etmeliyiz. Ve hürriyetimiz pâyidâr oldukça padişahımıza sadkâne hizmet edeceğimize ahd ü peymân eylemeliyiz.

Yaşasın hürriyetimiz, var olsun padişahımız!

EK 3

TALEBE-İ HUKUK CEMİYETİ NİZAMNAMESİ (1908)

Mukaddime

1- Dersaadet Mekteb-i Hukuk talebesi, ber-vech-i âti nizamnameye tevfikân beynlerinde “Talebe-i Hukuk Cemiyeti” nâmıyla bir cemiyet teşkil eylemiştir.

2- Cemiyet üç nev’ azâdan mürekkebirdir: Azâ-yı asliye, azâ-yı fahriye, azâ-yı muhâbiredir.

3- Azâ-yı asliye, şerâit-i dühûlü ifa etmiş olan bi’l-umum Dersaadet Mekteb-i Hukuk talebesinden ibarettir.

4- Azâ-yı fahriye;

Evvelâ, muallimîn ve mezunünden arzu edenlerden ve

Sâniyen, kendilerinden Cemiyetçe istifade me’mûl olup azâ-yı asliyeden lâ-ekall iki kişi tarafından vâki olacak teklif üzerine Heyet-i İdarece kabul olunanlardan ibarettir.

5- Taşra mekâtib-i hukukiye talebesi azâ-yı muhâbire sıfatını iktisâb edebilir.

6- Azâ-yı asliye, Cemiyet veznesine muayyen ve şehri bir meblağın tesviyesiyle mükelleftir. Bu meblağ da 5, 10, 20 kuruş olarak üç derece üzerine mürettebirdir. Bu derecâtan birini tayinde azâdan her biri muhtârdır.

7- Cemiyetin bir Heyet-i Umumiye ve bir de Heyet-i İdaresi vardır.

Birinci Fasl:

Cemiyetin Maksad-ı Teşekkülü Beyânındadır

8- Cemiyetin maksad-ı teşekkülü,

Evvelâ, talebe arasında ittihad ve muhâdenetin tesis ve teyidi,

Sâniyen, talebenin maddeten temin-i istirahat ü saadetleri ve mânen husûl-i terakki ve teâlileri esbâbının istikmâli,

Sâlisen, talebenin hukuk-ı sarîhasına karşı vâki olacak tecavüzâtın müttehiden men’i,

Râbian, Umumi Talebe Cemiyeti teşkil ile memâlik-i mütemeddinede talebeye bahşedilmiş olan hukuk ve imtiyazâtın memleketimizde dahi istihsâli için esas istihzârı keyfiyâtından ibarettir.

9- Talebenin maddeten temin-i istirahatlerinden maksat, el-yevm müz’ic bulunan talebe hayat ve muâşeretine hitâm vererek memâlik-i mütemeddine-i ecnebiyede olduğu üzere muntazam ve ehven ve talebenin muhafaza-i sıhhat ü vakar u haysiyetine hâdim ikametgâhlar tesisine ve bu suretle umumi bir talebe mahallesi teşkiline teşebbüsten ibarettir.

10- Talebenin husûl-i terakki ve teâlilerinden murâd:

Programların ıslahı ve

Derslerin ehil ve muktedir zevâta tefvizi ve

Kulüp binası dahilinde muntazam bir kütüphane tesis ederek mütalaât-ı ilmiyenin teshili ve Talebe arasında mübâhasât ve münakaşât icrası ve

Erbâb-ı iktidar tarafından konferanslar itâsı suretleriyle istifade-i fikriye kaziyyesinin temin ve tahsili cihetlerinden ibarettir.

11- Umumi Talebe Cemiyeti teşekkülünden merâm:

Darülfünun'un bi'l-cümle şuaâtı ve sâir mekâtib-i âliye beyinde bir ittihad ve müvâneset tesisi ve umumi konferanslar, tenezzühler tertibiyle bu muhâdenetin teyit ve tevsii ve

Talebeliğe şerefli ve mümtez bir mevki temini ve bilhassa kuvve-i müttehede teşkiliyle Meclis-i Mebusân ve Ayân'da Darülfünun nâmına azâ bulundurmak selâhiyetinin talep ve iddiası hususlarına sarf-ı mesai eylemektir.

12- Talebenin hukuk ve imtiyazâtı meselesine gelince, zikr olunan hususâtta mâadâ kütüb ve resâil-i ilmiyenin tehvin-i fiyatı ve vesâit-i nakliye ve ihtiyacât-ı sâire-i medeniyenin tenzil-i ucûrâtı gibi mevâddır.

İkinci Fasıl:

Heyet-i İdarenin Suret-i Teşekkül ve Vezâifi Beyânındadır

13- Heyet-i İdare, azâ-yı asliye tarafından re'y-i hafî ile müntehab 20 kişiden mürekkeb olacaktır. Bu 20 kişi her sınıftan en ziyade re'y kazanan 5'er kişi alınarak teşkil olunur.

14- Heyet-i İdare azâsı, müteakabilen yek-diğerini tevkil edeceklerinden her biri yalnız sınıflarının değil, umum talebenin vekili mesabesinde ve hizmetleri fahridir.

15- Heyet-i İdare, bir reis ve iki reis-i sâni ve bir idare memuru, bir kâtip ve bir de sandukkâr tayin ve intihab edecektir.

16- Heyet-i İdare azâsı, senede bir tebeddül edecek ve fakat heyet-i sâbika azâsının tekrar intihabı caiz olacaktır.

17- Reis, müzakerâtı idare ve mevzubahis olacak mevâddın programını evvelce tanzim ile hîn-i inikâdda heyete arz ve irae ve evrak-ı Cemiyeti imza eder.

18- İdare memuru, suret-i daimede Kulüp binası dahilinde bulunarak eşya ve emvâli muhafaza, kütüphaneyi tanzim, Cemiyetin muamelat ve mübayaâtını idare, müracaât-ı vâkıayı kabul ve mevâdd-ı mezkûreden lüzum görülenleri Heyet-i İdare'ye arz etmek vezâifiyle mükelleftir.

19- Kâtip, müzakerât ve mukarrerâtı zabt ve evrâk ve defâtir-i Cemiyeti tanzim ve muhafaza eder.

20- Sandukkâr, mükeffil olacak ve varidâtı kabz ve mesârifâtı eda edecek ve her ay nihayetinde fazla-i varidâtı Heyet-i İdare tarafından tensib edilecek bir yere tevdi eyleyecektir.

21- Reis ve reis-i sâniler, her üç ayda bir tebeddül edecek ve fakat rüesâ-yı sâbikanın tekrar intihabı caiz olacaktır. İdare memuru, kâtip ve

sandukkâr, Heyet-i İdare tarafından tensib edilecek miktar-ı maaş ile muvazzafdır ve memuriyetleri Heyet-i İdare'nin sukûtuyla hitâm bulur.

22- Heyet-i İdare'nin lâ-ekall haftada bir defa içtima lâ-büddür. Fevkalâde içtima icâb ederse reis tarafından sûrat-i mümkinine ile azâ-yı Heyete ihbar olunmak lazım gelir.

23- Heyet-i İdare,

Evvelâ, Cemiyetin husûl-i maksadına muktezi bi'l-cümle tedâbiri ciddiyet ve intizam dairesinde ittihaz etmek,

Sâniyen, tahsilât ve hususât-ı saireye müteallik defâtirin intizamına dikkat eylemek,

Sâlisen, mesârif-i Cemiyeti taht-ı karara almak,

Râbian, her sene nihayetinde Cemiyetin sene-i âtiye için muhtaç olduğu ıslahatı mutazammın bir lâyiha tanzim etmek vazifeleriyle mükelleftir.

24- Heyet-i İdare, [azâların] nısfından ziyadesi hazır bulunmadıkça içtima edemez ve mukarrerâtı sülûsân-ı ârâ' meşrût olan hususâtтан mâadâsında ekseriyet-i mutlaka ile ittihaz olunur. Tesâvi-i ârâ' vukûunda reisin bulunduğu taraf râcihtir.

25- Heyet-i İdare azâsından biri vefat veya istifa yahut azâ-yı asliye sıfatını zâyi eder veyahut bilâ-özrin birbiri ardınca üç içtimada hazır bulunmazsa yerine mezkûr azânın mensup olduğu sınıftan, Heyet-i İdare azâsından sonra haiz-i ekseriyet olan zât ikame edilir. Fakat bunun memuriyeti selefının müddetinin bakiyesi hakkında câri olur.

26- Henüz müddeti hitâm bulmadan bir Heyet-i İdare'den emniyet-i umumiye münselib olur ve bu cihet Heyet-i Umumiye'nin sülûs-i azâsı tarafından tahriren beyân olunursa reis, Heyet-i Umumiye'yi cem ile emniyet re'yi talebine mecburdur.

27- Heyet-i İdare mukarrerâtına Heyet-i Umumiye muhalefet edip de Heyet-i İdare karar-ı vâkide ısrar ile emniyet re'yi talebine kalkışacak olur ve adem-i emniyet re'yi galebe ederse Heyet[-i İdare] müstafi addolunur.

Üçüncü Fasıll:

Heyet-i Umumiye Beyânındadır

28- Heyet-i Umumiye, umum azâ-yı asliyeden mürekkeb olup her 3 ayda bir Meclis-i [Heyet-i] İdare reisinin davetiyle içtima ve Heyet-i İdare mukarrerât ve icraatıyla muamelat-ı maliyesini teftiş edecektir.

29- Heyet-i Umumiye'ye Heyet-i İdare reisi ve gıyâbında reis-i sânilerden biri ve onlar da bulunmazsa Heyet-i İdare azâ-yı mevcûdesinin içlerinden intihab edecekleri bir zât riyâset ve Heyet-i İdare kâtibi ifa-yı kitâbet edecektir.

30- Heyet-i Umumiye, icra eylediği teftişât neticesinde Heyet-i İdare'ye emniyet veya adem-i emniyet re'yini itâ eder. Adem-i emniyet re'yi, her-halde azâ-yı mevcûdenin ekseriyet-i sülûsân-ı ârâ'sıyla verilir ve bu takdirde Heyet-i İdare hemen istifa ile intihabât-ı cedîde icra olunur.

Adem-i emniyete ekseriyet-i sülüsân-ı ârâ' hâsıl olamadığı takdirde emniyet re'yi verilmiş addolunur.

31- Heyet-i Umumiye, sülüsünden ziyadesi hazır olmadıkça mukarrerât ittihaz edemez ve kararlar ekseriyet-i sülüsân-ı ârâ' meşrût olmayan hususâtta mevcudun ekseriyet-i mutlakasıyla verilir.

32- İcâbına göre Heyet-i İdare'nin kararı ve reisin lâ-ekall 3 gün evvel vâki olacak daveti üzerine Heyet-i Umumiye suret-i fevkalâdede içtima edebilir.

Dördüncü Fasl:

Mevâdd-ı Şetta Beyânındadır

33- Cemiyetin vâridâtı: evvelâ, azâ tarafından verilecek mebâlig-i şehriyeden; sâniyen, gerek azâdan ve gerek hariçten vâki olacak teberruât ve mesârif, Meclis-i İdarece takarrur edecek mekâdirden ibarettir.

34- Lede'l-hâce tezyid-i varidât için iane cem'i veyahut Cemiyet menfaatine tiyatro ve müsamereler tertibi gibi hususât Meclis-i İdarece kararlaştırılacaktır.

35- Azâ-yı Cemiyetten biri şehri itâyâ mecbur olduğu mebâligi tediye tekâsül ettiği takdirde ikinci ayda Riyâset'ten bir ihtarnâme irsâl edilecek ve üçüncü ay ibtidâsında tediye etmezse bir beyanname-i mahsus ile Cemiyetten ihraç olunduğu bildirilerek ismi cedvelden terkin edilecektir. Ve o kimse Cemiyete tekrar dahil olmak istedikde düyûn-ı sâbıkasını tediye eyleyecektir.

36- Azâ-yı Cemiyet ıslahat ve tecdidât ve nizamnamece tadilat icrası için Meclis-i İdare'ye tahriren beyân-ı mütalaa edebilir. Reis işbu mütalaanâmeleri mevki-i müzakereye vaz ile kabul veya reddine dair bir karar itâ olunmasını teklif eder.

37- Hukuk ve siyasiyâtтан bâhis ve ulûm-ı hukukiyece terakkiyât ve tekemmûlâtı mücib olacak mütalâât ve tenkidâtı hâvi olmak üzere ileride bir gazete neşr olunacaktır.

38- Cemiyetin defâtiri:

Evvelen, azâ-yı Cemiyetin esâmisini,

Sâniyen, Heyet-i İdare mukarrerâtını,

Sâlisen, Heyet-i Umumiye mukarrerâtını,

Râbian, eşya-ı mevcûde ve kütüb ve resâil ve cerâid esâmi ve aded ve mikdarını,

Hâmisen, yevmiye varidât ve mesârifâtını,

Sâdisen, bilançoları muhtevi olmak üzere müteaddid defâtirden ibarettir.

39- İşbu nizamnamede tadilat icrasına lüzum görüldüğü takdirde Heyet-i İdare ol bâbda ittihaz edeceği kararı Heyet-i Umumiyece arz ile kabul veya reddini talep edecektir.

40- İşbu nizamnamenin icra-yı ahkâmına Heyet-i İdare memurdur.

Madde-i Muvakkata: Usul-i intihabiye dairesinde Heyet-i İdare teşekkül edinceye kadar Heyet-i Meb'ûse-i Muvakkata, Heyet-i İdare vezâifini ifa edecektir.

Fî 18 Teşrinisâni sene [1]324 [1 Aralık 1908]

OSMANLI HUKUK ENCÜMENİ NİZAMNAME-İ ESASİSİ

Birinci madde: İlm-i hukukun nazariyat ve tatbikatıyla meşgul olan ve bu ilmin neşr ve tevsî ve ikmâliyle efkâr-ı umumiyeyi tenvire hâdim bulunan zevâtı bir yere cem etmek ve bu ilm-i celîlin tamîmiyle beraber talim ve tamîkini arzu edenlere teshilât irâe eylemek maksadıyla bir encümen-i ilmî-i hukuki tesis edilmiştir.

İkinci madde: Osmanlı Hukuk Encümeni ünvanı altında teessüs eden işbu cemiyet-i ilmiyenin merkezi İstanbul şehridir.

Üçüncü madde: Encümenin iştigal edeceği mevâdd şunlardır:

Evvelâ, ilm-i hukukun memâlik-i Osmaniyede tevessü ve tekemmülüne hizmet etmek;

Sâniyen, her türlü tettebbuât ve tedkikat-ı ilmiye-i hukukiyede bulunmak;

Sâlisen, Osmanlı ve ecnebi kâffe-i müessesât-ı ilmiye ve hukukiye ile muhabere ve teâtî-i efkâr etmek;

Râbian, ilm-i hukukun tamîmine hâdim olabilecek her nev' konferanslar ve dersler tertip eylemek;

Hâmisen, ilm-i hukuktan bâhis bir mecmua-i mevkûte ve inde'l-icâb mesâil-i hukukiye hakkında müellefât neşr etmek;

Sâdisen, ilm-i hukuka müteallik kâffe-i istizâhâta karşı beyan-ı mütalaa etmek.

Dördüncü madde: Encümen işbu nizamnamenin zîrini tahtîm eden zevât tarafından tesis edilmiştir.

Beşinci madde: Müessisler, bin üç yüz yirmi dört sene-i Maliyesi Teşrinievvelinin otuz birinci Cuma günü Darülfünun-ı Osmanî Hukuk Şubesi'nin büyük salonunda ilk defa olmak üzere akd olunan içtimâ-ı umûmide hâzır bulunarak veyahut gazetelerle ilan edilen ikinci içtimâ-ı umûmi gününde isbat-ı vücûd ederek defter-i asliye isimlerini kaydettireen zevâtın iane-i tesisiyesinin tediyesini taahhüt edenlerdir.

Altıncı madde: Encümen üç nev' azâdan müteşekkildir: Azâ-yı asliye, azâ-yı fahriye, azâ-yı muhabire.

Yedinci madde: Azâ-yı asliye, gerek müessislerden ve gerek hariçten onuncu maddede muharrer şerâiti câmi olduğu Encümenin Heyet-i Âmile-i İlmiyesince ekseriyetle tasdik ve kabul edilip de hisse-i nakdiye-i seneviyesinin muntazaman tediyesini taahhüt edenlerdir.

Sekizinci madde: Azâ-yı fahriye, iânât-ı mühimmesiyle veyahut memâlik-i Osmaniyede terakki-i maarife hizmetiyle temâyüz edenlerdir. Bunlar Heyet-i Âmile-i İlmiye'nin ekseriyet-i ârâ'sıyla kabul olunur.

Dokuzuncu madde: Azâ-yı muhabire, Encümenin azâ-yı asliye ve fahriyesinden olmayıp, fakat kalemen Encümene hizmet edecek zevâttır. Bunlar da yine Heyet-i İlmiye'nin ekseriyet-i ârâ'sıyla kabul olunur.

Onuncu madde: Encümene azâ-yı asliye intihab olunabilmek için şerâit-i âtiyeyi haiz olmak lâzımdır:

Evvelâ, tebea-i Osmaniyeden olmak;

Sâniyen, hukuk-ı siyasiye ve medeniyeden mahrum olmamak;

Sâlisen, hukuk veya ulûm-ı siyasiye tedris olunur bir mekteb-i âliden veya medâris-i İslâmiyeden birinden mezun bulunmak veyahut bilfiil hâkim olmak.

On birinci madde: Azâ-yı asliyenin hisse-i seneviyesi şimdilik senevi lâ-ekall 3 Osmanlı altını tayin edilmiştir. Bu hisse Teşrinisâni, Mart, Temmuz ayları ibtidâlarında olmak üzere üç taksitte tesviye edilecektir.

On ikinci madde: Encümenin umûr-ı ilmiye ve idaresiyle meşgul olmak üzere bir Heyet-i Âmilesi olacaktır.

On üçüncü madde: Heyet-i Âmile iki şubeye ayrılacaktır. Bu şubelerden biri, sırf umûr-ı ilmiye ve diğeri de sırf umûr-ı idare ile iştigal edecektir.

On dördüncü madde: Heyet-i Âmile-i İlmiye 30 kişiden tereküb edecektir. Heyet-i Âmile azâsı içtimâ-ı umûmilerde azâ-yı asliyeden re'y-i hafi ve ekseriyetle intihab olunacaktır. Bu heyete azâ olabilmek için lisan-ı Arab'a veya elsine-i ecnebiyeden birine aşına olmak şarttır.

On beşinci madde: Heyet-i Âmile-i İdare 8 kişiden mürekkebe olacaktır. Bu heyetin azâsı da Heyet-i Âmile-i İlmiye azâsı gibi intihab olunacak, yalnız bunlarda lisana aşına olmak kaydı aranılmayacaktır.

On altıncı madde: Heyet-i Âmile azâsı dört sene müddetle intihab olunacak ve her iki senede nısfı tebdil edilecektir. ilk iki sene nihayetinde çıkacak azâ kura ile tayin olunacaktır. Çıkacak azânın yeniden intihabı caizdir.

On yedinci madde: Heyet-i Âmile'nin iki şubesi birleşerek kendilerine bir reis-i evvel ve ayrı ayrı birer reis-i sâni ve birer kâtip intihab edeceklerdir. Müntehab kâtiplerden mâadâ Heyet-i İlmiye için 750 ve Heyet-i İdare için 1000 kuruşu tecavüz etmemek üzere maaşla hariçten ve mümkün ise Hukuk mezunlarından birer kâtip muavini tayin eyleyeceklerdir. Encümenin veznedarlığını azâdan intihab olunacak bir zâtın taht-ı nezaretinde olmak üzere Heyet-i İdare kâtip muavini ifa eyleyecektir. Maaşların tayin-i miktarı heyetlere aittir.

On sekizinci madde: Berâ-yı tezekkür encümene arz ve tevdi olunacak mevâdd, riyâset-i ûlâya verilecek, reis-i evvel dahi maddenin nev'ine göre ihtisası olan azâya bi'l-i'tâ mütalaasını mutazammın bir muhtıra tanzim ile müzakereye yetiştirmeyi tenbih edecektir.

On dokuzuncu madde: Heyet-i İdare, Encümenin kütüphanesi ve matbaa işleriyle de iştigal edecektir.

Yirminci madde: Veznedar, Encümene ait kâffe-i nukûdu ve emanâtı kabz ve hıfz edecek ve Heyet-i İdare'nin kararıyla vukû bulacak kâffe-i mesârifi tediye eyleyecek ve varidâtın 50 Osmanlı altını tecavüz edecek miktarını Osmanlı Bankası'na veya diğeri emin bir mahalle Encümen namına tevdi edildiğini defter-i mahsûsuna kayd ile reis-i evvele tasdik ettirecek ve muvazzaf memurların maaşâtı ve kira ve gaz ve su gibi levâzım-ı zaruriye bedelinin tesviyesi zımında nezdinde nihayet elli liraya kadar bir

meblağ bulundurabilecek ve bu maaşât ve mesârif-i zaruriyeyi bilâmezuniyet damânı tahtında olarak muntazaman tesviye edecektir ve her üç ayda bir hesabâtını nâtik bir defter tanzim ile Heyet-i İdare'ye tasdik ettirecektir.

Yirmi birinci madde: İçtimâ-ı umûmilere Heyet-i Âmile'nin reis-i evveli riyâset edecek, gaybûbetinde reis-i sânilerden biri vekâlet eyleyecektir.

Yirmi ikinci madde: Heyet-i Umûmiye senede bir defa ve Teşrinievvel ayı içinde içtimâ eyleyecek, yevm-i içtimâını Heyet-i Âmile tayin ve ilan edecektir. Mamâfih Heyet-i Âmile'nin göstereceği lüzum üzerine sene içinde fevkalâde surette içtimâ edebilir.

Yirmi üçüncü madde: Heyet-i İlmiye ayda iki defa, Heyet-i İdare dahi haftada bir defa içtimâa mecburdur. Şu kadar ki azânın nısfından bir ziyadesi hâzır olmadıkça karar ittihaz edilemeyecektir.

Yirmi dördüncü madde: Ale'l-umûm müzakerâta tesâvi vukûunda reisin bulunduğu taraf tercih olunacaktır. İçtimaatta reisler müzakerâtın intizamını muhafaza edecek ve reisten istizân etmedikçe kimse söz söyleyemeyecek ve en evvel söz talep eden azâ diğerine takaddüm edecektir.

Müzakerâtı ihlal eden veyahut heyetin mukarrerâtına muhalif hareket eyleyen azâ, evvelâ rica ile, sâniyen ihtar ile intizama riayet etmeye davet olunacak; buna da havale-i sem'-i itibar etmez ise heyet-i mevcûdenin sülûsân-ı ekseriyetiyle müstafi nazarıyla bakılacaktır.

Yirmi beşinci madde: Heyet-i Âmile'nin tensib edeceği Haziran, Temmuz veya Ağustos aylarından birinde bir mâh tatil ve istirahat olunacaktır.

Yirmi altıncı madde: Encümenin varidâtı şunlardır:

Evvelâ, müessisler tarafından verilecek iane-i nakdiye;

Sâniyen, umûm azâ-yı asliye tarafından der-uhde olunacak hisse-i seneviye;

Sâlisen, ashâb-ı hamiyet ü fütüvvet tarafından vukû bulacak her nev' teberruât ve îânât;

Râbian, Encümen namına tab olunacak mecmua ve müellefâtın hasılât-ı sâfiyesi;

Yirmi yedinci madde: Encümenin müellefâtını azâ fey'-i mevzûuyla iştirâya mecburdur.

Yirmi sekizinci madde: Encümenin haiz olduğu şahsiyet-i mâneviye devletce tasdik edilecektir.

Yirmi dokuzuncu madde: İşbu nizamnamenin tadili veyahut Encümenin ilgası arzu olundukta Heyet-i Umûmiye'nin sülûsânı ittifak etmedikçe ol bâbda bir karar verilemez. Bu suretle Encümenin ilgasına karar verildiği zaman Encümenin bi'l-cümle nukûd ve emvâl ve emlâk ve müellefâtı hukuk mekteplerine hibe olunarak Maarif Nezareti'ne teslim edilecek ve rüesâ ve azâdan hiç kimsenin hibe-i vâhide talep ve istirdâdına selâhiyeti olmayacaktır.

Otuzuncu madde: İşbu nizamname tesis maksadıyla vukû bulan içtimâ-ı umûmide hâzır bulunacak umûm müessisler tarafından imza

olunacak ve hisse-i nakdiye ve ianesini tesviye etmiş olan her müessis reis-i evvelin “aslına mutabıktır” işaretiyle tasdikini hâvi bir suret-i musaddaka alabilecektir.

Otuz birinci madde: İşbu nizamnamenin nüsha-i asliyesi nukûd ve emanât-ı sâire meyânında emin bir mahalde mahfuz kalacaktır.

Lâhika

Birinci bend: Darülfünun-ı Osmanî Hukuk Şubelerinin talebesi suret-i daimede Encümenin himaye-i mâneviyesi tahtında bulunacak ve Dersaadet Mekteb-i Hukuku'nun her sınıfından talebenin ekseriyetiyle intihab olunacak birer efendi, beyan-ı re'y etmek selâhiyetini haiz olmamak üzere Encümene fahri azâ sıfatıyla kabul olunacak ve bu efendiler Heyet-i Umûmiye ve Daime müzakerâtını istimâ edebileceklerdir.

İkinci bend: Hukuk mekteplerinin talebesi Encümen tarafından neşr olunacak kâffe-i müellefâtı nısf-ı bedeliyle iştira edebileceklerdir.

Üçüncü bend: Encümenin kuvve-i maliyesi müsait bir raddeye bâliğ olduğu vakit hukuk mekteplerinden aliyyülala derecede mezun olanlardan bi'l-müsabaka tefrik olunacak efendiler Encümenin mesârifiyle ikmâl-i tahsil için Avrupa darülfünunlarına gönderilecektir.

Otuz bir madde ve üç bendi hâvi olan işbu nizamname marifetimizle tanzim kılındığı tasdik olunur.

fi 21 Teşrinisâni sene 1324 [4 Aralık 1908]

OSMANLI HUKUK ENCÜMENİ REİS-İ EVVELİ

KEMAL PAŞAZÂDE SAİD BEY'İN NUTKU

(25 Aralık 1908)

Ey huzzâr-ı kirâm!

Bir hukuk encümeni teşkili maksadıyla vukû bulan içtima-ı ibtidâide encümenin nizamname-i esasısını tanzim eylemek için heyetimizi intihab buyurmuşsunuz. Pek büyük bir mefharet olan bu intihab heyetimiz erkânına bâis-i şevk u gayret olup nizamname-i matlûb kemal-i dikkatle tanzim olundu. Tecemmü-i hâzırdan maksad-ı evvel, nizamnamenin kıraat ve tasdiki maddesidir. Sebat ve metanetle ikdam ve himmet olunduğu takdirde pek güzel âsar-ı terakki göstermeye müsait tarzda teşkil-i encümen etmek için iktiza eden tedâbiri mutazammın bir nizamname vücûda getirmiş olduğumuzu ümit ederiz. Cihanda her şey ibtidâ-yı zuhurunda nekâisden âzâde olamayıp peyâpey nekâisin islahı mümkün olacağı derkâr ve bugün hâtıra gelmeyen suver-i islahiyenin yarın mütecellî olması ihtimali bedidârdır. Çünkü hâl-i hâzır hiçbir vakitte müstakbel ile iddia-yı müsavat edemez.

Hususât-ı ilmiye-i hukukiyenin merkez-i müzakeresi [olmak] üzere bir Heyet-i Âmile-i İlmiyenin teşkil olunması tasvib edildi. Diğer bir heyet dahi idare işleriyle meşgul olmak üzere teşkil olunmak münasip görüldü. Zekâ ve fetânet erbâbından ve ashâb-ı fazl u kemâlden olmak iktiza eden bu Heyet-i Âmile-i İlmiyenin idare umûruyla iştigal etmesi muvafık-ı maslahat değildir. Reviyet ve umûr-aşınayı ile beraber yine hukuka müntesib zevâtın olmak üzere teşkil olunması tasvib olunan Heyet-i İdare dahi re'yinde müstakil olup diğer heyetin maiyetinde olmayacaktır. Zira öyle maiyet halinde bulunacak heyete intihab olunanlar bittabi kadrlerini tenkis mânasını tazammun eden bir intihabdan memnun olamazlar.

Journal Asiatique namında bir mecmua-i meşhure-i mevkute neşretmekte bulunan Société Asiatique gibi müessesât-ı ilmiyede suret-i daîmede hizmet-i kitabette bulunmak ve umûr-ı tahririye kendisine münhasır olmak üzere “secrétaire perpétuel” ünvanlı bir memur-ı mahsus bulundurulmak mutâd ise de bizce bu suret külfetli ve öyle vazife-i müsteare deruhde edecek memur bulmak suûbetli görüldüğünden kitabet hizmetine, intihab ile birer zât nasb olunması suret-i rehîn-i evleviyet addolunmak lazım geldi. “Un bon conseil est l'âme d'une bonne institution” kaidesi Garbiyyûnca düsturu'l-ameldir.

Size bu içtimada terettüb eden ikinci vazife, Heyet-i Âmile'nin İlmiye ve İdare kısımlarına azâ intihab eylemektir. Şâyân-ı nazar-ı dikkatiniz mevâddan olmak üzere İlmiye kısmına intihab olunacak zevâtın lisan-ı Araba veya elsin-i ecnebiyeden birine aşına olmaları şart ittihaz kılındı. Suver-i umûr u ahvâl-i âleme olan vukûfunuz bu şart için esbâb-ı mücibe göstermekten bizi müstağni eyler. Zaruri olarak gerek lisan-ı Araba ve gerek

elsine-i ecnebiyeye “aşına” denilmekle iktifa olunup “mütebahhir”, “münşi” veya “mükemmelen vâkıf” gibi sıfât vasfından çekindik. Doğruyu ketm etmek heyet-i celilenize karşı derkâr olan hürmet-i mahsûsamıza münâfi olduğuna binâen “aşına” sıfatı gerek lisan-ı Araba ve gerek elsine-i ecnebiyeye müntesib olanlarımızın muarriif-i ahvâl-i ekseriyeti bulunduğunu beyandan geri duramayız.

Zâhirî ve bâtnî evsâf-ı matlûbeyi câmi zevât intihab buyuracağımızdan biz değil, bütün kavm-i Osmani emindir. Ulûm-ı hukukiyenin mülkümüzde tevessüü gibi mühim bir hizmete miad olmak üzere teşkil kılınacak bir heyetin azâ-yı asliyesi tebea-i Osmaniyyeden bulunmak iktiza edeceğini teslimde tereddüt buyurmazsınız. Garbın maarif ve maarif-mendânından istiğna göstermek ve onlardan istifade etmek istememek maddesi, kat’an pîrâmen-kerd-i hâtırımız olmayıp o cihetle azâ-yı fahriye ve azâ-yı muhabire için tâbiyyet-i Osmaniye şartı külliyyen gayr-ı caiz addolunup tâbiyyet şartı azâ-yı asliyeye münhasır kaldı.

Fetânet ve dirayet-i müsellemeniz bu nizamname hakkında sair gûnâ izahat vermeye hâcet bırakmaz. Kaide-i celîle-i “es-simâhu ribâhun” ile âmil ve ez-her-cihet menâfi-i ciddiye-i vatan uğurunda ni’em-i muavenet ü mekremeti fedakârâne bâzil olan zevât-ı kirâmdan müteşekkil heyet-i celilenizin ilk içtimasında haylice nukûd ve muavenet itâ buyurulmuştu. Kâffe-i hamiyet-mendân-ı vatan bu fütüvvet-i fedakârâneneden elbette mesrûr ve müteşekkirler. Gördüğümüz bu himmet ve fütüvvet bize mücib-i cesaret ve ümmid-bahş-ı teceddüd-i mekremettir. Li-hazâ yine kîse-küşâ-yı himmet olmanız lazım geleceğini ve ianât-ı vâkıa ile idare-i maslahat müstahîl bulunduğunu arza mecburuz. Müessesâtın mesârif-i ibtidâiyesi elbette evkât-ı sairedeki mesârifeye makîs olamayacağı âzâde-i beyandır.

Nizamnamenin mütalaasından müstebân olacağı vechile Encümene menâbi-i vâridât dahi düşünölmüş ve bulunmuş olup bu vâridât meyânında azâ-yı asliye için senevi birer hisse-i iane tayin olunması lazım gelerek ol bâbda müdavele olunan ebhâsın fezlekesinde servet-i umumiyemizin hal-i hâzırına göre senevi 3 liradan ziyade hisse-i iane vaz’ına heyet-i âcizânemizce cesaret edilemedi. Vâkıa tayin olunan mikdar-ı mezbûr bir hadd-i asgari olup ashâb-ı iktidardan bulunan zevât için ianât-ı fevkalâde kapıları küşâde ise de hadd-i asgari-i mecburîyi hal ü mal-i umumîye tevfiik mukteziyât-ı umûrdandır.

Her ne ise gerek nizamnameye dair tedkikât, gerek intihabât ve gerek ianât, menût-ı ârâ’-i sâibenizdir. Lâzime-i hal olarak himmet-i müşkilât-berendâzânesiyle tesis-i binâ-yı hürriyet ve böyle müessesâta ihdâs-ı imkân-ı muvaffakiyet eden İttihad ve Terakki Cemiyet-i muhteremesine Encümen namına olmak üzere bir teşekkürname gönderilmesi cümle-i mukarrerâtımızdan bulunup teşekkürname-i mezbûr dahi nazar-ı tasvib u tashihinize maruzdur.

Yalnız şahs-ı âcizâneme ait olarak bi’l-intihab uhde-i kemterâneme ihale-i riyâset buyurulmak suretinde izhar buyurulan itimattan nâşi kemâl-i teşekkürâtımı arza mübâderet ve hizmet-i riyasetin ifasındaki aciz ve kusurum için afv u merhametinize dehâletle söze hitâm veririm.

MEKTEB-İ HUKUK MEZUNLARI CEMİYETİ NİZAMNAMESİ

Mukaddime

Madde 1: Mekteb-i Hukuk'tan şimdiye kadar neş'et eden zevâtın mürekkebi olarak 25 Nisan sene [1]326 [8 Mayıs 1910] tarihinden itibaren Dersaadet'te Mekteb-i Hukuk Mezunları Cemiyeti namıyla bir cemiyet teşekkül ve teessüs etmiştir. Mezkûr mektepten bundan böyle çıkacaklar da bu Cemiyete dahil olmak selâhiyetini haizdir.

Cemiyetin Maksad-ı Teşekkülü

Madde 2: Cemiyetin maksadı:

Evvelen, Mekteb-i Hukuk mezunlarını yek-diğerine tanıtıp aralarında bir rabita-i ittihad ü müvâlât temin etmek,

Sâniyen, mekteb-i mezkûrdan daha mutenâ bir surette ashâb-ı malumat yetiştirmenin çarelerini düşünmek,

Sâlisen, varidât-ı Cemiyet müsait olduğu takdirde bu mektepten her sene birinci çıkacak talebeye mükafat-ı münâsibe itâ ve içlerinden müstaid ve fakat bi-kudret olanlarının masraflarını dahi bi't-tesviye Avrupa Darülfünun[ları]na i'zâmı suretiyle tevsi-i daire-i malumatlarına hizmette bulunmak,

Râbian, Avrupa kanunlarıyla kavânîn-i mevzuamızı bi't-tetebbu memâlik-i Osmaniye'de câri olan âdât ve ahlâka göre terakkiyât-ı hukukiyemizi ıslah ve temine çalışmak,

Hâmisen, azâ-yı Cemiyetten ve ale'l-umûm mezunînden muhtac-ı muâvenet olanlara maddi ve mânevi muâvenet ve hukuk-ı meşrualarının muhafazasına delâlet etmek,

Sâdisen, mesâil-i hukukiye ve ahlâkiye hakkında umûmi ve hususi konferanslar vermek,

Sâbian, muamelat-ı mühimme-i hukukiyeden bâhis bir de mecmua-i mevkûte neşr etmek ile iştigaldir.

Cemiyetin Müessisleri

Madde 3: Cemiyetin müessisleri, Beyoğlu Bidayet Mahkemesi azâsından Sandıkçızâde Hacı İbrahim ve mahkeme-i mezkûre müddei-i umûmi muavinlerinden Kemal beylerdir. Mumaileyhümâ Cemiyetin vasıta-i muhabere olan kâtib-i umûmileri dahi olduklarından Cemiyetler Nizamnâmesi mücebince Cemiyetin hükümet-i seniyyeye karşı olan vezâifinden mesul ve azâ-yı tabiye sıfatıyla Heyet-i İdaresi'ne de dahildirler.

Madde 4: Mumaileyhümadan birinin istifası veya taşraya azimeti veyahut vefatı vukûunda yerine Heyet-i İdare-i Cemiyetten -Cemiyete

dühûl itibariyle- en kıdemlisi intihab olunacak ve kıdemde müsavat vukûunda kura keşîde edilecektir.

Heyet-i İdare-i Merkeziye

Madde 5: Cemiyetin temşiyet-i umûru bir reis-i evvel, bir reis-i sâni, 11 azâ ile müessisleri olan iki kâtib-i umûmiden müteşekkil, 15 zâttan mürekkeb bir heyete aittir.

Madde 6: İşbu Heyet-i İdare'nin reis-i evvelliğine Adliye Nezaret-i celilesi Umûr-ı Cezaiye müdürü Mehmed Celâl ve reis-i sânilğine Beyoğlu Bidayet Mahkemesi reis-i evvelliğinden mütekaid, dava vekâletiyle meşgul Hamid ve azâlıklarına da Mekteb-i Hukuk müdürü Midhat ve Beyoğlu Bidayet Mahkemesi azâsından Nasuhizâde İbrahim ve vükelâ-yı deâviden Diran Yerganyan ve Yordanaki Haralambidi ve Yusuf Cemal ve David Dermusesyan ve Osman Talat ve Hayati ve Samuel Anastasyadi ve Hasan Hayri ve Aksaray Polis Merkez memuru Tevfik Tarık bey ve efendiler ilk bir seneye mahsus olmak üzere intihab olunmuşlardır.

Madde 7: İşbu Heyet-i İdare, bir senenin hitâmında reis-i evvel ile kâtib-i umûmiler dahil olmaksızın beynlerinde kura keşîdesiyle nısfını ibkâ edecek, açılan yerlere iki sene için başkaları intihab olunacaktır. İlk seneden mâadâ senelerde kura keşîde olunmayıp reis-i evvel dahi dahil olduğu halde usûl-i münâvebeye riayet edilecek yani yalnız iki sene ifa-yı vazife etmiş olanların yerleri için intihab icra kılınacaktır.

Madde 8: Heyet-i İdare, reis-i evvel ve sâniyi beynlerinde re'y-i hafi ile tayin ederler.

Madde 9: İki seneyi ikmâl etmeksizin istifa veya taşraya azimet eden veyahut vefat eyleyen azânın yerlerine ancak müddet-i mütebakiyeleri için Heyet-i İdare tarafından diğerleri intihab olunur.

Madde 10: Bilâ-mazeretin ale't-tevâli üç içtimâda hazır bulunmayan idare azâsı dahi müstafi addedilir.

Madde 11: Müddetlerini ikmâl etmiş olan azâların tekrar intihabları caizdir.

Madde 12: Heyet-i İdare, lâ-ekall haftada bir gün içtimâ edecek ve umûr-ı Cemiyete müteallik hususât ile iştigal eyleyecektir.

Madde 13: Heyet-i İdare'ye reis-i evvel ve bunun gıyâbında reis-i sâni, bu dahi bulunmadığı takdirde kendi içlerinden o celse için muvakkaten intihab edecekleri biri riyâset eder.

Madde 14: Heyet-i İdare müzakerâtının muteber olması için azâsının nısfından bir ziyadesinin huzuru ve mukarrerâtında ekseriyet-i ârâ' husûlü şarttır. Tesâvî-i ârâ' vukûunda reis tarafı tercih olunur.

Madde 15: Heyet-i İdare zamanına ait hesabâtı ve tanzim edeceği bütçeyi berâ-yı tasdik Heyet-i Umumiye'ye arzı mecburdur.

Memurîn-i Cemiyet

Madde 16: Cemiyetin bir muhasebecisi ve veznedarı ile bir de hâfız-ı kütübü olacaktır. İşbu memuriyetlerin vezâifi Heyet-i İdare kararıyla fahri

olarak heyet-i mezkûre azâsından birer zâta gördürülür. Varidât-ı mukanneneyi tahsil ve veznedara teslim etmek vazifesiyle mükellef olarak Heyet-i İdarece bir veya müteaddid mükellef tahsildâr dahi tayin olunacaktır.

Madde 17: Muhasebeci ile veznedar ve tahsildar lâ-ekall üç ayda bir defa Heyet-i İdare'ye müştereken bilanço vermeye ve her sene Heyet-i Umumiye'ye o senenin varidât ve mesârifâtını mübeyyin verecekleri defteri tasdik ettirmeye mecburdurlar.

Madde 18: Varidât-ı Cemiyetten ancak 5.000 kuruş raddesinde bir kısmı, zuhur edecek mesârifât-ı âcile karşılığı olmak üzere veznedar nezdinde hıfz olunabilir ise de bundan fazlasının Cemiyetin mührü ve reis-i evvel ile muhasebecinin imzası tahtında münasip bir bankaya tevdi mecburidir.

Madde 19: Bankaya tevdi olunacak varidât-ı Cemiyetten bir miktarının veya mecmûunun istirdâdı, Heyet-i İdarece itâ ve defter-i mahsusuna kayd ile beraber zîri taraflarından imza edilecek karara mütevakıftır.

Madde 20: Kâtib-i umûmilere muâvenet etmek üzere lede'l-hâce iki ve daha ziyade kâtip istihdam olunabilir. Gerek tahsildarlara ve gerek bu kâtiplere verilecek maaşâtın miktarını ve kendilerini tayin Heyet-i İdare'ye aittir.

Madde 21: İleride lüzum görüldüğü takdirde adedi tezyid edilmek üzere şimdilik mükeffilen istihdam edilecek bir nefer hademe ve tahsis olunacak maaş miktarının tayini dahi kezalik Heyet-i İdare'ye mevdûdur.

Heyet-i Umumiye-i Cemiyet

Madde 22: Cemiyetin Heyet-i Umumiyesi, Cemiyete mukayyed olan azânın heyet-i mecmuasıdır.

Madde 23: İçtimâ-ı umûmi her senenin Rumî Eylülü ibtidâsıyla 10'uncu günü beyninde Heyet-i İdarece kararlaştırılacak bir günde vukû bulacaktır. Şu kadar ki Heyet-i İdare, bundan mâadâ vakitte dahi gerek göreceği lüzum ve gerek azâ-yı Cemiyetten mecmûunun lâ-ekall rub'u tarafından vukû bulacak teklif-i tahrirî üzerine de Heyet-i Umumiye'yi içtimâa davet eder.

Madde 24: Heyet-i Umumiye, Cemiyete mukayyed azânın rub'u hazır bulunmadıkça müzakerâta şürû edemez. Ancak ilk içtimâda bu miktar azâ bulunamaz ve bir hafta fâsıla ile tekrar içtimâa vukû bulan davet üzerine yine rub' derecede azâ içtimâi kâbil olamaz ise mevcut azânın adedi kaçâ bâliğ olur ise olsun onlar ile müzakerâta mübâşeret ve karar ittihaz edecektir.

Madde 25: Heyet-i Umumiye, Heyet-i İdare'nin rûznâme-i müzakerâta kayıt suretiyle tevdi edeceği her nev' mesâil hakkında alenen icra-yı mübâhasât ve beyan-ı mütalaât ile neticede bir karar ittihaz eyler.

Madde 26: Heyet-i Umumiye'ye riyâset dahi Heyet-i İdare reisine ve bunun gıyâbında reis-i sânisine ve bu dahi bulunmadığı zaman Heyet-i İdare azâlarının kendi içlerinden intihab edecekleri reis-i muvakkata aittir.

Madde 27: Heyet-i Umumiye azâsı riyâsetten söz almadıkça ve rüfekâsı mütalaalarını ikmâl etmedikçe beyan-ı re'ye şürû edemezler.

Madde 28: Heyet-i Umumiye müzakerâtının bir nizâm-ı tâm tahtında cereyanını temin ve müzakerâtın kifâyetini takdir ile beraber re'yleri toplamak ve icâbı halinde re'y-i hafîye dahi müracaat etmek riyâsete ait vezâifdendir.

Madde 29: Heyet-i Umumiyece vukû bulacak her nev' müzakerât üzerine verilecek mukarrerâtın kâbil-i icra olabilmesi için, müzakerede bulunan azânın husûl-i ekseriyet-i ârâ'sı şarttır. Tesâvi-i ârâ' vukûunda reis tarafı tercih olunur.

Madde 30: Heyet-i Umumiye'de ekseriyetle ittihaz olunan mukarrerât dahi, bütün azâ-yı Cemiyet için vâcibü'l-ittibâdır.

Madde 31: Yalnız konferanslarda icrası arzu olunan nutuklar için, evvelce riyâsetten ruhsat istihsâl olunmak icâb eder. İçtimâ-ı umûmilerde irâd olunacak nutuklar hakkında evvelce izin ve ruhsat talebine hâcet yoksa da Cemiyetin maksad-ı tesisine muhalif olarak irâdına bed' edilen nutukları her vakit men'e de reis selâhiyettardır.

Azâ-yı Cemiyet ve Vazifeleri

Madde 32: İşbu Cemiyete dühûl arzusunda bulunan zât, mektep şehadetnâmesinin bir suretini ve hülâsa-i tercüme-i halini mübeyyin bir varaka ile Cemiyetin vasıta-i muhaberesi olan müessislerden birinin adresine müracaat edecek ve Cemiyetler Nizamnâmesi'nde muharrer mevâni mevcut olmadığı takdirde Cemiyet azâlığına kabul edilip Cemiyete kayıt olunduğunu müsbit Heyet-i İdare'den musaddak yedine bir varaka verilecektir.

Madde 33: Her azâ bulunduğu mahalde maksad-ı Cemiyeti takip ve bunun icrasını temin ve teshil edecek esbâbı taharri ile neticesini muvazzahan ve müdellelen merkez-i Cemiyete işâr ve Cemiyetin mecmua-i mevkûtesine derc olunmak üzere münasip makaleler irsâl edebilir.

Madde 34: Azâ-yı Cemiyet arasında hiçbir gûne fark ve imtiyaz yoktur.

Madde 35: İstifa eden veya tediyesi meşrûat olan tekâsıttan ale't-tevâli üç aylığını vermeyen veyahut azâ-yı Cemiyet arasında devamı be-gayet matlûb olan revâbit ve ittihadı halel-dâr edecek muamele vukûuna sebep olmak gibi Cemiyetin maksad-ı tesisine muhalif harekette bulunan azânın Heyet-i İdare kararıyla o zamana kadar vermiş olduğu hisse-i nakdiye iade edilmeyerek Cemiyetten kaydı terkin edilir.

Madde 36: Kayıtları terkin edilen azâların tekrar kabulleri, terkin-i kayıtları hakkındaki re'yin bir fazlası hâsıl olmadıkça caiz olamaz.

Varidât-ı Cemiyet

Madde 37: Varidât-ı Cemiyet iki kısımdır: Biri azâların şehri vereceği hisse-i nakdiye, diğeri neşr olunacak mecmua-i mevkûte hasilâtı ile Cemiyete vâki olacak teberruât ve muâvenât-ı nakdiye ve bunların menâfiidir.

Madde 38: Şehrî tahsili mukarrer olan hisse-i nakdiyenin hadd-i asgarı 10 kuruş olup azâ-yı Cemiyetin bu dairede taahhüt edeceği aylığın birkaçını birden vermesi de caizdir.

Madde 39: Alınan hisse-i nakdiye mukabilinde müteselsilen bir número tahtında Cemiyete mahsus makbuz ilmuhaberi itâ olunacaktır.

Defâtir-i Cemiyet

Madde 40: Heyet-i İdare yedi defter tutmaya mecburdur. Bunlardan, Birincisi, número ve tarih-i kayıt sırası ve İkincisi, hurûf-ı hecâ tertibi ile Cemiyet azâsının esâmisini; Üçüncüsü, bi'l-cümle menâfi-i varidâtı, Dördüncüsü, vukû bulacak mesârifâtı, Beşincisi, hesabât-ı umumiyeyi, Altıncısı, eşya-yı menkûleyi,

Yedincisi, mukarrerât-ı vâkıyı kayda mahsustur.

Madde 41: Mezkûr defterlerin mücelled ve muntazam olarak her sahifesi matbû número tahtında Cemiyetin mühr-i resmîsiyle tahtîm ve ibtidâsıyla intihâsına kaç sahifeden ibaret olduğunu mübeyyin yazılacak şerh zîri dahi taraf-ı riyâsetten imza vaz'ı suretiyle tasdik olunacaktır.

Madde 42: Defâtir-i mezkûreden azânın esâmisiyle mukarrerât-ı vâkıyı kayda mahsus olan üçü kâtib-i umûmilere ve mâadâsı muhasebeci ile veznedara ve cümlesinin şayan-ı vüsûk u itimad bir halde bulundurulmasından tevellüd edecek mesuliyet ise Heyet-i İdare'ye aittir.

Kütüphaneye-i Cemiyet

Madde 43: Cemiyetin bir de kütüphanesi olacak ve kütüb ve resâilin cins ve nev'ini, hâfız-ı kütüb olan zât bi't-tayin defterini Heyet-i İdare'ye verecek ve heyet-i mezkûrenin takdir ve kararı üzerine iştirâsı caiz olacaktır.

Madde 44: Azâ-yı Cemiyet, kütüphanede mevcut kütüb ve resâilden arzu ettiklerini mütalaa edebilirler ise de âriyet suretiyle dahi olsa harice kitap çıkarılması memnûdur.

Mecmua-i Mevkûte

Madde 45: Cemiyetin vasıta-i neşr-i efkârı olmak üzere bir mecmua-i mevkûtesi dahi olacaktır. İşbu mecmuanın idaresi Heyet-i İdare tarafından tayin olunacak beş zâttan mürekkebe bir heyete aittir.

Vezâif-i Teftişiyeye

Madde 46: Cemiyetin bi'l-cümle muamelatı Heyet-i Umumiyece lüzum görüldükde tayin olunacak üç zât tarafından teftiş olunabilecek ve bir de yolsuzluk görüldüğü halde keyfiyet ve esbâbı hakkında muvazzahan ve

müdellemen bir zabıt varakası tutulup mündericâtına göre Heyet-i Umumiyece verilecek karar üzerine iktizâsı ifa olunacaktır.

Teşvikât ve Mükafat ve Muâvenât

Madde 47: İlm-i hukuka mütedair en güzel eser yazanlara ve Mekteb-i Hukuk'dan birinci çıkacak olanlara mahsus olmak üzere Cemiyetin istitâ'ât-ı maliyesi ile mütenasip mükafatlar itâ olunacaktır.

Madde 48: Cemiyet azâsından muhtac-ı muâvenet olanlar için gerek bi'l-vasıta, gerek doğrudan doğruya talep edilecek muâvenet-i nakdiye ve sâirenin lüzum ve mikdarı tahkikat-ı mukteziye icra edildikten sonra Heyet-i İdare tarafından kararlaştırılır.

Madde 49: Vefat eden azânın muhtaç oldukları tahakkuk eden eytâm ve erâmiline dahi iâne itâ edilecektir.

Eyyâm-ı Tatiliye

Madde 50: Temmuz ve Ağustos aylarına mahsus olmak üzere her sene için iki ay eyyâm-ı tatiliye ittihaz edilmiş olmağla bu müddet zarfında Cemiyetin tahsilat ve muhaberât muamelatı icra olunacak ise de Heyet-i İdaresi ile Heyet-i Umumiyesi içtimâ etmeyecektir.

İnfisâh-ı Cemiyet

Madde 51: Cemiyetin infisâhı halinde mevcut olan nakit ve eşya Heyet-i Umumiye'nin vereceği karara tevfikan bir cihet-i hayriyeye terk ve teberru edilecektir.

Madde-i Mahsusa

Madde 52: Heyet-i Umumiye kararıyla işbu nizamnâmenin tebdil ve tadili caizdir.

Ve minAllahi't-tevfik.

Mekteb-i Hukuk Mezunları Cemiyeti'nin Kuruluşuna Dair El İlanı¹⁸³

Muhterem Efendiler!

Mekteb-i Hukuk mezunlarını yek-diğerine tanıttırıp aralarında bir rabıta-i ittihad ü müvâlât temin etmek ve mekteb-i mezkûrdan daha mutena bir surette ashâb-ı malumat yetiştirmenin çarelerini taharri ve her sene birinci çıkacak talebeye mükafat-ı münâsibe itâ ve içlerinden müstaid ve fakat bi-kudret olanlarının masraflarını dahi bi't-tesviye [bir] Avrupa darülfünununa i'zâmı ile tevsi-i daire-i malumatlarına hizmette bulunmak ve Avrupa kanunları ile kavânîn-i mevzuamızı bi't-tetebbu memâlik-i Osmaniyede câri olan âdât ve ahlâka göre terakkiyât-ı hukukiyemizi ıslah ve temine çalışmak ve azâ-yı Cemiyetten ve ale'l-umûm mezunünden muhtac-ı muâvenet olanlara maddi ve mânevi muâvenet ve hukuk-ı meşrualarının muhafazasına delâlet etmek ve mesâil-i hukukiye ve ahlâkiye hakkında umûmi ve hususi konferanslar vermek ve muamelat-ı mühimme-i hukukiyeden bâhis bir de mecmua-i mevkûte neşr etmek maksadıyla fi 25 Nisan sene [1]326 [8 Mayıs 1910] tarihinden itibaren bir cemiyet teşkil ve "Mekteb-i Hukuk Mezunları Cemiyeti" namıyla tevsim olunarak temşiyet-i umûru 15 zâtan mürekkeb bir heyet-i idareye tevdi edilmiş ve fi 3 Mayıs [1]326 [16 Mayıs 1910] tarihli ve 114 numaralı ilmuhaber ile hükümet-i seniyyeden ruhsat-ı resmîyesi dahi tahsil olunup Ayasofya'da Daire-i Adliye civarında Cami-i şerif ve Tramvay yoluna nâzır 1 numaralı, köşe başındaki hane içtimaa tayin ve tahsis kılınmıştır.

Bir nüsha-i matbuası leffen irsâl kılınan 52 maddeyi hâvi nizamname-i Cemiyetin mütalaasından müstebân olacağı üzere sırf vatanın teâli ve terakkisi maksadına müsteniden teşekkül eden işbu Cemiyete dühûl teşebbüsünde bulunan zevâtın Mekteb-i Hukuk şهادetnamesiyle tercüme-i hali varakasının birer suretini -Cemiyetin hükümet-i seniyyeye karşı olan vezâifinden mes'ul- zırde adresi muharrer müessislerinden birine gönderdikleri halde Cemiyete kayıtları muamelesinin icra ve kendilerine de malumat itâ olunacağı beyân olunur efendim.

Beyoğlu Bidayet Mahkemesi İkinci Hukuk Dairesinde azâ Hacı İbrahim

Mahkeme-i mezkûre müddei-i umûmi muavinlerinden Kemâl

[Mühür:] Mekteb-i Hukuk Mezunları Cemiyeti [Hicri] 1328

¹⁸³ Belgenin orijinali için bkz. Dölen, 2009, s. 308.

EK 8

Mekteb-i Hukuk Mezunları Cemiyeti'nin Amblemi/Arması ve Mührü

